

TSHVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA
LWA U THOMA

*Tshitatamennde tsha
Kharikhulamu ya Lushaka*

*Tshitatamennde tsha Pholisi ya
Kharikhulamu na u Linga*

CAPS

STRUCTURED. CLEAR. PRACTICAL
HELPING TEACHERS UNLOCK THE POWER OF NCS

*Vhuimo ha Pfunzo na Vhugudisi
ha u Isa Phanda
Gireidi ya 10-12*

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA
GIREIDI YA 10-12**

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street

Private Bag X895

Pretoria 0001

South Africa

Tel: +27 12 357 3000

Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023

Cape Town 8000

South Africa

Tel: +27 21 465 1701

Fax: +27 21 461 8110

Website: <http://www.education.gov.za>

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0549-4

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12*. The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

- (a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;
- (b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and
- (c) *National Protocol for Assessment Grades R-12*.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Motsheka Motsepe".

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1: U DIVHADZA TSHITATAMENDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA	3
1.1 Siangane	3
1.2 Nyangaredzo.....	3
1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhulamu ya Afrika Tshipembe	4
1.4 U avhela tshifhinga	6
1.4.1 Vhuimo ha Fhasi/Mutheo	6
1.4.2 Vhuimo ha Vhukati.....	7
1.4.3 Vhuimo ha Ntha (Sinia).....	7
1.4.4 Gireidi ya 10-12.....	8
KHETHEKANYO YA 2: U DIVHADZA NYAMBO	9
2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Pholisi ya Kharikhulamu na u Linga	9
2.2 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza	10
2.3 Nyangaredzo ya kharikhulamu ya luambo.....	11
2.4 U funza Luamba Iwa u Engedga Iwa u Thoma.....	12
2.5 Ngona dza u funza luambo.....	17
2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhulamu.....	19
2.7 Thodea dza u funza Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma sa Thero	20
KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO.....	21
3.1 U Thetshelesa na u Amba.....	21
3.2 U Vhala na u Talela.....	32
3.3 U Nwala na u Nekedza	40
3.4 Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo - mutevhe wa referentsi/tsumbedzi	52
3.5 Pulane dza u funza	56
3.5.1 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 10	61
3.5.2 Pulane ya u funza ya Giredi ya 11	71
3.5.3 Pulane ya u funza ya Gireidi ya 12.....	82

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA U THOMA LWA U ENGEDZEDZA.....	93
4.1 Marangaphanda	93
4.2 U linga ha ḋuvha liñwe na liñwe kana hu si ha fomaña.....	93
4.3 U linga ha fomaña.....	93
4.4 Mbekanyamushumo ya u linga	97
4.4.1 Nyangaredzo ya ḫhodea.....	97
4.4.1 Milingo.....	101
4.5 U rekhoda na u vhiga.....	103
4.6 U modareitha ndingo	104
4.6.1 U linga ha fomaña (SBA).....	104
4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraña.....	104
4.7 Nyangaredzo.....	105
GULOZARI.....	106

KHETHEKANYO YA 1: U DIVHADZATSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA U LINGA

1.1 Siangane

Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (TKL NCS)) tshi ṭalutshedza pholisi nga ha kharikhulamu na u linga kha miwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya T̄ nga Tshiven̄da ndi Gireidi ya u T̄anganedza (Gireidi ya T̄).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhulamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḍo thoma u shuma nga ṭwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḥiñwalwa ja Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka ḥithihi ḥi pfeseseaho hu u itela uri therò iñwe na iñwe i vhe na ḥiñwalwa ḥayo. Ḫiñwalo ḫiñwalo ya u shuma vhuimoni ha mañwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa therò dzothe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya T-12.

1.2 Nyangaredzo

- (a) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)* tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:
  - (i) Tshitatamennde tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka tsha therò iñwe na iñwe yo randelwaho;
  - (ii) Ḫiñwalo ja pholisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ḫodea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka Gireidi ya T-12; na
  - (iii) Ḫiñwalo ja pholisi, Phurothokhoło ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi T-12 (Phando 2012).
- (b) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)* tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha
  - (i) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya T-9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002*, na
  - (ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10-12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005*.
- (c) Zwitatamennde zwa kharikhulamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharathukhu ya b(i) na
  - (ii) zwo faredza mañwalwa a pholisi a tevhelaho ane a ḍo shandukiswa nga zwiñku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa *Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)*. Tshandukiso iyi i ḍo thoma u shumiswa nga 2012-2014.
    - (i) Zwitatamennde zwa Thero / Sia ja u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya T-9 na Gireidi ya 10-12;
    - (ii) Ḫiñwalo ja pholisi, *Pholisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi*, yo rwelwaho ḫari kha *Nđivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhi 2007*;

- (iii) Liñwalo ja pholisi, *Thanziela ya N̄tha ya Lushaka* (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF); le ja anqadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005*;
- (iv) Liñwalo ja pholisi, *Khwinifhadzo (Adendamu)* ya liñwalo ja pholisi, *Thanziela ya N̄tha ya Lushaka*: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vhaholefhali, le ja anqadziwa kha *Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006*, yo katelwa ngomu kha liñwalo ja *Pholisi ja Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanda zwa Tshitatamennde tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12*; na
- (v) Liñwalo ja pholisi, *Khwinifhadzo (Adendamu)* ya liñwalo ja pholisi, *Thanziela ya N̄tha ya Lushaka*: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na *Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi T-12)*, sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha *Nđivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006*.
- (d) Liñwalo ja pholisi, *Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanda zwa Tshitatamennde tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12*, na khethekanyo dzine dza vha kha *Pholisi ya Kharikhułamu na u Linga* sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heli liñwalo, zwi vhumba tshipida tsha maga ane a fanelu u tevhedzwa na maimo kana zwitandadi zwa *Tshitatamennde tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (Phando 2012)*. Ngauralo, u ya nga ha *Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996)*, i vhumba tshipida tsha muteo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Muteo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitele na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwe diimisaho nga zwithe.

1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhułamu ya Afrika Tshipembe

- (a) Tshitatamende tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nđivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Thone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nđivho na vhukoni nga nđila dzine dza q̄isa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhułamu i ḥuṭuwedza uri vhagudi vha vhe na nđivho yo godombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasa kana u sathula kuhumbulele kwa mashangodavha.
- (b) Tshitatamende tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi na mishumo heyi:
- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha mirado na ḥhalukanyo, musi hu tshi ḥetshedzwa nđivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyaledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango lo vhofholowaho;
  - u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya n̄tha;
  - u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
  - u ḥetshedza vhatoli mboñwasia yo eñanaho na vhukoni ha mugudi.
- (c) Tshitatamende tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tshi q̄itika nga milayo i tevhelaho:

- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhona uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani la pfunzo yo fhelisa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza edana dza pfunzo u itela zwitshavha zwothe;
- U guda nga u qidzhenisa khazwo na vhusedzi: u tujuwedza u qidzhenisa kha maitele a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou netshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;
- Ndīvho ya nt̄ha na vhukoni ha nt̄ha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumołku / minimamu) a ndīvho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iñwe na iñwe zwo tiwaho ya dovha ya nea maimo a nt̄ha a swikeleaho kha therodzothe;
- U bvela phanda: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iñwe na iñwe zwi sumbedza u bvela phanda u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
- Pfanelo dza vhathu, vhułanganyi ha vhathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vhathu: u dzhenisa pfunzioni maitele na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vhathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabułki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhulamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa edana, murafho, mbeu, luambo, miñwaha/vhukale, vhuholefhalu na zwiñwe;
- U dzhiela nt̄ha kana u nea ndeme sisiteme ya ndīvho yapo: u tanganedza lupfumo lwa qivhazwakale na ifa zwa shango lino sa zwithu zwa ndeme siani la u fhała mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
- U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha mañwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugodombeli na zwiñwe.

(d) Tshitatamende tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 tsho qimisela u bveledza vhagudi vhanne vha kona u:

- topola kana u ćalusa na u tandulula thaidzo na u nea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga ndila yo vhibvaho);
- shuma zwavhuđi u wothe na musi u na vhañwe sa murado wa tshigwada;
- qilanga na u laula mishumo yavho nga ndila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;
- kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
- davhidzana nga ndila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga ndila dzo fhambanaho;
- shumisa saintsi na thekhinolodzhi nga ndila i pfadzaho zwavhuđi, hu na vhudifhinduleli siani la mupo na mutakalo wa vhañwe; na
- sumbedza u pfectesa liphasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga mañwe maipfi, hu tea u qivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo qimisa nga yothe.

- (e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḥa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiñwe na tshiñwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhoṭhe vha tshi pfesesa u kona u ḥivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanelia nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuñwa nga zwiimiswa zwa u ḥea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ḥea thuso dzo tiwaho kha Tshiñiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kiłasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwitirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Muteo.

1.4 U avhela tshifhinga

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa tsha therò dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga ndila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA R (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo Iwa Hayani	10	8/7	8/7
Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	6	6	7
• Nđivho ya Muteo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila ha Vhusiki	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUȚE	23	23	25

- (b) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 1, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.
- (c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya 1-2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza n̄thesa kana gumofulu ḥa awara dza 8 na gumotuku ḥa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo Iwa Hayani na gumotuku ḥa awara dza 2 na gumofulu ḥa awara dza 3 kha Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma kha Gireidi ya 1-2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu ḥa awara dza 8 na gumotuku ḥa awara dza 7 dzo avhelwa Luambo Iwa Hayani na gumotuku ḥa awara dza 3 na gumofulu ḥa awara dza 4 kha Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma.
- (d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Nđivho ya Muteo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya 1-2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebu^{lu} i re afho fhasi nga ndila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo Iwa Hayani	6
Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhino ^{lodzhi}	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo	4
• Vhutsila ha Vhusiki)	(1,5)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(1)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1,5)
TSHIVHALOGUTE	27,5

1.4.3 Vhuimo ha Ntha (Sinia)

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Ntha (Gireidi ya 7-9) tsho dzudzanywa nga ndila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo Iwa Hayani	5
Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhino ^{lodzhi}	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila ha Vhusiki	2
TSHIVHALOGUTE	27,5

1.4.4 Gireidi ya 10-12

- (a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga ndila i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo Iwa Hayani	4.5
Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma	4.5
Metse	4.5
Ngudo ya Vhutshilo	2
Tshivhalo tsha fhasisa tsha theror thar dzine ha nangwa khadzo u bva kha <u>Tshigwada B - Anekitsa B, Thebulu B1-B8</u> dza l̄inwalo ja pholisi, <i>Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanya maitele na u pfukela phanda zwa Tshitatamennde tsha Kharikhułamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T-12</i> , zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya l̄inwalo ja pholisi jo bulwaho afho nthā.	12 (3x awara 4)
TSHIVHALOGUȚE	27,5

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi theror dza TKL (NCS) dzi ḥodeaho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho nthā. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa theror dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutesvhe wa theror dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi ḥoda u nekedza kana u ita theror dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u nekedza idzi theror.

KHETHEKANYO YA 2: U DIVHADZA NYAMBO

2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Pholisi ya Kharikhułamu na u Linga

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na vhudi tshine tsha shumisiwa nga vhathe u itela u pfectesa liphasi line vha khou tshila khalo. U guda u shumisa luambo zwavhuđi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana ndivho, u bvisela khagala vhuvh havho, vhudipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhařwe na u langa shango lavho. Lu dovha lwa nea vhagudi zwivhumbleo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanda zwine zwa nga shumiswa u ita uri liphasi lavho li vhonale li ja khwine kha zwine ja vha zwone; lavhud u fhirisa zwine ja vha zwone; li tshi pfectesea u fhirisa zwine ja vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhařwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhařwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Gireidi ya 10-12 hu katelwa nyambo dzothe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenda, Xitsonga - na Luambo Iwa Zwanda na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyambo idzi dzi nga gudwa dzi kha maimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo Iwa Hayani ndi luambo Iwa u thoma u wařwa nga vhagudi. Fhedziha, vhunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhařwe kana dza vhagudi vho diňwalisaho, fhedzi vha nga gudisa nthihi kana mbili dza nyambo kha vuimo ha luambo Iwa hayani. Zwenezwaha, nga madzina Luambo Iwa Hayani, Luambo Iwa u Engedzedza Iwa u Thoma na hu ambiwa maimo a vhukoni ha u gudisa luambo, hu si luambo Iwapo (Hayani) kana Iwe Iwa wařwa (sa kha Nyambo dza u Engedzedza). Kha iyi pholisi, hu tshi ambiwa nga Luambo Iwa Hayani, zwi tea u diřhea uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo Iwone luňe lini.

Vhuimo ha Luambo Iwa Hayani vhu nekedza vhukoni ha luambo zwine zwa nea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhařwe vhathe zwine zwa ťodea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfectesa zwa pfunzo zwine zwa ťodea kha u guda kha masia oře a kharikhułamu. Hu na khwařhisedzo ya u gudisa zwikili zwa u thetshesela, u amba, u vhala na u řwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu netshedza vhagudi vhukoni ha mařwalwa, u takalela vhudi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha netshedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwařhisedza kupfesesele kwa liphasi line vha tshila khalo. Fhedziha, khwařhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa u thetshesela na u amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanda zwi fhasi ha khwařhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa u vhala na u řwala.

Vhuimo ha Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni Iwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vhe vha si na ndivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miňwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfectesa na u amba luambo ulwo. Hu fanela u bveledzwa zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Vhagudi vha Gireidi ya 2 na 3 vha ranga nga u fhařa ndivho ya u vhala na u řwala u bva heneffa kha mutheo wa oraj. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa litheresi (u vhala na u řwala) zwe vha guda kha Luambo Iwa Hayani.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Ntha, vhagudi vha bvela phanda na u khwařhisedza zwikili zwa u thetshesela, u amba na u řwala. Ngauralo, sa izwi luambo Iwa u guda hu si luambo Iwavo, vha tea u lu shumisesa u itela u diřha zwinzhi nga halwo, zwi hulu ho sedzwa tshikili tsha u humbula na u elekanya. Vhagudi vha dovha hafhu vha shumisesa vhunzhi ha zwibveledzwa nga ndila ine vha bveledza vhukoni ha zwithu zwo fhambanaho, u fana na u kona u humbulela, ngeno vha tshi khou shumisa Luambo Iwa u Engedzedza Iwa u Thoma.

Musi vhagudi vha tshi sala vha tshi swika kha Gireidi ya 10, vha tea u vha vho no vha na ndivho yo ḥandavhuwaho ya Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma, vhuhulu ho sedzwa zwikili zwa matshilisano na vhañwe na zwikili zwa kuhumbulele kha zwa pfunzo. Fhedzi ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga ndila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Gireidi ya 10-12 ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri nzudzanyo ya kharikhułamu i khou bvela phanda kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa itiswa zwone kha Gireidi ya 12. Maimo haya a tea u vha nga ndila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa luambo lwa nyengedzedzo nga ndila ya maimo a ntha hu ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanda na pfunzo dza ntha kana kha liphasi la mushumo.

2.2 Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza

U guda luambo zwi tea u thusa vhagudi kha u:

- wana zwikili zwa luambo zwi ḥodeaho kha u guda zwa pfunzo kha masia othe a kharikhułamu.
- thetshelesa, u amba, u vhala/u sedzulusa na u r̄wala/u netschedza luambo hu na vhudifhulufheli na u diphina. Zwikili hezwi na kuvhonele/vhuvha hokwu zwi vhumba mutheo wa u guda ha vhutshilo hothe/hu si na u guma.
- shumisa luambo nga ngona hu tshi dzhielwa nzhele vhathtshelesi, ndivho na nyimele.
- nea na u khwałhiseda, nga u amba na nga u r̄wala, mihumbulo yavho, kuvhonele kwavho na vhudipfi havho hu na vhudifhulufheli u itela uri vha vhe vhahumbuli vho vhofholowaho vha re na vhusengulusi.
- shumisa luambo na u vhona nga muhumbulo u itela u ćivha nga ha vhone vhañe na nga ha liphasi lne vha vha khalo. Izwi zwi do vha thusa u kona u amba na u r̄wala nga ha tshenzhemo yavho na zwe vha wana nga ha liphasi.
- shumisa luambo u wana na u langula mafhundo a tshi itela u guda a tshi buđekanya na kharikhułamu na kha masia manzhi o ḥandavhuwaho. Ndivho ya vhuvhali na vhuñwali ha mafhundo ndi tshikili tsha ndeme kha uno ‘murafho wa nyandadzamafhundo’ zwa dovha zwa tea mutheo wa vhugudi ha vhutshilo hothe.
- shumisa luambo sa ndila ya u humbula nga ndila i pfadzaho (vhudi na vhuvhi) na u kona u bveledza vhukoni, u sumbedza kuhumbulele kwavho kha zwi tevhedzaho milayo na zwa ndeme, u kona u sengulusa zwibveledzwa zwinzhi zwo fhambanaho, u itela khaedu masia a kuvhonele kwa zwithu, ndeme na maanda zwo farekanywa-ho na zwibveledzwa; na u vhala zwibveledzwa zwo fhambanaho; u vhala a tshi itela ndivho dzo fhambanaho, sa madakalo, ḥodisiso na tsatsaladzo.

2.3 Nyangaredzo ya kharikhułamu ya luambo

Kharikhułamu heyi yo dzudzanywa u ya nga ha zwikili na magudiswa zwi tevhelaho:

Nyangaredzo ya zwikili zwa luambo na magadiswa

U thetshelesa na u amba

U thetshelesa

Maitele a u thetshelesa

U rangela u thetshelesa: zwitirathedzhi zwa u lugisela vhagudi u thetshelesa, tsumbo: u ḥutula ndivho ya zwine vhagudi vha vho zwi ćivha, u humbulela, u ćilugisela lwa ɳama

Hu tshi khou thetshelesiwa:

U thetshelesa u itela u wana mafhuno o khetheaho na u itea u pfectesa

U thetshelesa u itela u sengulusa na u saukanya nga vhurovwane

U thetshelesa u itela vhudavhidzani

U thetshelesa u itela u ćiphiña/u takalela mafhuno.

Nga murahu ha u thetshelesa: u fhindula mbudziso, u sedzulusa notsi, u shumisa mafhuno (tsumbo: u ɿebuła daigiramu), u ńweledza, u ita mahumbulelwana magumo, u saukanya, u fhindula mbudziso lwa tsatsaladzo.

U amba

Maitele a u amba

U pulana, u ita ḥodisiso na u dzudzanya mihibulo na mafhuno

U ita ndowendowe na u ńekedza: u sumbedza u dzhiela nzhele vha ḥanganedzaho mafhuno, divho, a nyimele, hu tshi shumiswa Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo teaho nahone zwi pfalaho; amba hu pfalaho, hu tshi shumiswa thekiniki dza u amba na dzi si dza u amba

Mbonalo na milayo ya kushumisele kwa luambo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha orała.

Zwi si zwa fomała: nyambedzano, u haseledza, mufhindulano, u shuma nga zwigwada u vhala ńtha ho lugiselwaho,

Zwa fomała: tshipitschi tshi so ngo lugiselwaho, u vhalela ńtha, inthaviyu,

U ḥaća na kuvhonele kwawe: nyambedzano ya phanele, dibeithi,

U amba u itela ndivho/nyimele dzo khetheaho: u ńea masia na ndaela, u ćivhadza muambi, u ńea ndivhuwo

U vhala na u ḥalela

Maitele a u vhala

U rangela u vhala: zwitirathedzhi zwa u lugisela vhagudi u vhala, tsumbo: u ḥutula dzangalelo ḥa zwine vha zwi ćivha, u humbulela, u tshimbudza maṭo nga ńtha

U vhala: u vhala ho valeaho ha tshibveledzwa hu khwaṭhisédzwaho nga mbudziso dza mudededzi; mveledziso dza zwitirathedzhi, tsumbo: u ita mahumbulelwana; u sedza kha kunangele kwa maiḍfi, kushumisele kwa luambo, zwifanyiso zwa muhumbulo, nz.

Nga murahu ha u vhala: u ḥalutshedzela tshothe hu tshi shumiswa zwitirathedzhi sa u kuvhanganya, u ńweledza, u vhambedza na u fhambanya, u dzhia tsheo nga u tou humbulela, u saukanya, u ita magumo, u bvisela muhumbulo wau khagala

U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwa ḥitheretsha na zwi si zwa ḥitheretsha

U vhala na u ḥalela ho ćimisaho nga hothe ho engedzwaho.

U ንwala na u እnekeda

Maitele a u ንwala

U pulana/U rangela u ንwala - u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo zwa lushaka lwa tshibveledza

U ita mvetomveto, u sedzulusa, u vhalulula, u dzudzanya, u እnekeda

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha maitele a u ንwala

Tshaka dza zwibveledza - zwivhumbeo na mbonalo zwa lumbo

Nđivho ya zwa akademi: muvhigo wa mafhongo, matshimbideze a zwithu, ḫhalutshedzo, u kwengweledza u ṭata, u vhuisa muhumbulo/nyambedzano/disikhesivi, iviyu

Zwa vhusiki: nganetshelo, mbuletshedzo

Zwa vhuṇe/matshilisano: dayari/dzhenala, hurifi ha vhukonani, huṭanzi ha vhuṇe, hambo, nganeavhutshilo

Zwa tshiofisi: mabindu: vhurifhi ha tshiofisi, phamfulethe, burotsha, CV, u ḫadza fomo, dzhenda, minetse u ንwala maambiwa a muṭangano fuṭaya, hunchedzelo

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo ya luambo zwi funzwa zwi kha nyimele khathihi na zwikili zwi re afho n̄ha nahone zwi funzwa sa tshipiḍa tsha mbekanyamushumo i tevhekanaho ya mveledziso ya luambo. Izwi zwi ḫo katela kunangele kwa maipfi, mupeleṭo, u vhumba mafhongo, ndongazwiga, u ንwala phara, mvusuludzo ya zwivhumbeo zwa girama zwo funzwaho kha gireidi dzo fhiraho, na u ḫivhadza zwivhumbeo zwiswa zwa luambo (sedzani Mutevhe wa Referentsi)-

2.4 U funza Luambo lwa u Engedzedza lwa u Thoma

U itela uri muthu a gude zwavhuḍi Luambo lwa u Engedzedza, u tea u lu shumisesa nga hune zwa konadzea. Vhadededzi vha tea u ita uri vhagudi vha thetshelesa na u vhala vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho. ha ḫoda u ḫewa tshifhinga tsha u thetshelesa Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho nnzhi dzo fhambanaho. Vhadededzi ngauralo vha tea u ita uri vhagudi vha thetshelesa na u vhala Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho nnzhi dzo fhambanaho. Vha tea u wana tshifhinga tsha u thetshelesa Luambo lwa u Engedzedza u itela ndivho dzo mafhongo na u psesa (tsumbo: mafhongo) na u ḫiphiṇa/u takalela (tsumbo: tshiṭori kana luimbo). Zwihihulu hafhu, vha tea u wana tshifhinga tsha u vhala na u ḫalela Luambo lwa u Engedzedza u itela mafhongo (tsumbo: ḫhalutshedzo zwi tshi yelana na daigiramu), u ḫiphiṇa (tsumbo: magazini) na u takalela ḫitheretsha (tsumbo: tshirendo). ḫodisiso i sumbedza uri nđila yavhuḍi ya u bveledza ḫivhaipfi ndi nga kha u vhala bugu nnzhi vhukuma. Honeha, ndi zwa ndeme u vhona uri zwibveledza zwa oraṭa, zwo ንwaliwaho na zwi vhonalaho zwi kha vhuimo ho ḫedanaho vhagudi. Arali zwibveledza zwi tshi kondā, vhagudi vha si tstsha takalela u zwi vhala; ngenovho zwo leluwesaho zwi tshi itisa uri vhagudi vha vhone zwi sa vha iteli khaedu, ngauralo vha sa takalele u zwi vhala. Mushumo muhulwane wa mudededzi ndi u vhona uri zwibveledza zwe a nangela vhagudi zwi yelane na murole wavho. Kha vhuimo ḫoṭhe ha FET, vhagudi vha tea u dzulela u thetshelesa na u vhala zwibveledza zwine zwa khou ḫiendeleta u vha itela khaedu.

Vhagudi vha tea hafhu u shumisa Luambo lwa u Engedzedza lwavho tshifhinga tshinzhi kha ndivho nnzhi. Vha tea u wana tshifhinga tsha u amba Luambo lwa u Engedzedza u itela vhudavhidzani (tsumbo: u haseledza), u bveledza vhusiki havho (tsumbo: u ita tshirendo, u ita nyedziselo, nz.), u bveledza zwikili zwa nđivho ya zwa akademi tsumbo dibethi) na u ḫilugisela zwa shango ḫa mishumo (tsumbo: u dženela inthaviyu). Zwihihulu hafhu kha Gireidi ya 10-12. , vhagudi vha ḫoda u wana tshifhinga tsha u ንwala u itela vhudavhidzani (tsumbo: vhurifhi), u bveledza zwikili zwavho zwa u humbulela (tsumbo: tshiṭori), u bveledza zwikili zwa nđivho ya zwa akademi. (tsumbo: maanea a u ṭata) na u lugisela ḫifhasi ḫa mishumo (tsumbo: u ንwala vhurifhi ha u humbula mushumo na u ንwala ḫiñwalo ḫa vhuṇe (CV)). Vhagudi vha tea u psesa ndivho ya u ንwala na u džhiela n̄ha vha ḫanganedzaho mafhongo. Kha Gireidi 10-12. ḫoṭhe vha tea u ንwala zwibveledza zwine zwa khou ḫiendeleta u vha ḫea khaedu. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha dzulele u wana muvhigo kha zwe vha ንwala u itela uri vha vhone vhukhakhi havho na uri vha vhu lugise.. Mushumo

muhulu wa mudededzi ndi u nea muvhigo wa maimo a nt̄ha une wa vha wo qisendeka kha u linga ha maimo a nt̄ha, yone mbilu ya u linga havhud̄i.

Vhadededzi vha tea u bveledza zwikili zwa zwit̄irathedzhi zwa u vhala na u nwala u itela u bveledza vhagudi vha ne vha do vha vhavhali na vha nwali vha vhutshilo hothe. Tsumbo, vha nga gudisa vhagudi u vhala nga nt̄ha vha tshi itela u wana muhumbulo muhulwane na u vhala nga nt̄ha vha tshi itela u wana zwidodomedza zwo khetheaho; vha nga vhudzisa mbudziso u itela u vhala ha maimo a nt̄ha; u gudisa vhagudi maitele a u nwala; vha nga gudisa u dzhielesa nzhele luambo lwa kuambele/tsatsaladzo; vha nga nea muvhigo une wa thusa vhagudi uri vha divhe nungo dzavho na vhutudzetzudze havho siani ja luambo, na u p̄sesesa uri vha isa hani phanda .

Vhagudi vha tea hafhu u divha mutheo wa luambo: girama, divhaipfi, mupelelo, a ndongazwiga. Nga u angaredza, vhadededzi vha do funza zwitehwa zwa luambo zwi kha nyimele. Tsumbo vhadededzi vha ita uri vhagudi vha dzhielesa nzhele zwivhumbo na mbonalo zwa thalutshedzo (yo nwala kha tshifhinga tsha zwino; maambiwa a nga di shumiswa; zwit̄anganyi zwi ngaho “ngauri” na “hone” zwi nga di shumiswa). Honeha, hu di vha na fhethu hune girama/luambo lwa tea u funzwa zwi khagala; tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou dzulela u ita vhukhakhi kha tshitehwa tsha girama, zwi nga vha zwa ndeme u funza tshitehwa tshenetsho tsho q̄imisa nga tshothe vha dovha vha ita ndowendowe. Ndi zwa ndeme u divha uri u funza girama ndi u itela uri luambo lu shumisiwe zwavhudi; zwenezwo zwa amba uri mafunzele avhud̄i ndi a u i funza i kha nyimele.

Musi hu tshi pulaniwa ngudo ya yunithi ya vhege mbili, vhadededzi vha tea u vanganya zwikili zwa luambo khathihī na zwa mutheo wa luambo. Vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledza lune lwa do takadza vhagudi; u guda hu nga si vhe hone zwavhud̄i arali vhagudi vha so ngo nyanyuwa.. Tsumbo, thoho ya maanea a u tāta i nga vha heyi: ‘Pfunzo i tea u vha mahala?’ Vhadededzi vha nga divhadza thoho nga kha u thetshesela na/kana u vhala, hu tshi khou fhañiwa ndivho ya luambo na divhaipfi zwi todeaho kha u amba. Tsumbo, vhagudi vha nga vhala athikili dzi ambaho nga mihumbulo yo fhambanaho nga ha ‘pfunzo ya mahala’ nahone vha nga ita dibeithi nga ha yeneyo pfunzo. Musi vhagudi vho no dowela luambo lu todeaho kha thoho yo newaho vha a konaha u nwala maanea a u tāta.. Izwi zwi dovha zwa vha nea tshifhinga tsha u shumisa luambo. Vhadededzi vha tea u dzulela u nea muvhigo na nyito dzo teaho magumoni a ngudo iñwe na iñwe.

Kha Gireidi ya 10-12, ndi zwa ndeme uri:

- hu sedzeswe kha u vhala na u nwala;
- hu vhe na u dzulela u tikedza mveledziso ya divhaipfi, u vhumbwa ha mafhongo na pharagirafu, na girama;
- vhagudi vha shuma na zwibveledza zwo fhambanaho vhukuma nahone zwi di kondaho zwi tshi ya phanda zwi tshi ya nga gireidi;
- vhagudi vha a lugiselwa zwavhud̄i u shumisa luambo lwa u engedzedza sa luambo lwa u guda na u gudisa;
- vhagudi vho dilugisela tshothe mulingo mafheleloni a Gireidi ya 12.

U thetshesela na u amba

Vhukoni ha u thetshesela na u amba havhud̄i vhu a todeah kha vhushaka ha matshilisano na u guda u budekanya na kha kharikhuñamu yothē. Nga kha nyito dza u thetshelsa, vhadededzi vha do thusa vhagudi u bveledza zwit̄irathedzhi zwine zwa do vha thusa kha u:

- p̄sesesa na u shumisa mafhongo o newaho nga u tou amba, tsumbo u thetshesela na u lebuña daigiramu,

- rekhoda mafhundo, tsumbo:nga u ita notsi
- dzhenelela nga u tou amba kha u fhaṭa ndivho, u tandulula thaidzo, na u bvisela khagala nyanyuwo na kuvhonele kwa vhuṇe;
- pfectesa mihumulo, kuvhonele, nyanyuwo na u ḥea makumedzwa a sumbedzaho vhusiki.
- musi zwi tshi konadzea, u itela khaedu kuvhonele kwa vhaṇwe na u ḥodisisa uri maime na maanda zwi sumbedzwa hani nga u tou amba.

Kha Gireidi ya10-12 vhagudi vha ḥo fhaṭa kha zwikili zwa oraṭa zwo waṛwaho kha gireidi dzo fhiraho nahone vhudifufheli havho na kuhindulele kwa mbudziso zwa aluwa. Kuvhonele kwavho kwa zwithu zwo teaho ku a aluwa.. Hune vhagudi vha sa kone u davhidzana na vhaṇe vha luambo, vha tea u ita ndowedzo dza fomaṭa na dici si dza fomaṭa ngomu kiṭasini. Mudededzi u ḥo tea u fhaṭa ḥivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho mugudi u ita zwenezwo. U amba zwi nga ḫa zwithu zwi tshuwisaho kha mugudi wa luambo lwa u engedzedza; ngauralo hu tea u lingedziwa nga ndila dzothe uri kiṭasini hu itise uri mugudi a vhe o vhofholowaho. Thoho dzo teaho nahone dici takadzaho dici nga thusa u ḫusa nyofho kha vhagudi.

Mbekanyamushumo ya u thetshelesa/u amba i tea u vanganywa na ya zwiṇwezwikili. Vhagudi vha tea u itwa uri vha ḥivhe ḥivhaipfi ntswa, zwivhumbeo na tshaka dza zwibveledzwa vha sa athu u kona u zwi bveledza. Vha tea u thetshelesa kana u vhala zwibveledzwa zwine zwa sumbedza zwivhumbeo na ḥivhaipfi zwine zwa ḥo ḥodea musi hu tshi ambiwa na u ḫwaliwa ha tea u wanala tshifhinga tsha u zwi ita.

Kha Gireidi ya 10-12, vhadededzi vha tea u vhona u thetshelesa sa nyito ya vhuimo vhuraru:

- **U rangela u thetshelesa:** Uvhu vhu lugisela vhagudi u thetshelesa tshibveledzwa tsha oraṭa kha Luambo lwa u Engedzedza lwavho. Tsumbo, mudededzi a nga vhudzisa mbudziso zwadzo dzo livhaho mathomoni dzine vhagudi vha tea u ḥo dici fhindula musi vho no thetshelesa tshibveledzwa lwa u thoma.
- **Nga tshifhinga tsha u thetshelesa:** Ndi maitela avhudi uri mudededzi a vhale (kana u tambo) tshibveledzwa tsha u thetshelesa lunzhi, a tshi vhudzisa mbudziso dzo fhambanaho tshifhinga tshiṇwe na tshiṇwe. Zwi a thusa u vhudzisa mbudziso dici itaho uri vhagudi vha pfectesa ḥalutshedzo nga u angaredza dza tshibveledzwa u ya kha dzo livhaho dici ḥodaho u pfectesa ho vhibvaho ha tshibveledzwa. Nga u ita izwi, mudededzi u khou thusa vhagudi uri vha bveledze zwitirathedzhi zwa u vhala.
- **Nga murahu ha u thetshelesa:** Vhagudi vha fhindula mbudziso hafhu, vha sedzulusa notsi, vha shumisa mafhundo (tsumbo: u ḫabeṭa daigiramu, u lugisela tshipitshi), u ḫweledza, u ita mahumbulelwahna magumo u saukanya, na u fhindula nga vhuroṇwane.
- U amba hu itea nga ndila i si ya fomaṭa ngomu kiṭasini, tsumbo, kha mushumo wa tshigwada. Vhagudi vha dovha vha ḥoda tshifhinga tsha u haseledza hune ha si tou kombetshedza u itea kiṭasini. Vhadededzi vha tea u ḥea ndaela kha u amba na u ḥekedza ha fomaṭa, tsumbo tshipitshi tsho lugiselwaho na tshi so ngo lugiselwaho, u vhalela n̄tha, inthaviyu, dibeithi, nz. Izwi zwi ḥo anzela u vha maitele a zwitepe zwivhili.
- U pulana, u ita ḥodisiso na u dzudzanya mihumulo na mafhundo
- U ḥekedza: u sumbedza u humbulela vha ḥanganedzaho mafhundo na nyimele; u shumisa zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo teaho nahone zwi pfalaho; u ḥethedza hu re khagala; u shumisa thekhiniki ya u amba na ya ngafhadzo zwo **teaho**.

U vhala na u ḥalela

U swika zwino vhe kha Gireidi ya 10, vhagudi vha tea u vha na vhuqifufuheli, vhavhali vho q̄imisaho kha Luambo lwa u Engeda lwa u Thoma, u nanga zwibveledzwa zwi yelanaho na lutamo lwawe. Honeha izwi a zwi itei kha mugudi muñwe na muñwe. Mathomoni a ḥwaha muñwe na muñwe, zwo tea u linga vhagudi kha u vhala tholokanyondivho u itela u pulanelu u funza zwavhuđi.

Kha Gireidi ya 10-12 vhadededzi vha tea u funza u vhala sa nyito ya zwikhala zwiraru:

- **U rangela u vhala:** Izwi zwi lugisela vhagudi u vhala tshibveledzwa nga Luambo lwa u Engeda lwavho. Tsumbo, vhagudi vha nga di ḥuđuwedzwa u ita mahumbulelwa nga ha tshibveledzwa o q̄isendeka nga ḥoho. Izwi zwi do ḥuđula ndivho ya zwine vha vho zwi q̄ivha, zwa vha thusa uri vha p̄fesese tshibveledzwa musi vha tshi vho tshi vhala.
- **U vhala:** Izwi zwi katela u vhala tshibveledzwa wo tou fombe. Vhagudi vha do fhindula mbudziso nga ha ḥaluthdzo dza tshibveledzwa. Vha do vhudzisa uri kunangele kwa maipfi, kushumisele kwa luambo, zwifanyiso zwa muhumbulo, nz. zwi kwama hani ḥalutshedzo ya tshibveledzwa. Vha do lavhelelwa u shumisa zwit̄irathedzhi zwa tholokanyondivho, sa u ita mahumbulelwa.
- **Nga murahu ha u vhala:** Kha tshiiimo itsi vhagudi vha ḥalela na u linga tshibveledzwa tshothe. Vha a kuvhanganya mafhungo kana (u vhuisa tsini) mihibumbulo malugana na tshibveledzwa, u ḥweledza mihibumbulo, u vhambedza na u fhambanya zwiter̄wa zwo fhambanaho zwa tshibveledzwa, u saukanya tshibveledzwa, u ita mahumbulelwa na u sumbedza kuvhonele kwavho kwa zwithu. Hu nga di vha na nyito dza masalamurahu sa mushumo wa u guda q̄ivhaipfi wo q̄isendekaho nga tshibveledzwa.

Zwibveledzwa zwi shumiswaho kha u vhala zwi nga kha di shumiswaho tsumbo hu tshi ḥwaliwa. Tshibveledzwa tsho shumiswaho kha u vhala tshi tea u dovha u shumiswaho, sa tsumbo, kha u ḥwala. Tsumbo: vhagudi vha nga vhala tshibveledzwa tsha nyambedzano/ disikhesivi kha ḥoho, ‘Halwa vhu vhanga mutshinyalo muhulu - Vhu tea uri vhu iliedzwe?’ Vha nga vhala tshibveledzwa vha tshi shumisa maitele a vhuimo ha zwipiđa zwiraru. Kha zwipiđa zwa u vhala, vha nga sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo zwa lushaka lwa tshibveledzwa. Kha ngudo ya u ḥwala, vha nga ḥwala tshibveledzwa tsha nyambedzano/ disikhesivi zwa vhone vhađe nga ḥoho dze vha diđinangela.

Kha kharikuđamu iyi hu na zwithu zwiraru zwo fhambanaho zwi sedzwaho khazwo:

Tsha u thoma, vhagudi vhagudi vha do edzisa u vhala ho dziaho ha tshibveledzwa tshipfufhi vha tshi itela u p̄fesesa, u dzhia notsi, u ḥweledza na u dzhiela nzhele vhukuma luambo. Zwibveledzwa izwi zwi dzhiwa zwi tshi bva kha zwishumiswaho zwinzhi vhukuma zwo ḥwaliwaho, na zwi vthonalaho, nahone zwi nga katela zwipiđa zwi bvaho kha nganea, nganeapfufhi na athikili, khungedzelo, girafu, khathuni, zwinepe na zwinepe zwa filimu. Kha zwibveledzwa zwa u ḥwala vha tea u diđowedza na u shumisa zwikili zwa u vhala nga n̄tha u itela u wana muhumbulo muhulwane na zwa u vhala nga n̄tha u itela u wana zwidodomewdza zwo khetheaho (skimming and scanning) na u vhala ho dziaho. U dzhiela nzhele huhulwane hu nga livhiswa kha mbonalo dza luambo dza hezwi zwibveledzwa u itela ngudo yo vanganywaho ya luambo. Tsumbo, arali kholomu ya tsivhudzo yo nangiwaho u itela u vhala ho dziaho zwipiđa zwa luambo zwo vangaywaho zwi nga vha maiti a mamudi (tsumbo: fanela u, tea u, nga kona u).

Tsha vhuvhili, vhagudi vha do vhala bugu dzo randelwaho, o sedziwa kha zwit̄aluli zwa lunako (aesthetic) na mvelele (cultural) kha tshibveledzwa sa zwirendo, matambwa, filimu, nganea na nganeapfufhi. Ngudo ya u vhala bugu dzo randelwaho i tendela vhagudi u diđzhenisa nga ndila ya vhusiki kha zwibveledzwa zwa ndeme zwi sumbedzaho lunako na mvelele. Ngudo dza bugu dzo randelwaho dzi do swikisa vhagudi kha luambo lu shumiswaho hu tshi gudwa luambo (meta-language), matheme a thekhiniki a shumiswaho musi hu tshi senguluswa l̄itheretsha, tsumbo,

'puloto' na 'vhabvumbedzwa' kha nganea na 'shotho ndapfu' kha filimu. Luambo lu shumiswaho kha u guda luambo lu thusa vhagudi uri vha u ḥandavhudza u psesesa havho nga vhudzivha tshibveledzwa nahone a lu tei u sokou gudwawho lini. Luambo lu shumiswaho u guda luambo lu fanelu vha na vhushaka vhuhulu na tshibveledzwa tshiretsha khou vhalwa. Tsumbo: muthu a nga nanga nganea, hu si tshirendo, u itela u amba nga ha 'puloto.' Kha Gireidi ya 10-12 vhagudi vha do vhalala tshaka nnzhi dza zwibveledzwa zwa Litheretsha.. Tsumbo: mudededzi a nga nanga zwirendo two fhambanaho kha mirwaha iyo mivhili ya u guda. (Gireidi 10 na 11), nganeapfufhi dzi bvaho kha mashango o fhambanaho, nganea na matambwa dzi bvaho kha zwifhinga two fhambanaho kana ngudo ya filimu i bvaho kha vhalanguli vho fhambanaho.

Kha Gireidi ya 12 vhagudi vha do vhalala bugu dzo randeliwaho nga muhasho wa lushaka.

PFESESANI: Ngudo ya filimu i nga funzwa u tou itela u ngedzedza ndivho kha Gireidi dza 10 na 11. Zwikolo zwi nangaho lushaka ulu lwa Jitheretsha zwi tea u vha zwi na zwishumiswa / thekhinolodzhi i ḥodeaho kha u funza ngudo ya filimu.

Tsha vhuraru, vhagudi vha tea u ḥidzhenisa kha u vhalala ha maimo a nthā ha zwibveledzwa two fhambanaho. ha tea u ḥivha uri vha swikelela hani Jaiburari ya tshikolo u itela u wana bugu dzo fhambanaho dza u vhalala na inthanethu u itela ngudo ya filimu. Vhadededzi vha tea u thusa vhagudi kha manangele avhuđi a dzibugu. U dalela Jaiburari, kiļabu dza u vhalala bugu, Jaiburari dza kiļasini, magazini na gurannda zwa u tou lambedzwa zwi nga ḥutuwedza zwihilwane iyi phurogireme ya u vhalala.

U ḥwala na u nekedza

Mathomoni a ḥwaha, ndi zwa ndeme u linga vhagudi kha zwikili zwa u ḥwala. Vhadededzi vha nga wana uri hu na zwinzhi zwine zwa tea u sedzuluswa zwa dovha zwa lugisiwa hu sa athu u tshinyala zwinzhi.

Tshipida tsha u thoma kha u funza zwibveledzwa zwa u engedzedza (extended writing) ndi u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lwo teaho. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa lu yelanaho na vhuimo kana gireidi ine vhagudi vha vha khayo. Vhadededzi vha tea u lingeda nga ndila dzothe u vhabvumbedzwa zwe vha nanga zwi angaredza tshaka dzothe tsumbo, zwa mafhungo, zwa u kwengweledza, zwa mivhigo, nz.

Vhadededzi vha tea u pulana ndila ine vha do funza ngayo tshaka dza zwibveledzwa. Izwi zwi do katela zwipiđa zwi tevhelaho:

- U ḥivhadza ḥoho, tsumbo: 'Hu so ngo itwa zwidzidzivhadzi', kha maanea a u kwengweledza, iyi i do ḥoda ḥivhaipfi ntswa yo teaho ḥoho na vhuimo ha vhagudi;
- Ho sedziwa kha tsumbo ya maanea a u kwengweledza u itela u sengulusa ḥoho na mbonalo dza zwiṁwe zwibveledzwa;
- U amba nga ndivho, vha ḥanganedzaho mafhungo na nyimele zwine zwa langa tshitaila kana Redzhisi ḥarara;
- U amba nga khiratheria dzine mudededzi na vhagudi vha do dzi shumisa musi vha tshi koreka tshaka dza zwibveledzwa;
- U ḥanganyisa mihumbulo na u ita ḥodisiso nga ha ḥoho ndi iñwe ndila ya u fhađa ḥivhaipfi.
- U ita mveto-mveto na u wana mivhigo nga ha ḥoho zwi bvaho kha vhagudingae na kana mudededzi;
- U sedzulusa, u dzudzanya, na u vhalulula maanea; u sedza na u lulamisa girama, mupeleđo na ndongazwiga.

U itela uri vhagudi vha የውale zwavhuđi, vha tea u vha na ndivho nnzhi nga ha tshaka dza zwibveledzwa, ደivhaipfi nnzhi, u kona u amba luambo zwavhuđi, nz. U itela u የውala zwavhuđi vhagudi vha tea u vha na ndivho ya tshaka dza zwibveledzwa dzo fhambanaho, ደivhaipfi yo ታንዳቃሁዋዕስ u itela u kona u amba luambo zwavhuđi.

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo

Zwikili zwa u thetshesela, zwa u amba na zwa u የውala zwi nga si shumiswe zwavhuđi musi muthu a si na ndivho ya milayo ya zwivhumbeo zwa luambo. Vhagudi vha tea u vha na ndivho nnzhi ya ደivhaipfi uri vha ደo kona u ita vhudavhidzani kha masia manzhi. Ndivho nnzhi ya ደivhaipfi i ታደዕስ kha zwikili zwa luambo zwothe hone zwiħuluhulu kha zwikili zwa u vhala na u የውala. Sa zwe zwa sumbedzwa afho n̄tha, vhadededzi vha tea u wana fhethu ho teaho ha u vhala ha nyengedzedzo u itela vhagudi vha Luambo Iwa u Engedzedza Iwa u Thoma.

Girama na ደivhaipfi na zwone zwi tea u funzwa, zwothe kha nyimele na kha nyito ho sedzeswa kha zwiterwa zwo khetheaho. Zwi nga funzwa kha nyimele sa tshipiđa tsha ngudo ya tholokanyonđivho ya u vhala. Dziňwe dza mbudziso dzi vhudziswaho nga mudededzi dzi ደo sedza kha kushumisele kwa luambo kha nyimele. Izwi zwi thusa vhadededzi na vhagudi u wana zwinzhi nga ha girama. Girama na ደivhaipfi zwi nga funzwa kha nyimele ya u የውala. Tsumbo: kiłasi i tshi sengulusa lushaka lwa tshibveledzwa kana lushaka lwa literetsha hu u lugisela u የውala, vha ደo sedza kha tshivhumbeo na mbonalo dzatsho. Musi vha tshi khou amba nga mbonalo, vha ደo sedza kha kunangele kwa ደivhaipfi na girama, nga iřwe ndila, kha redzhisitara yo shumiswaho. Musi vhagudi vha tshi vhalulula na u dzudzanya zwe vha የውala, vha tea u shumisavho ndivho yavho ya girama na ደivhaipfi. Mudededezi u ደo tea u nea muvhigo une wa ደo vha thusa kha maitele a u የውala.

Hu teavho u vha na nyito dzine dza sedza tshothe kha girama na ደivhaipfi sa tshipiđa tsha mbekanyamushumo i tevhekanaho nahone sa ndila ya u lulamisa vhukhakhi ho waniwaho nga mudededzi. Girama i tea u funzwa hu na ndivho. Tsumbo: Phasivi i shumiswa musi tshiitwa tshi tsha ndeme u fhira ፲efhungo, nahone tshi fanelu u itwa ታሸቦ ya fhungo, sa tsumbo: ‘Musuku u bwiwa maini’ kana ‘Vhengele እኔ hombokwa madekwe’. Kushumisele kwa zwiga ku fanelu u funzwa zwi tshi yelana na tshivhumbeo tsha fhungo.

Vhagudi vha tea u ታሸቦwedzwa u shumisa dikishinari ya luambo luthihi na ya nyambo mbili. Vha tea u ታሸቦwedzwa u የውala maipfi maswa kha bugu dzavho dza dikishinari. Hu tea u vha na u dzulela u sedzulusa ደivhaipfi na mupeleto nga maitele a thesite na zwiňwe.

2.5 Ngona dza u funza luambo

Maitele a u gudisa luambo kha ano maňwalwa yo ደisendeka nga tshibveledzwa, vhudavhidzani, ታhanganelano na zwo livhaho kha maitele.

Maitele o ደisendekaho nga tshibveledzwa na maitele a vhudavhidzani vhuvhili hazwo zwo ደitika kha u dzulela u shumisa na u bveledza zwibveledzwa.

Maitele o ደisendekaho kha tshibveledzwa a funza vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhaňwali, vhasedzulusi na vhabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhudifulufheli na vhusedzesi. Zwi dzhia u thetshesela, u vhala, u ታlela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfectsa uri zwithu zwo bveledza hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vhuroňwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni ha u ታlusa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwa ndeme ndi zwiko zwa ndeme zwa zwithu zwi re ngomu na zwi re mathungoni, kha u davhidzana, u guda ho ታnganywaho na u gudisa nyambo. Maitele o teiwhaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vhattheslesi. Maitele aya a itwa nga u pfectsa uri zwibveledzwa zwi fhaťwa hani.

Maitele a vhudavhidzani a amba uri musi mugudi a tshi guda luambo, u tea u divha nga maanda luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwinzhi zwa u ita ndowendowe na u bveledza luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzula vha tshi vhala, vha guda u nwala nga u dzula vha tshi nwala.

Maga a maitele a tevhelwaho a shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledza tsha u tou nwala na tsha oraJa. Vhagudi vha dzenela maimo o fhambanaho a zwa u thetshelesa, u amba na maitele a u nwala. Vha tea u humbula nga ha vhathetshelesi na ndivho musi vhe kha maitele haya. Izwi zwi do vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga ndila yone, sa tsumbo, u gudisa nga ha u nwalwa a zwi sedzi kha tshibveledza fhedzi, zwi sedza na ndivho na maitele a u nwala. Kha maitele a u nwala vhagudi vha gudiswa ndila ya u bvisa mihibulo, u elekanya nga ha ndivho na vhathetshelesi, u nwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u nekedza tshibveledza tshire tsha sumbedza kuhumbulele kwavho.

Maga a u funza Jitheretsha

Ndeme khulwane ya u vhala Jitheretsha kiłasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza na u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, maambele, zwiga na zwine zwithu zwa amba zwone zwe dzumbamaho kha vhagudi. Musi vhunzhi ha Jitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhañwali vha ndeme vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo ngauri vha na mihibulo, ngelekanyo na mafhungo; maitele, mihibulo na vhatendatenda zwine vha tama u kovhekana na vhañwe kana u dzumbululela vhavhali. U shumisa luambo nga u humbulela ndi iñwe ndila ya u dzumbulula, u khwathisa, na u ita mavhala a zwi bvaho mihibuloni yavho.

U gudisa Jitheretsha a zwi leluwi, fhedzi zwi a konJa hu si na u ̄alusa nga muthu, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhañe vhagudi. Arali vha sa guda u pfectsa Jitheretsha nga vhone vhañe, a vha nga do vha vho guda zwinzhi. Vhagudisi vha tea u sa ñea ̄halutshedzo na mihibulo yavho ya Jitheretsha, vha tenda u dzhenelela ho tendeleaho ha vhagudi. U ̄alusa a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. Ndi u ̄odisisa tshi no amba kha muvhali.

Maga avhudisa a u gudisa Jitheretsha a katela zwiñwe kana zwóthe zwa zwi tevhelaho:

- U ita nga ndila dzoñe u vhala hunzhi ha Jitheretsha kiłasini hu si khou awelwa ha itwa muñwe mushumo. Izwi zwi so ngo fhira vhege mbili. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ̄ambaho nga ha zwine zwa khou bvelela kha mutheo wa tshibveledza. U fhedza tshifhinga tshilapfu kha u vhala tshibveledza zwi a thithisa kha u pfectsa havhuđi mudzedze wa nganetshelo na puloto. Dziñwe kiłasi dzi a kona u vhala zwibveledza dzi si khou thusiwa. Zwi tea u ̄tuwedza. Vhurendi vhu tea u gudiswa, hu si zwirendo. Kha vha vhale zwirendo zwinzhi kiłasini, vha vhone uri vhagudi vha kona u nwala zwirendo nga vhone vhañe.
- U ̄alutshedzela tshibveledza tsha Jitheretsha ndi nyito i teaho u itwa yunivesithi, nahone vhagudi kha vhuimo uvhu a vha tei u ita ̄halutshedzelo ya maimo a n̄ha nga u rali. Fhedziha muhumbulo woñe wa u gudisa Jitheretsha ndi u sumbedza vhagudi uri luambo lwa hayani lu nga shumiswa hu na nzhele, vhuñali, khumbulo na vhuđi. Zwi amba u sedza zwavhuđi kha uri Jitheretsha i sikwa hani, ya shumiswa hani na u dzudzanyululwa hafhu u itela u bvisela khagala na u khwathisedza zwine zwa khou ambiwa. Mishumo iyo i nga dzenisa u linga u vha hone na u sa vha hone ha zwifanyiso zwa muhumbulo, uri ndi zwifanyiso zwa muhumbulo zwifio zwe nangiwaho nga muñwali na uri ndi ngani; tshivhumbeo tsha mafhungo na u nwala pharagirafu, kana kudzulele kwa zwirendo, kunangele kwa maipfi, kuolele kwa maipfi kha tshibveledza; kushumisele kwa zwiga, mubvumo na muvhala ho teaho. Vhunzhi ha mushumo yuwo teiwa kha Jitheretsha, fhedzi u sengulusa mutalo muñwe na muñwe wa tshibveledza zwi kwasha ndeme yatsho.

- U ñwala ha vhusiki vhu tea u tumekanya na ngudo iñwe na iñwe ya litheretsha. Mishumo ya u ñwala ine ya töda u pfectesiwa ha litheretsha ine ya khou vhalwa i a thusa vhukuma kha u swikelela maimo a u takalela zwa vhusiki kha vhagudi. Nyambedzano kiłasini dzi a vha dzavhuđi arali muñwe na muñwe a tshi dzhenelela a shela mulenzhe. Fhedzi nyambedzano dza kiłasini dzi no livhiswa kha mishumo ya u ñwala dzi qisa ndivho na mbuelo yavhuđi.
- Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri litheretsha a si mafhungo a uri phindulo ndi dzone lini . Tshibveledzwa tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipiđa nga zwipiđa zwatsho, u vhalwa havhuđi ha tshibveledzwa hu katela tsho fhelela kha ndowedzo ya lhalutshedzelo, vhusiki, vhuñe na ya lhođisiso.

2.6 Tshifhinga tsho avhelwaho kha kharikhuļamu

Kharikhuļamu ya Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma yo qisendeka nga vhege dza 40 kha ñwaha wa tshikolo dzo avhelwa awara dza 4.5 nga vhege. Luambo lu funzwa u ya nga sekele ya vhege mbili ya awara dza 9. Tsumbatshifhinga i tea u ñea tshifhinga tsha pheriodo ya davhulu nga vhege, u itela u tendela nyito dza nyengedzedzo dzi ngaho sa u ñwala uri dzi fhedziswe.

Kha sekele ya vhege mbili u avhelwa ha tshifhinga hu tevhelaho ha zwikili zwo fhambanaho zwa luambo ho anganyelwa:

Zwikili	U avhelwa ha Tshifhinga kha Sekele ya vhege Mbili(Awara)	%
U thetshelesa na u amba	1	10
U vhalna u talela: Tholokanyondivho na litheretsha	4	45
U ñwala na u Nekedza	3	35
Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo (izwi zwo vanganyiwavho kha zwikili zwiña (4)	1	10

Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwa luambo zwo fhambanaho kha Gireidi dza10 na 11 ndi vhege dza 36. Vhege nña dzo vhetshelwa mulingo. Tshifhinga tsha Luambo Iwa Nyengedzedzo Iwa u Thoma kha Gireidi ya 12 ndi vhege dza 30. Vhege dza fumi dzo vhetshelwa milingo.

2.7 Thodea dza u funza Luambo Iwa u Engedzedza Iwa u Thoma sa Thero.

- Mugudi muñwe na muñwe u tea u vha na:

- Bugupfarwa yo randelwaho ya luambo
- Bugu mbili (2) kha dzi tevhelaho dzo randelwaho dza litheretsha:

Bugu dzo randelwaho	Gireidi ya 10-12
Nganea	✓
Nganeapfufhi	✓
Dirama	✓
Vhurendi	✓

- Thalusamaipfi i thusaho u nea mafhungo na tsivhudzo kha luambo; arali zwi tshi konadzea vhagudi vha tea u newa thalusamaipfi ya nyambo mbili (tsumbo Tshivenda/English).
- Zwishumiswa zwa midia: khuvhanganyo ya gurannda na dzimagazini.
- U kona u swikelela kha zwishumiswa zwa u vhala kilasini, tshikoloni / kana laiburari ya nnyi na nnyi u itela u vhala ho tandavhuwaho.

- Mudededzi u tea u vha na:

- Tshitatamende tsha Pholisi ya Kharikhulamu na u Linga*

- Pholisi ya Luambo kha Pfunzo (PLP)*

- Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziñwe dzi shumiswaho sa zwishumiswa kha u engedzedza idzo dzo randelwaho.

- Bugu mbili (2) kha dzi tevhelaho dzo randelwaho dza litheretsha:

Bugu dzo randelwaho	Gireidi ya 10-12
Nganea	✓
Nganeapfufhi	✓
Dirama	✓
Vhurendi	✓

- Thalusamaipfi ya luambo luthihi kana ya nyambo mbili
- Budupfarwa ya u tola khayo girama
- Zwishumiswa zwa midia: khuvhanganyo ya gurannda dzo fhambanaho, dzimagazini, burotsha na fulaya.
- U kona u swikelela kha zwishumiswa zwa u vhala kilasini, tshikoloni kana laiburari ya nnyi na nnyi u itela u tikedza vhana kha u vhala ho tandavhuwaho.

KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

Heyi khethekanyo i na zwipiда ZWIVHILI: Zwikili, Zwi re ngomu na Zwitirathedzhi kha kharikhuļamu ya Dzinyambo na Pulane dza u Funza.

3.1 U THETSHELESA NA U AMBA

U thetshelesa na u amba zwo fhambana, fhedzi ndi zwikili zwivhili zwi tikedzanaho. Vhuvhili hazwo zwi dzula zwi hone kiļasirumuni naho lu si lwa fomaļa musi vhagudi vha tshi ḥanganedza kana u amba mafhongo. U thetshelesa na u amba ha fomaļa ho khetheaho hu ḥoda ndaela yo livhaho. U thetshelesa na u amba ha fomaļa na hu si ha fomaļa ho vangana na u vhala, u ḥwala na nđowendowe ya luambo, nahone u amba hu nga di nea tshibveledzwa tshivhumbeo tsha Oraļa (sa u vhalela n̄ha).

U THETSHELESA

Maitele a u thetshelesa

U funza u thetshelesa hu anzela u shuma nga u dzenisa zwiterīwa zwa maitele a u thetshelesa. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a ḥana zwitirathedzhi zwa u thetshelesa ho diimisaho nga hohe, u itela u ḥalutshedza mulaedza na u psesesa tshipitshi na zwińwe zwivhumbeo zwa u thetshelesa. Maga o raloho ha nga tevhelwi hohe-hohe kha maitele aya. Sa tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou thetshelesa ḥhalutshedzo yo rekholodiwaho vha do ranga nga nyito ya u vhala ha thangeli hune ha ḥučula u thetshelesa hu na ndivho ha dovha ha vha thusa u ḥikwamanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza u thetshelesa dzi vha thusa u elelwa zwohe nga vhuđalo u ela vhuđi ha mulaedza. U vhala ha nga murahu hu nga ita uri vhagudi vha fhindule nga ha zwe vha zwi pfa vhe kha nyambedzano.

Nđowendowe dla tholokanyonđivho ya u thetshelesa na u linga zwi ri nea tshikhala tsha u gudisa u thetshelesa.

U rangela u thetshelesa hu ḥivhadza vhagudi nyimele ya u thetshelesa. Hu vusuludza nđivho yavho ya kale nga ha ḥohoh, na u vha dzudzanyela u thetshelesa.

- U ḥučula/dzinginya nđivho ya siangane hu sa athu thetshelesiwa
- U bvumba zwine tshibveledzwa tsha amba nga ha zwiwo zwi tshi bva kha ḥohoh
- U shuma nga maipfi a ndeme kha ḥivhaipfi i so ngo ḥowelwaho nga vhagudi
- Mudededzi a nga setha mbudziso thangeli dla u thetshelesa u itela u sedzulusa tshenzhemo ya vhagudi
- Vhagudi vha tea u ḥidzudzanya nga u vha na tshomedzo dzi ngaho sa penisela na mabammbiri a u ḥwalela.

Nga tshifhinga tsha u thetshelesa vhagudi vha thetshelesa vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho (Dzhielani nzheleuri ndi maitele avhudi musi vhagudi vha tshi thetshelesa tshibveledzwa lunzhi, kha zwithu zwo fhambanaho tshifhinga tshińwe na tshińwe.)

U thetshesela u itela u wana mathungo o khetheaho:

- U ɖivha mihumbulo mihulwane na i i tikedzaho
- U dzulela u sedzulusa u pfectesa milaedza nga u ita vhułumani, u ita mahumbulelwa, na u dzhia tsheo, u saukanya na u vhuisa muhumbulo
- U ita notsi dzi no amba, u sumbedza mishumo na zwine maipfi a amba , u mepa, u khethekanya, u ኮweledza, u ita mutevhe wa u sedzulusa, u ḥalutshedza
- U dzhieila nzhele luambo lwa muvhili na zwi vhonalaho zwi tsivhudzaho zwa tshiambi.

U thetshesela u itela tsenguluso na tsaukanyo ya vhudzivha/tsatsaladzo

- U fhambanya vhukati ha mbuno na kuvhonele kwa muthu
- U ḥalutshedzela na u ḥałhuvha thouni ya mulaedza
- U ɖivha na u ḥalutshedzela luambo luńwe na luńwe lwa nyanyuwo na lwa u fhuredzela
- U fhindula tshibveledzwa nga vhusedzi.

U thetshesela u itela vhudavhidzani/vhukwamani

- U amba nga u sielisana kha nyambedzano dza zwigwada
- U vhudzisa mbudziso u itela uri vhudavhidzani hu ɖi dzula hu hone
- U fhindula kha luambo, u amba nga zwipiđa zwa muvhili, u ḥanganya mađo na luambo lwa muvhili
- U shumisa milayo yo teaho ya u sumbedzo ḥonifho kha vhańwe.

U thetshesela u sumbedza dzangalelo

- U fhindula kha nyimele dza vhudavhidzani
- U shumisa milayo ya u sielisana kha nyambedzano
- U vhudzisa mbudziso u itela uri vhudavhidzani vhu ye phanda
- U fhindula kha luambo, u amba nga zwipiđa zwa muvhili, u ḥanganya mađo na luambo lwa muvhili.
- U sumbedza u pfectesa vhushaka vhukati ha luambo na mvelele nga u ḥana ḥonifho ya zwa milayo ya mvelele
- U fhindula kha zwitħaliusi zwa lunako kha zwibveledzwa zwa Orała, sa tsumbo, mutevhetsindo, nyelelo, mubvumo, imedzhari, u amba nga zwipiđa zwa muvhili zwi tshimbilelanaho na tshibveledzwa.

Nga murahu ha u thetshelesa hu tevhela tshenzhemo ya u thetshelesa.

Vhagudi vha:

- fhindula mbudziso
- sedzulusa notsi
- u ŋweledza
- U pfukisela mafhundo a tshi bva kha maitele a Oraļa u ya kha u ŋwala, sa tsumbo: u shumisa mafhundo u labela daigiramu
- U saukanya mafhundo maswa na ndivho ya u ranga
- U pendela, u ḥathuvha, u ɻea mahumbulwa awe, na u fhindula nga vhusedzi ha tsatsaladzi.

U AMBA

U fundza amba hu anzela u dzhiela nzhele masia othe a u amba, a fomaļa na a si a fomaļa, u bva kha u haseledza ho vhangiwaho u swika kha dibeithi dza fomaļa na u ɻekedza. U amba zwi khagala, nga u elela, zwo ḥumekanaho, nga vhudifuluheli nahone nga ngona zwi tea u vha yone ndivho ya u funza u amba.

Maitele a u amba

Maitele a u amba o vhumbwa nga zwiteidzhi zwi tevhelaho:

- U pulana, u ḥodisisa na u dzudzanya.
- U ita ndowendōwe na u ɻekedza.

U amba hu si ha fomaļa na mushumo wa tshigwada

(Hu sedzwe “Mbonalo na milayo ya kushumisele kwa luambo kha vhudavhidzani ha Oraļa”afho fhasi).

U amba na u ɻekedza ha fomaļa

Maitele a u amba ha fomaļa kanzhi a kwama 1) u pulana, u ḥodisisa , na u vhekanya na 2) u ita ndowendōwe na u ɻekedza. Ndowendōwe na u ɻekedza ha fomaļa zwi nga ḥoda tshivhumbeo tsha u tou ŋwala.

U pulana, u ḥodisisa na u vhekanya

Vhagudi vha tea u sumbedza u pulana, u ḥodisisa na u vhekanya zwikili zwa u ɻekedza nga:

- U shumisa zwiko na zwishumiswa u itela u wana na u nanga mafhundo
- U ŋwala notsi na manweledzo zwi tshi bva kha zwiko na zwikhala zwo fhambanaho
- U dzenisa mbuno na tsumbo zwi tshi ya nga ḥodea dza mushumo
- U shumisa marangaphanda na magumo zwi pfalah, tsumbo khotshesheni dza maňwalwa, na hune dza bva hone
- U bveledza mihumbulo na u ḥatisana: u vhekanya mbuno, dzitsumbo nz. nga ndila i lunzhedzanaho

- Kha u ḥa khani, hu ḥewe vhučanzi ho teaho, tsumbo, zwitatisitika, u ḥea vhučanzi, zwiwo zwo khetheaho
- U shumisa zwithu zwa u thetshela na/kana zwine wa tou vhona u itela u khwinisa u ḥekedza ho ḥaluleaho.

U ita ndowendowe na u ḥekedza

Vhagudi vha sumbedza zwikili zwa u ita ndowendowe na u amba. Vha

- shumisa ḥdila dzo teaho dza u amba na vhathu
- sumbedza u ḥivha vhathetshelesi, mbudziso dzi nyanyulaho, ndovhololo, na u awela
- sumbedza u ḥivha nyimele: tshipitshi tsha fomača na tshi si tsha fomača kana luambo lu so ngo linganywaho/ ḥambaho
- bvisela khagala na u tikedza muhumbulo wau kha nyambedzano na mvanganyo
- shumisa Zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwo teaho
- shumisa thekiniki ya u amba na ya u sa amba u khwačhisedza zwine zwa khou ambiwa, tsumbo: thounu, u bvisa ipfi/muungo, volumu, u sielisana/thempho, u ita mafurase, u shumisa u amba nga mačo, u amba nga tshifhačuwo, u amba nga zwiga na luambo lwa muvhili)
- amba zwo teaho, zwi khagala na kubulele kwone, na u ḥea muhumbulo wone.

Mbonalo na milayo zwa zwibveledzwa zwa vhudavhidzani ha Orala

U amba/tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha Orala	Ndivho	Mbonalo
<p>Nyambedzano i si ya fomaļa/u davhidzana/mufhindulano/mushumo wa tshigwada</p> <p>Lavhelesani: Maambele o shumiswaho kha khaseledzo ya Tshivenda - Mutevhe wa zwe shumiswaho afho Fhasi</p>	<p>U kovhekana mihumbulo, mahumbulwa na kuvhonele zwe livha zwigwada zwa vhatu</p>	<ul style="list-style-type: none"> • U thoma na u vhulunga nyambedzano • U shumisa milayo ya u sielisana • U ɏadzisa zwikhala na u ɏutuwedza muambi • U ɏalutshedza maambiwa ho teaho • U ɏea muhumbulo wau wa dovha wa kona u uimelela • U kovhekana mihumbulo na tshenzhemo • U vhudzisa na u fhindula mbudziso u itela u vhulunga vhudavhidzani • U alusa ndivho ya u shuma sa tshigwada nga u vha murangphanda na mihiwe mishumo • U fhindula, u ɏea ngafhadzo, u ɏanganya maļo na luambo lwa muvhili. fhindula nga zwiga/u amba nga maļo na u amba nga muvhili • U shuma nga zwiga na ndzudzanyo yavhuđi nga kha u ɏibvisela khagala, kuimele na u amba nga zwipiđa zwa muvhili
<p>U vhalela n̄tha hu so ngo lugiselaho</p>	<p>U kovhekana tshiňwalwa tsha iwe muňe kana tsha vhaňwe</p>	<p>U vhala zwi pfalahu ya nga zwine zwa amba na ndivho</p> <p>U bulu maipfi nga ndila ine a si xedze zwine a amba</p> <p>U pfumbisa zwine zwa amba nga thounu, kushumisele kwa ipfi, luvhilo, u amba nga maļo, kuimele na nga u amba nga zwipiđa zwa muvhili</p>

U amba hu si ha fomaļa na mushumo wa tshigwada

U amba na u nekedza ha fomała

Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/Orała	Ndivho	Mbonalo
Tshipitshi tsho lugiselwaho Lushaka ulwu lu do sumbedza vhułanzi ha ḥodisiso na ndugiselo	Dzo fhambanaho: U ḫivhadza/ u kwengweledza/ u kovhekana na u khwathisedza kuvhonele kwave/kana kwa vhuñe Muvhigo wa orała, tsedzuluso/ riviyu.	<ul style="list-style-type: none"> • U ita ḥodisiso • U dzudzanya zwishumiswa nga ndila i tevhekanaho. nanga na u bveledza mihibulo mihibulo hu tshi tikedzwa nga tsumbo • U shumisa tshivhumbeo, ḫivhaipfi, luambo na milayo yalwo zwo teaho. • U shumisa mbudziso dzi sa ḫodi phindulo, u awela na ndovhololo • U shumisa thouni, kubvisele kwa ipfi, phimo, u ḫanganya mało, kuimele na ngafhadzo • U shumisa marangaphanda na magumo zwo teaho • U shumisa tshitaila na redzhisitara zwo teaho • U shumisavho thusedzi/zwishumiswa zwa u vhonwa, zwa u pfiwa na zwa u vhonwa na u pfiwa, tsumbo: tshati, phositara, zwithu zwazwo na zwifanyiso
Tshipitshi tshi so ngo lugiselwho	Dzo fhambanaho: u ḫetshedza tshipitshi hu si na u pulana /u tevhekanya nga u ḫavhanya/u shumisa thekhiniki dza tshipitshi nga tshifhinga tshiłuku tsho ḫewaho	<ul style="list-style-type: none"> • U shumisa thouni, kubvisele kwa ipfi, phimo, kutanganye kwa mało, kuimele na ngafhadzo • U sumbedza u dzhiela n̄ha vha ḫanganedzaho mafhungo na u ita vhukwamani na vhathetshelesi • U shumisa ḫivhaipfi na zwivhumbeo zwa luambo zwo teaho nga ndila yone • U shumisa mathomo na magumo a pfalaho.
U vhalela n̄ha ho lugiselwaho	U kovhekana tshibveledzwa tsho ḫwalwaho nga iwe muñe kana nga vhañwe, u mvumvusa	<ul style="list-style-type: none"> • U vhala nga u tou elela nahone zwavhuđi zwi tshi ya nga ndivho • U bulu maipfi hu si na u khakhisa ḫalutshedzo • U ḫutuwedza ḫalutshedzo nga kushumisele kwone kwa thouni, kubvisele kwa ipfi, himo, kutanganyisele kwa mało, kuimele na ngafhadzo.

Inthaviyu	<p>U kora mafhongo a bvaho kha kuvhonele kwa muthu/vhuṇe kana phanele</p> <p>Kha Gireidi ya 12 vhagudi vha dō ita nyedziselo ya inthaviyu ya u ḥoda mushumo.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • U pulana na u lugisela inthaviyu, tsumbo: u wana ndivho yayo, zwe zwa itisa uri i vhe hone, na u lugisa mbudziso • U sika rapoto/u vhofholowa ha muinthaviyuwiwa (nyimele ya u fulufhedzana) • U thetshelesa nga vhuroñwane, u ḥathuvha phindulo na u fhindula nga ndila yo teaho • U ḫivhadza vhashelamulenzhe • U vhudzisa mbudziso u itela u kora mafhongo. Mbudziso dzi tea u vha dzo teaho nahone dzi humbulelaho na u ḫonifha • U ḫweledza kana u rekhoda phindulo, tsumbo, nga u dzhia notsi, u ḫweledza, u vhekanya na u dzudzanya phindulo nga ndila i re na ndunzhendunzhe • U vhina kana u vala inthaviyu, tsumbo: u livhuwa muinthaviyuwiwa.
-----------	--	--

Lavhelesani hafhu na mahumbulwanyangaredzi nga ha u pulana na u ḫekeda zwi re afho n̄tha.

U ḫata na kuvhonele kwawe

Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/oraļa	Ndivho	Mbonalo
Nyambedzano ya Phanele	U kovhekana kuvhonele kana mafhongo a bvaho kha zwiko zwo fhambanaho	<ul style="list-style-type: none"> • Muambi muñwe na muñwe u amba nga tshiteñwa tshikene tsha ḫoho • U dzhiela n̄tha mushumo wa mudzulatshidulo <ul style="list-style-type: none"> ◦ U tshimbidza zwavhuđi phanele ◦ U langa tshifhinga ◦ U sa bva kha adzhenda ◦ U ḫutuwedza u dzhenelela kha nyambedzano ◦ U sa dzhia sia ◦ U humbelā liambiwa kana youthu.

Dibeithi	<p>U ṭaṭa kuvhonele kwo fhambanaho nga ha ḫoho yo nangiwaho</p> <p>Itshi ndi tshivhumbeo tsha oraja tsha fomaļa tsha u ṭalelwa kana u dzhenelwelwa nga tshitshavha.</p>	<p>Kutshimbidzele kwa dibeithi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zwigwada zwivhili zwa vhaambi, hunzhi vhararu kha tshigwada, vha ṭaṭa vha tshi khou ima na ḫoho kana u hanedza madzinginywa. Madzinginywa a vha na u kumedzela muhumbulo, sa tsumbo: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe tsho alusa ikonomi yashu', n̄thani ha u tou ri: 'Tshiphuga tsha bola ya milenzhe'. • Matshimbidzele a khanedzano a langiwa nga mudzulatshidulo ane a: <ul style="list-style-type: none"> ○ ḫivhadza ḫoho na u ḥea siangane yayo ○ ḫivhadza muambi muṁwe na muṁwe ○ langa tshifhinga - vhaambi vha vho ḥewa tshifhinga ○ langa tshifhinga ○ langa therisano musi ḫoho yo no vulelwa u ambiwa (sedzani afho fhasi) ○ langa youthu (sedzani afho fhasi) • Mudzulatshidulo u ḫivhadza ḫoho ya khanedzano a humbelu muambi wa u thoma uri a u kumedze (tshigwada tshi imaho na ḫoho) uri vha ambe • Muambi wa u thoma u ḥekedza khanedzano a tshi ima na ḥikumedzwa. • Muambi wa u thoma wa u hanedza ḫoho(wa tshigwada tshi hanedzanaho na ḫoho) u ḥekedza ḥikumedzwa a tshi ṭaṭa. • Muambi wa vhuvhili a imaho na ḫoho u fhaṭa kha zwa tshigwada tshawe a tshi engedza u ṭaṭa nga u pwasha mbuno dza tshiambi tsho fhiraho. • Tshiambi tshi tevhelaho tsha tshigwada tshi hanedzaho tshi ita zwithihi. • Ḫikumedzwa ji vulelwa na vhaṭaleli (vhathetshelesi) uri ji ambiwe na u vhudziswa. • U bva kha idzo nyamedzano nga u tou angaredza, tshigwada tshi hanedzaho tshi a ranga u pendela. Muambi wa vhuraru u dovhola makumedzwa mahulwanea tshigwada tshawe a tshi edzisa u kwengeledza vhathetshelesi uri vha youthe vha tshi hanedzana na ḫoho, a tshi tikedza nga mbuno. Tshiambi tshi nga di pwashavho na mbuno dza u rangani. • Tshiambi tsha vhuraru tshi imaho na ḫoho tshi itavho nga u ralo • Dibeithi/khanedzano i nga di vhiniwa na mvelelo dza wanala nga ndila dzo fhambanaho, sa tsumbo, nga u linga zwipitshi (na u ḥea maraga) nga muhaṭuli kana ḥikumedzwa la tou youtheliwa.
-----------------	---	--

U amba u itela ndivho/nyimele dzo khetheaho

Lushaka/Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa tsha u amba/orala	Ndivho	Mbonalo
U nea masia	U vhudza muthu uri u ya hani fhethu	<ul style="list-style-type: none"> • U shumisesa limudi la ndaela • U shumisa mafhongo mapfufhi a pfalaho • U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho • U amba /sumbedza nga ha fhethu ho khetheaho • U anganyela nga ha vhukule vhu lavhelelwaho • U nea mafhongo nga ha zwiimiswa zwi wanalaho ndilani ya u ya fhethu heneffo
Ndaela	U talutshedza kushumisele kwa thulusi/tshithu kana tshishumiswa, sa u bika zwiliwa, u lugisa zwo tshinyalaho, nz.	<ul style="list-style-type: none"> • U talutshedza kushumisele kwa tshishumiswa kana kuitelele kwa tshithu • U talusa matheriala une wa do todea • U talutshedza ndaela dici re khagala dici re dzone nahone dici lunzhedzanaho • U shumisa divhaipfi, kuambele na luambo lwa thekiniki zwo teaho
U divhadza muambi	U nea vhathu mafhongo nga ha muambi kana mueni	<ul style="list-style-type: none"> • U wana mafhongo o teaho nga ha muambi • U shumisa tshitaila na redzhisitara zwa fomaJa • U sika dzangalelo na ndavhelelo kha vha tanganedzaho mafhongo, tsumbo: nga u vhudza vha tanganedzaho mafhongo zwine wa divha na zwo itwaho nga muambi • U fhaJa ndavhelelo nga u, tsumbo, u ita u tshi awela, u shandukisa ipfi • U vhina nga ndila yo khwaJahaho nahone i re na vhudiflufheli.
U nea ndivhuwo	U livhuwa muambi nga murahu ha musi o amba	<ul style="list-style-type: none"> • U shumisa redzhisitara ya fomaJa • U thetshelesa nga vhuroJwane kha muambi u itela u do amba zwa ndeme kha zwe a zwi kwama • U bula zwiga zwa ndeme kha tshipitshi • U fhedza nga nungo na vhudifhinduleli.

Tsumbo dza maambele ane a shumisiwa kha vhudavhidzani ha Tshivenda

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO	U DZHENELELA
Ndi nga...?	Pfarelo, ndi nga...?
Ndo vha ndi tshi nga...?	Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga...?
Zwi nga konadzea kha nñe...?	Pfarelo, ni ñivha...?
Zwo luga arali...?	Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho...?
Zwi nga luga arali...?	
Ni nga vhilaela arali nda...?	
Ndi humbela u/ntendeleni/nga vha ntendele ndi...	
Ni nga tenda u...?	
U NETSHEDZA THUSO	U HUMBELA THUSO
Ndi nga ni thusa?	Ndi nga thuswa nga...?
Ndi ni thuse?	Ni nga nthusa nga...?
Ni khou ḥoda tshiñwe tshithu?	Ndi ḥoda thuso nga...?
Ni nga ḥoda thuso?	Ndi humbela thuso...
Ni a ḥoda thuso?	Ndi humbela u fariwa tshanda nga...
Ndi nga ni thusa nga mini ñamusi?	
PFARELO	MBILAHETO
Pfarelo	Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, fhedzi...
Ndi humbela pfarelo kha...	Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi...
Ndi a ñisola	Khamusi no hangwa u...
Ndi humbela khangwelo	Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u...
Ndi humbela pfarelo	Ndi farelwe arali ndo bva nn̄da ha ndila, fhedzi...
Mpfareleni.	Hu nga vha ho vha na u sa pfectesana nga ha... fhedzi
Pfarelo	Ni so ngo ntshanda,
Ndi humbela pfarelo	
U NEA TSIVHUDZO	U SUMBEDZA LUTAMO
A thi vhoni ni tshi tea u...	Ni nga takalela u...
Ni tea u...	Ndi nga namba nda...
A no ngo tea u...	Khezwi ri sa...
Arali ndo vha ndi iñwi, ndo vha...	Ndi zwone, nñe ndo vha ndi tshi nga tama.... ñwi ni ri mini?
Arali ndo vha ndi kha vhuimo hanu, ndo vha ndi..	Ni vhona ri tshi nga ita mini?
Arali ndo vha ndi kha nyimele yanu, ndo vha ndi...	Arali zwo vha zwi kha nñe ndo vha ndi.....Ndi vhona u nga ri nga...
Khwiñe ni tshi nga...	
Ni si vhuye na...Kha zwothe, ni so ngo...	
U HUMBULELA/ U ITA MAHUMBULELWA	U NEA MUHUMBULO U SONGO FHELELAHO
Ndi nga ri a nga vha e tsini na u...	Vha nga vha vhe...
I nga ñi ḥoda zwiñwe...	Vha nga lingana...
A nga ñivha...	Vha na tshivhalo tshihulu...humbulela u swika...
Zwi vhonala u nga...	Ndi lushaka lwa...
Khamusi a nga ḥoda zwiñwe...	Ndi lushaka lwa...
Khamusi vha ḥoda u...	Ndi vha u.....
Zwi a kond̄a u amba, fhedzi ndi humbulela uri...	Zwi a kond̄a u amba, fhedzi ndi humbulela...
A thi tou vha na vhulanzi, fhedzi ndi humbula...	A thi tou vha na vhulanzi, fhedzi ndi humbula.....

U ONESA	U DISEDZULUSA
Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa	Hezwi zwo vha zwavhuđi ngauri...
Ni vhe na lwendo lwavhuđi	Ndo zwi ita zwavhuđi ngauri...
Ni ćiphine nga madalo	Zwo vha zwi tshi do vha zwavhuđi arali ndo vha...
Ni tshimbile zwavhuđi	Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali...
Ni ćiphine nga mađuvha ađu a vhuawelo/holodeni	Hezwi zwi nga khwinisea nga...
Diphineni!	Mvelaphanda i/a i ho khagala ngauri...
Ni vhe na tshifhinga tshavhuđi musi ni resitarenteni	Hezwi zwo bvelela ngauri...
Ni ćiphine ni ćoroboni	
NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO	
Lwo vha lu hani lwendo lwađu nga goloi/bufho/bisi?	
No ćiphiđa (madaloni)?	
Lwo vha lu hani lwendo/bufho?	

Mahumbulwa nga ha vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa do shumiswa kha tholokanyondivho ya uthetshelesa

Zwibveledzwa	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa
<ul style="list-style-type: none"> Orađa, zwa u vhona, zwa u vhona na u thetshelesa na mađwalwa manzhi a bvaho kha midia nnzhi Zwibveledzwa zwa u thetshelesa (Gireidi ya10 na 11, u thetshelesa tshipida (kilipu) ya tholokanyondivho tshine tsha dzhia minete mivhili. Gireidi ya12, tshipida (kilipu) tshine tsha dzhia minete miraru Zwibveledzwa zwa vhusiki Zwibveledzwa zwa u sumba sia na mafhungo Zwibveledzwa zwa u pfumbisa Zwibveledzwa zwa u vhona na u thetshelesa (Filimu, mbekanyamushumo dza thelevishini na dokumenthari, zwifanyiso, mivhigo, mbekanyamushumo dza radio, video dza muzika) 	Gireidi ya10	maipfi a 150 / minete mivhili (2)
	Gireidi ya 11	Maipfi a 250 /minete mivhili na hafu (2 ½)
	Gireidi ya12	maipfi a 350 /minete miraru (3)

KANA thesite ya minete dza 30 na tshipida tsha odio na minete mivhili (gireidi ya 10 & 11) na tshipida tsha odio ya minete 3 (Gireidi 12) i re na mbudziso dzi no do fhindulwa.

Tshifhinga tsho anganyelwaho tsha vhudavhidzani ha Orađa

Zwibveledzwa	Tshifhinga Gireidi ya10-12
U haseledza, khanedzano, foramu/tshigwada/nyambedzano nga panele	minete i linganaho 20-30 kha tshigwada/kilasi
Mufhindulano	Minete i linganaho 3-4 kha vhavhili, minete 5-6 kha tshigwada
Masia na ndaela	Minete i linganaho 1 - 2
Inthaviyu	Minete i linganaho 8 - 10 ya tshigwada
U ćivhadza muambi, maipfi a ndivhuwo	Minete i linganaho 1 - 2
U vhala ho lugiselwaho	Minete i linganaho 2 - 3
Zwipitshi, muvhigo, tsedzuluso zwo lugiselwaho	Minete i linganaho 2-3
U anetshela tshitori	Minete i linganaho 5
Muđangano na maitele	Minete i linganaho 8 - 10 ya tshigwada
Vhudavhidzani ha u amba ha ćuvha liñwe na liñwe, tsumbo; u ćoda thuso, u humbela pfarelo, nz.	Minete i linganaho 1- 2

3.2 U VHALA NA U TALELA

U vhala na u talela zwi tanganya zwithu zwivhili: 1) u guda na u shumisa zwitirathedzhi u talutshedza na u pfectesa tshibveledzwa 2;) u guda na u shumisa ndivho ya zwitalusi zwa tshibveledzwa. Vhuvhili ha zwiterwa izwi zwi tea u vha hone musi hu tshi gudiswa u vhala na u talela zwibveledzwa zwa litheretsha na zwi si zwa litheretsha.

U vhala na u talela magudiswa (zwi re ngomu) zwi vhekanywa nga: 1) u vhalela u pfectesa; 2) u vhala ha u guda ha fomała (bugupfarwa) na 3) u vhala ha nyengedzedzo nga wothe.

Maitele a u vhala

U funza u vhala zwi anzela u shuma nga u dzhenisa zwiterwa zwa maitele a u vhala. Heyi ndi nyito ine ya dzhia maimo mararu ane a sumbedza tshitirathedzhi tsha u vhala ho diimisaho nga hothe u itela u talutshedza mulaedza na u pfectesa tshibveledzwa. Maga ha nga tevhelwi o ralo hothehothe kha phurosese iyi lini. Sa tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou vhala tshibveledzwa kana bugu ine vha si i divhe vha tea u do ranga nga u ita nyito ya **thangela u vhala** ine ya do vha thusa u divha tshivhumbeo tsha nnda tsha tshibveledzwa kana bugu yeneyo, na u thusa vhagudi u dibadekanya na bugu yeneyo zwi tshi ya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dici do vha thusa u saukanya tshivhumbeo na mbonalo dza luambo nga vhuçalo.

U rangela u vhala zwi divhadza vhagudi lushaka lwa tshibveledzwa. Hezwi zwi tutula vhuçibadekanyi na ndivho yo no gudwaho kha mirole yo fhelaho.

- U sikima na sekena mbonalo dza tshibveledzwa: dzina, thoho, thohwana, khephisheni, zwiterwa zwi vhalah, mafhuno a zwifanyiso, tsumbo, fontho, u nombora, kuvhekanyelwe kwa mafhuno, aikhoni, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, mapa, menu wa u kokodzela fhasi, u toda nga u shumisa ipfi ja ndeme, nz.
- U sedza nga nthia zwipiça zwa bugu itela u wana muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwo khetheaho, tsumbo: siatari ja dzina ja bugu, zwi re ngomu, ndima, gułosari, indekisi, aphendisi, futhinoutu, nz.
- U humbulela nga u shumisa mafhuno o waniwaho kha u sikima na u sikena
- U shuma na divhaipfi ya ndeme iñwe na iñwe ine ya nga vha i sa divhei kha vhagudi.

U vhala zwi katela u nea thalutshedzo kha tshibveledzwa na u dzhiela nthia mbonalo dza luambo lwo shumiswaho khatsho:

- U ita nga nungo dzothe uri tshibveledzwa tshi vhe na zwine tsha amba.
- U wana thalutshedzo dza maipfi na zwifanyiso zwi so ngo doweleaho nga u shumisa zwikili kha u vhona uri nangoho tshivhalwa ndi tsha mudzio
- U shumisa zwitirathedzhi zwa kupfesesele; u vhona uri hu na vhuçumanu, u sala murahu kupfesesele, u dzudzanya luhilo lwa u vhala nga ndila yone kha vhuleme vhu re hone kha tshibveledzwa, u dovha u vhala hune zwa vha zwo tea, u vha na ndavhelelo ya mafhuno ane a nga thusa a wanalah kha tshibveledzwa, u vhudzisa na u fhindula mbudziso (u bva kha dici sa kondi u ya kha dici kondaho) u vhona zwithu muhumbuloni, u humbulela, u vhala u itela u wana mihumbulo mihulwane, u shuma na kunangele kwa maipfi khathihi na zwivhumbeo zwa luambo, u divha lushaka lwa tshibveledzwa nga u vhona tshivhumbeo tshatsho na mbonalo dza luambo
- U ita notsi na u nweledza mihumbulo mihulwane na i tikedzaho.

Nga murahu ha u vhala zwi ita uri vhagudi vha kone u ḥalela na u fhindula tshibveledzwa tshothe:

- U fhindula mbudziso dzine dza bva kha tshibveledzwa nga maitele a u thoma kha dzi sa kondi u ya kha dzi kondaho
- U vhambedza na u fhambanya, u sedzulusa
- U sengulusa, u humbulela mafhedzele na u bvisela vhupfiwa hau khagala
- U dovha u bveledza lushaka lwa maŕwalwa nga u tou ንwala ha ene muňe (he zwa tea).

U vhala wo tou fombe (ho ḥandavhuwaho) ha zwibveledzwa zwa litheretsha na zwi si zwa lithereretsha

Nga tshifhinga tsha maitele a u vhala zwitirathedzhi zwi tevhelaho zwi fanelu u shumiswa:

U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwa u ንwala zwipfufhi u itela U PFESEA kha vhuimo ha ipfi

Vhagudi vha shumisa zwitirathedzhi zwo fhambanaho u ḥalutshedza zwibveledzwa. Vha fhaťa ḫivhaipfi nga u shumisa zwa u pfectesa na u shumisa tshenzhemo.

- U shumisa ḥalusamaipfi, thesaurasi na miňwe mishumo yo laedzwaho khayo u itela u wana zwine maipfi kana zwipiđa zwa maipfi zwa amba zwone, mupeleđo, kubulele kwa maipfi, na figara dza muambo na maipfi a so ngo ḫoweleaho.
- U ḫivha ḥalutshedzo dza thangi dzo ḫoweleaho, (tsumbo, lu-, tshi-, ḫi-) na mitshila yo ḫoweleaho (tsumbo, -is-, -es-, -elel-)
- U wana zwine maipfi a amba zwone na vhučumani hao na lushaka lwa maipfi hu tshi shumiswa nđivho ya midzi, mitshila na dzithangi zwo ḫoweleaho.
- U shumisa nyimele yo ḫisendekaho nga tshibveledzwa (tsumbo, kha u ḥalutshedza zwine fhungo ja amba zwone), u vha na ludungela (tsumbo, khoma, zwidēvhe) na ludungelo lu ḫiswaho nga zwifanyiso (tsumbo, małedere o swifhadzwaho) u itela u wana ḥalutshedzo ya maipfi a so ngo ḫoweleaho
- U ḫivha liambele ji kwamaho tshiwo tsho ḫoweleaho (aļushini), tsumbo: ‘Vhangani u tou vha Thomasi matenda nga u vhona’.
- U fhambanya vhukati ha ḥalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho
- U sauksa zwine maipfi a re na vhubvo ho fhambanaho a ḫisa kha tshibveledzwa, tsumbo, daiļekiti na maipfi o pambiwaho (tsumbo, muamboni, muio, vhurotho, gedela, nz).
- U fhambanya vhukati ha maipfi ane a kanganyisa: homonimi, pholisemi, tsumbo; homonimi ndi maipfi ane a fana tshivhumbeo ngeno ḥalutshedzo dzi sa fani na luthihi, ngeno pholisemi ndi maipfi ane a fana tshivhumbeo na ḥalutshedzo dzi tshi fhambana ngeno dzi tshi sumbedza vhushaka.
- U ḫivha ḥukhufhadzo na akhironimi zwo vhalaho vhukuma.
- U shumisa nđivho ya girama u itela u wana ḥalutshedzo. Sedzani tshivhumbeo tsha luambo- Mutevhe wa maipfi o laedzwaho khao afho phasi (3.4)

U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ñwalaho u itela U PFEESA kha vhuimo ha fhungo na phara

Vhagudi vha shumisa ndivho ya girama u itela un pfectesa kuvhumbele kwa mafhongo na nzudzanyo ya zwibveledzwa. Ngudo ya tshibveledzwa kha vhuimo uvhu i nea tshifhinga tsha mvanganyo ya u funza zwivhumbeo zwa luambo.

- U ñivha, u t̄alutshedza na u sengulusa t̄halutshedzo na mishumo ya zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha tshibveledzwa. Sedzani zwivhumbeo zwa luambo - Mutevhe wa maipfi o laedzwaho khao afho fhasi
- U sengulusa tshivhumbeo tsha zwibveledzwa zwo shumisaho u itela ndivho dzo fhambanaho, (tsumbo, t̄haluso, t̄halutshedzo, zwiitisi na zwi ñiswaho nga) kha kharikhulamu yothe na maipfi a vhudavhidzani a elanaho nazwo/maipfi a tswayo/mañanganyi (tsumbo, nga iñwe ndila, tsha u thoma, ngauri). Sedzani u ñwala/u ñekedza u itela lushaka lwa tshibveledzwa tsho teaho/tshaka dza marwalwa.

U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwa marwalwa u itela U PFEESA kha vhuimo ha tshibveledzwa tshothe

Vhagudi vha shumisa ndivho ya tshaka dza marwalwa na zwibveledzwa zwa fomaña u kona u pfectesa t̄halutshedzo, ndivho na zwi bveledzwaho nga tshibveledzwa tshothe.

- U vhambedza tshibveledzwa na tshenzhemo dzavho.
- U ñivha lushaka lwa marwalwa na ndivho yalwo, tsumbo, u t̄atisana hune ha t̄oda u fhuredzela
- U ñivha na u t̄alutshedza maime a muñwali na zwe a livha khazwo.
- U sengulusa zwipikwa zwa zwibveledzwa kana zwibveledzwa zwothe u itela u kona u swika kha mvalatswinga.
- U vhina; u vhumba na u imelela muhumbulo wau
- U sedzulusa u shumisea ha tshibveledzwa u ya nga ndivho
- U vhambedza na u fhambanya zwibveledzwa

U vhala wo tou fombe zwibveledzwa zwipfufhi zwa litheretsha u itela u ñwala SAMARI NA U DZHIA NOTSI

Vhagudi vha shumisa u pfectesa havho mbonalo dza zwibveledzwa u ñwala samari ya tshibveledzwa. Sedzani zwitirathedzhi zwa u vhala afho n̄tha

- U sedza nga n̄tha na u sedzela u itela u wana zwidodombedzwa kana muhumbulo muhulwane nga u angaredza
- U edza nga n̄tha na u sedzela u itela u wana zwidodombedzwa kana mihibulo i tikedzaho yo khetheaho
- U pfufhifhadza mihibulo mihibulo (shumisani maipfi aŋu)
- Tevhékanyani mafhongo ni tshi khou shumisa mañanganyi na zwitumanyi zwi tevhékanaho u itela u vhumba tshibveledzwa.

U vhala wo tou fombe u itela u WANA NDIVHO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YA VHUDZIVHA/ TSATSALADZO.

Vhagudi vha shumisa u pfectesa ha vho uri luambo lu nga kona hani u sika na u omelela kha vhushaka ha nungo vhu re hone vhukati ha mubveledzi na muvhali wa tshibveledzwa. Vha sengulusa vhuimo he muanetsheli a anetshela e khaho musi a tshi khou ñwala tshibveledzwa itsho.

- U ñivha luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela,
- U ñivha luambo lwa u dzhia sia na luvhengelambiluni, na u sedza sia jithihi
- U ñivha mahumbulwa thangeli na u ɏalutshedza zwine a bveledza
- U gaganya ndivho i katelaho kana u sa katela mafhuno
- U ñivha maambiwa thwii na a khumbulelwa
- U ñivha ɏhalutshedzo dzine dza vha khagala na dzine dza sa vhe khagala
- U vhona wa ñivha kuvhonele kwa muñwali.

U vhala wo tou fombe ha ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA SHUMISA NDILA NNZHI DZA VHUDAVHIDZANI NA ZWA U VHONA

(Zwibveledzwa zwi shumisaho ndila nnzhi dza vhudavhidzani ndi zwine zwa shumisa zwishumiswa zwa u vhona na u ñwala kha tshibveledzwa tshithihi, tsumbo khungedzelo, khathuni. Zwi nga ñi dovha zwa ñanganya izwi na luambo lwa u tou ambiwa na lwa ngafhadzo)

Vhagudi vha shumisa ndivho yavho ya zwifanyiso na zwithu zwi vthonalaho u pfectesa uri zwishumiswa zwinzhi zwi tikedza hani. Vha nga katela izwi na luambo lu ambiwaho khathihi na luambo lwa muvhili.

- U sengulusa ndila ine zwitäluli zwi vthonalaho zwa vanganyiwa na zwibveledzwa zwo ñwaliwaho kha zwibveledzwa zwi shumisaho ndila nnzhi, tsumbo, kuvhekanye kwa mafhuno, nyolo, girafu dza mafhuno
- U sedzulusa ndivho na mulaedza kha tshibveledzwa tshi vthonalaho tsha mafhuno, tsumbo, girafu, thebuļu, dokumenthari, tshati, mimapa
- U sedzulusa mulaedza na u shumisea ha zwiteñwa zwa u vhona zwa khungedzelo khathihi na vhushaka vhukati ha zwiteñwa zwi vthonalaho na zwo tou ñwalwaho.
- U sedzulusa ndivho na mulaedza kha tshibveledza tshi vthonalaho tshi sumbedzaho vhushaka, tsumbo, mapa wa muhumbulo, dayagiramu, tshati ya phai, mapa, pulane
- U sedzulusa ndivho, zwitäluli zwa zwithu zwavhuđi na nyolo dza zwibveledzwa zwi vthonalaho zwo sikelwaho ndivho yavhuđi, tsumbo, zwinepe, filimu, zwipiđa zwa nyolo.
- U sedzulusa ndivho na mulaedza wa zwibveledzwa zwi vthonalaho zwo sikelwaho u ñiphina na u ñimvumvusa, tsumbo filimu, khathuni, video dza muzika, vhuvhemba ha khomiki
- U sedzulusa mulaedza na u shumisea ha zwibveledzwa zwi vthonalaho u tikedzaho u amba, tsumbo, nyolo dza phosítara, na kushumisele kwa data

- U shumisa filimu u itela u ḋivha, u pfectesa, u sengulusa na u saukanya vhushaka vhukati ha mubvumo, tshipitshi/zwi ambiwaho, nyito na zwi vhalo zwa filimu na zwiñwe zwivhumbeo zwi vhalo na u pfala.

U vhalo wo tou fombe kha NGUDO YA FOMAŁA YA ZWIBVELEDZWA ZWA ŁITHERETSHA

Vhagudi vha vhalo, vha sedzulusa vhuđi na u fhindula kha mbonalo dzi nakisaho tshibveledzwa tsha Łitheretsha. Vha shumisa mathemo a luambo lwa ngudo ya Łitheretsha u itela u pfectesa na u takalela zwipiđa zwa Łitheretsha. Tshaka MBILI fhedzi dzo nangiwa u bva kha tshaka dzo fhambanaho dza litheretsha, dzo nangiwa dzi tshi bva kha Khathalogo ya Łitheretsha ya Lushaka u itela ngudo na u linga ha fomałka r̄waha muñwe na muñwe. Zwinzhi zwi khou gudiwa kha Giredi ya 10-12 : vhurendi na/kana nganeapfufhi na/kana nganea na/kana ḋirama na/kana zwibveledzwa zwiñwe u itela u engedzedza ndivho. Kha hu sedzwe "Zwibveledzwa u itela ngudo ya mvanganyo ya zwikili zwa luambo" magumoni a khethekanyo iyi.

KHA HU DZHIELWE NZHELE I: Khwałhisidzo/nyomedzelo kha ngudo ya tshibveledzwa ya fomałka i do shanduka zwi tshi bva kha bugu yo randelwaho.

- U pfectesa mbonalo khulwane dza tshaka dzo fhambanaho dza Łitheretsha, tsumbo, vhurendi vhu re na ḥodea dzo fhambanaho na nganea
- U ḋivha na u ḥalutshedza luambo lwo dzumbamaho na zwo shumiswaho zwi fhuredzelaho sa zwine zwa vhalisa zwone kha zwibveledza zwo fhambanaho tsumbo, ḋifanyisi, ḋimethafore, ḋiedzamuthu, alitheresheni, onomatopia, ḋikaluli, ḋifhambanyi, muhoyo, tshigido, małhakhe-shandwa, tshiga, ḋinakisedzi/ndudedzo, phani, tshitatamennde tsha vhuimo ha fhasi (zwine zwa shaya na maipfi)
- U ḋivha zwine muñwali / murendi/mubveledzi a ḥođa u ri funza
- U ḥalutshedza kunangele na zwi ḋiswaho **kha vhurendi** na u sumbedza uri zwiałaluli/zwipiđa zwi tikedza hani mulaedza/thero. Zwipiđa zwi nga katela figara dza muambo, tshifanyiso tsha muhumbulo (imedzhari), zwipiđa zwa tshivhumbeo na zwishumiswa zwa mibvumo tsumbo raimi/pfanapheledzo, pfanabvumo, rifureini, alitheresheni.
- U ḥalutshedza kunangele na zwi ḋiswaho **kha litambwa/ ḋirama** na u sumbedza uri mbonalo/zwipiđa zwi tikedza hani mulaedza/thero.
- U ḥalutshedza kunangele na zwi ḋiswaho nga maipfi **kha nganeapfufhi/ nganea/ filimu**(filimu- kha nyengedzedzo fhedzi) uri zwipiđa zwi tikedza hani mulaedza/thero. U tou engedza kha figara dza muambo na zwifanyiso zwa muhumbulo, zwipiđa zwi nga katela mushumo wa muanetsheli, zwipiđa zwa tshivhumbeo, tsumbo, puloto mveledziso, u gongya ha mafhungo, khuđano, małhakhełhakhani, u tsa ha mafhungo, magumo/ thasululo, fhethuvhupo.
- U engedza izwo, kha filimu, u shumisa nyito dza khamera na u sedzulusa, sa: u vala, shotho ndaphu, mnzika na mnbvumo, mvelela dzo ḥaluleaho, muvhala, u itela u pfukisa mulaedza/thero.

U vhala na u ḥalela ho ጀimisaho ho engedzwaho.

Vhagudi vha shumisa zwitirathedzhi zwo shumiswaho kha u vhala wo tou fombe na kha ngudo ya tshibveledza tsha fomała zwi tshi itelwa u sokou ḥivhalela-vho u wothe u itela u ḥiphina na ḥodisiso. U dededziwa nga mudededzi u itela u swikelela na vhuimo ndi zwa ndeme kha tshipida itsi na mbekanyamushumo iyi ya u vhala

- U swikela ḥaiburari na u ḥivha milayo ya u vhekanya bugu
- U nea vhułanzi ha u vhala/u ḥalela ho ḥandavhuwaho zwi nga tshivhumbeo tsha tshipitshi, nyambedzano ya bugu/filimu/mbekanyamushumo dza riviyo
- U vhala/u ḥalela zwibveledza zwo fhelelaho zwo fhambanaho vhukuma, tsumbo, bugu, magazini, gurannda, webusaiathi, filimu, dokumenthari, matambwa a TV zwothe nga tshifhinga na nga murahu ha ngudo.

Tsumbo dza tshaka dza mbudziso dza u linga u vhala	
Mbudziso dza nđivho	Ho iteani nga murahu ha...? Ni nga bula zwe... Talutshedzani zwo iteaho ha.... di nnyi we a amba na...? Zwi amba mini u ri...?
Mbudziso dza tholokanyondivho	Muanewa dendele o vha e nnyi...? Ni nga ri nea tsumbo ya...? Ni nga ḥalutshedza nga maipfi aŋu...?
Mbudziso tshumiswa	Ni nga elekanya nga ha zwiňwe he...? Ni kha di humbula uri ro vha ri tshi khou lavhelesa mamethafore- ni nga ḥalutshedza hani j̄imethafore kha mutualadzi uyu?
Mbudziso dza u senguluse	Izwi zwi fana hani na...? Izwi zwo fhambana hani na...? Thero ye ya vha i ngomu ndi...? Ndi ngani ni tshi humbula uri...?
Mbudziso dza u sedzulusa	Ro guda zwithu zwo fhambanaho nga ha Romeo; ni nga dzi kuvhanganya fhethu huthihi na ḥalutshedza mibvumbo yawe? O vha e muthu-de?
Mbudziso dza u saukanya	Izwi zwi bveledza mini...? Ni nga humbula ndila ya khwine ya u...? Kha zwirendo izwi zwivhili ni tama tshifhio...? Ndi ngani...?

**ZWIBVELEDZWAZWO SHUMISWAHO MALUGANA NAUFUNZAZWIKILIZWALUAMBO NGANDILAYATHANGANELANO
MVANGANYO KHA GIREIDI YA 10-12**

Nga nda ha bugu dza u vhala dzo randelwaho ngudo dza foma, tshaka dza mañwalwa dzine dza tea u itwa kha Gireidi ya 10-12 hu katelwa ngomu zwibveledza zwa u tou ñwala (zwiñwalwa), zwivhonwa na vhunzi ha nyandadzamafhongo dzine dza vha na mishumo yo fhambanaho. Zwiñwe zwibveledza zwi ño gudwa ho sedzwa khwälithi yazwo, ngeno zwiñwe zwi tshi ño shumiswa sa tsumbo ya lushaka lwa mañwalwa khathihna u zwi shumisa sa tsumbo ya musi hu tshi ño ñwaliwa. Vhagudisi vha fanela u vhona uri vhagudi vha vhala zwibveledza zwinzhi vhukati ha ñwaha. Hu tea u vha na ndinganyelo vhukati ha zwibveledza zwipfufhi na zwilapfu na vhukati ha ndivho dzo fhambanaho, tsumbo, ndivho ya zwithu zwavhuđi (ngudo ya tshibveledza tsha foma kha bugu dzo randelaho) zwibveledza zwa u phađaladzwa hunzhi kha midia, zwibveledza zwi vhonalaho u itela u ñiphina

Lushaka lwa jitheretsha malugana na ngudo dza foma. Hu tea u vhalwa kana u gudwa dzo fhambanaho kha Gireidi ya 10-12.	Zwibveledza zwo ñwalelwaho u itela u wana mafhongo Thalusamaipfi (Dikishinari) Enisaiklopedia Shedulu Bugu ya mutevhe wa ñthingo (founu) Bugupfarwa Thesaurasi Tsumbatshifhinga Tsumbatshifhinga ya mbekanyamushumo dza TV	Zwibveledza zwinzhi/ zwa u tou vhona u itela u wana mafhongo Tshati, mapa Girafu, thebuļu, tshati ya phayi Mapa wa muhumbulo, dayagiram Phositara Fulaya, phamfulethe, burotsha Zwiga Dokumenthari dza TV Masiařari a lubuvhisia, lubuvhisia, bulog Feisibugu na dziñwe ñhumanyo dza matshilisano Mutshini wa u vhotnetshela data Zwivhonadzi
Tshaka dzo themendeliwaho Hu tea u itwa tshaka MBILI dza jitheretsha kha dzo themendeliwaho u bva kha Khathalogo ya Litheretsha ya Lushaka:	Zwibveledza zwa midia/ nyandadzamafhongo Athikili dza magazini Athikili dza gurannda Khethekanyo ya mihibulo Nđivhadzo Mpfo Riviyu/Tsedzuluso Khungedzelo	Zwibveledza zwinzhi/zwa u tou vhona zwa madzanga/u ñimvumvusa Filjumu Mbekanyamushumo dza TV Video dza muzika Khathuni Zwipida zwa tseiso Miswaswo (nyolo) Girafiti
Nganea Nganeapfufhi (Gireidi ya 10 - zwiñtori zwa 6) (Gireidi ya 11 - zwiñtori zwa 6) (Gireidi ya 12 - zwiñtori zwa 8)	Zwiñwalwa zwo itelwaho u thetshelesa Nyambedzano Zwipitshi Nyimbo Miswaswo	Zwibveledza zwa u thetshelesa (Zwithetsheleswa) Mbekanyamushumo dza radio U vhalwa ha ñrima U vhalwa ha nganea kana nganeapfufhi Zwipitshi zwo rekhodiwaho
Dirama Vhurendi (Gireidi ya 10 - zwirendo zwa 6) (Gireidi ya 11 - zwirendo zwa 8) (Gireidi ya 12 - zwirendo zwa 10)	Zwiñwalwa zwa vhudavhidzani ha tshishaka Marifi Dayari Thambo Imeilj Sms, thwita Notsi Mivhigo	Khungedzelo kha radio, TV, guranna na magazini
U ñifhađa/u swikisedza Filjumu Dokumenthari kana mbekanyamushumo dzo nangwaho dza TV Dirama dza radio Maanea Nganeavhutshilo nga muñwe Nganeavhutshilo nga iwe muñwe Nganongan Ngano dza tsiko/afhongo a sa tendisei (Mithyi) na ngano dza vhahali	Zwibveledza zwa vhudavhidzani ha tshiofisi na vhubindudzi/bisimus Vhurifhi ha tshiofisi Minethe na adzhenda	

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwi no do vhalwa hu tshi itelwa u vhala ho wo tou fombe

tholokanyondivho na samari

LUSHALA IWA TSHIBVELEDZWA	GIREIDI	VHULAPFU HA TSHIBVELEDZWA (MAIPFI)	
Tholokanyondivho	10	400-500	
	11	500-600	
	12	600-700	
LUSHALA IWA TSHIBVELEDZWA	GIREIDI	TSHIVHALO TSHA MAIPFI	VHULAPFU HA MANWELEDZO (MAIPFI)
Manweledzo	10	200	60-70
	11	230	
	12	250	

3.3 U NWALA NA U NEKEDZA

U nwala na u nekedza hu katela zwiteňwa zwiraru: 1) u shumisa maitele a u nwala; 2) u guda na u sumisa ndivho ya zwivhumbeo na mbonalo ya tshaka dza zwibveledzwa/tshaka dza maňwalo ;3) u ñivha na u shumisa ndivho ya phara, zwivhumbeo zwa mafhongo na zwiga zwa u vhala.

Maitele a u nwala

Ndaela ya u nwala i ño dzulela u dzenisa maitele a u nwala. Honeha a si zwipiða zwoþhe zwa maitele a u nwala zwine zwa ño shumiswa kha nyimele dzoþhe. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi nwala lushaka lwo ñoweleaho lwa tshibveledzwa a vha nga tei u sengulusa tshivhumbeo na mbonalo zwa luambo nga vhuðalo. Hu nga ñi vha na nyimele dzine vhadededzi vha nga tea u sedza kha tshivhumbeo tsha fhungo kana u nwalwa ha phara kana vhagudi vha nwala tshibveledzwa vha so ngo ita mvetamveto vha tshi lugisela mulingo.

Maga kha maitele a u nwala

U Pulana / U rangela u nwala

- U sengulusa tshivhumbeo, zwiteňwa zwa luambo na ridzhiſta ya lushaka lwa tshibveledzwa/lushaka lwa maňwalo lwo nangiwaho
- U dzhia tsheo kha ndivho yayo, vhaþaleli/vhathetshelesi na mafhongo
- Mihumbulo ya u þutula mihibumbulo ya þohoho ine ya khou shumiswa, sa tsumbo, mimapa ya muhumbulo
- U ita nyambedzano ya maitele ane a ño shumiswa u sedzulusa tshipikwa tsha u nwala
- U ita þodisiso ya þohoho, sa tsumbo, laiburari, na u nanga mafhongo o teaho.
- U wana mihibumbulo muhulwane na vhuñanzi ha u tikedza.

U ita mvetomveto

- U nwala mvetomveto ya u ranga hu tshi dzhielwa ndivho, vha þanganedzaho mafhongo, þohoho na lushaka lwa tshiveledzwa
- U nanga maipfi o teaho, sa tsumbo, kha thoololo hu tea u shumisiwa maipfi a gobolaho u itela uri zwi nwali waho zwi nyanyule
- U tevhékanya mihibumbulo nga ndila yo teaho u itela uri zwo nwalwaho zwi vhe na zwine zwa amba / zwi pfalese
- U dzudzanya mihibumbulo hu na thevhékano i pfalahu u itela uri zwi ambiwaho zwi elele nga ngona
- U dzudzanya mihibumbulo na/kana zwifanyiso u itela uri tshiþori tshi vhe tshi pfalahu
- U wana ipfi na tshitaela zwa ene muñe
- U vhala mvetamveto nga dila ua thathuvha u itela u wana mahumbulwa u bva kha mnodededzi na vhagudiswa nga tshawho / tjamgapra dzavho

U dovholola, u sedzulusa, u vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza

- U shumisa maga a u sedzulusa mushumo wavho na wa vhañwe vha tshi zwi itela u khwinisa
- kunangele kwa maipfi, mafhongo na tshivhumbeo tsha phara
- U ita thevhekano na ḫumanyo ya phara
- U bvisela thungo mafhongo a siho khagala, u dovholola zwi so ngo fanelna luambo lwa u ḫikukumusa
- Kushumisele kwone kwa girama, mupeleto na zwiga zwa u vhala
- U dzudzanya mvetomveto ya u fhedza ho katelwa na kuvhekanye kwa mafhongo, sa tsumbo, dzithoho na fontho
- U nekedza tshibveledzwa.

Zwivhumbeo na milayo zwa luambo kha maitele a u ḫwala***Ridzhisiṭara, tshitaela na ipfi vhuḍipfi***

- U shumisa regisitara yo teaho, sa tsumbo: Luambo lwa tshiofisi kha vhurifhi ha tshiofisi, na tshitaela (fomala kana lu si lwa fomaļa)
- U sumbedza ipfi ļau, sa tsumbo, u ḫwala u tshi sumbedza mihibulo yau.

Kunangele kwa maipfi

- U ḫivha na u kona u shumisa ḫivhaipfi dzo vhalaho
- U ḫivhani ḫalutshedzo dza maipfi dzi pfalahna dzi sa pfali
- U ḫivha uri ipfi īlo ndi figara-de ya muambo na zwauri ī shumiswa hani kha fhungo
- U ḫivha uri ipfi ndi ļa fomaļa, kana a si fomaļa naa, kana luambo lwa nđilani (kana lu khukhulisaho) na zwauri lu shumiswa hani nga nđila yo teaho (kana na luthihi)
- U peleṭa maipfi nga nđila yone
- U shumisa ḫalusamaipfi ya nyambo nthihi na ya nyambo mbili na thesaurasi u itela u Engedzedza ḫivhaipfi
- U vha na ḫalusamaipfi yańu kana bugu ya ḫivhaipfi u itela u engedzedza ḫivhaipfi.

Kuvhumblele kwa fhungo

- U ḫwala mafhungotswititi, mafhungombumbano na mafhungotsrekano.
- U shumisa maļanganyi u ḫanganya mafhungodavhi kha mafhongo mbumbano: *na, hone, kana, ngauri, nz.*
- U shumisa maļanganyi u ḫanganya mafhungodavhi kha mafhongo tserekano:
  - Mafhungodavhi a tshifhinga: musi, phanda ha, murahu ha, musi, sa, u swika
  - Mafhungodavhi a nyimele: *arali, nga nnđomi* ho musi

- Mafhungodavhi a ndivho/divhañele: *u itela uri, uri*
- Mafhungodavhi a tshiitisi: *ngauri, musi, sa*
- Mafhungodavhi a mvelelo: *u itela uri, ngauralo*
- Mafhundo davhi a thendelo: *naho, musi*
- U shumba mihumbwlo: tshekanaho u itela uri i pfale
  - o Mafhundo davhi a fhethu: *ngafhi, huriwe na huriwe*
  - o Mafhungodavhi a maitele: *sa, u fana na, nga ndila*
  - o U shumisa mafhungodavhi a vhushaka ane a nea ḥhalutshedzo/ḥalula na a sa nei ḥhalutshedzo/a sa ḥaluli
- U shumisani mafurase/mafhungodavhi a dzina, mafurase/mafhungodavhi a maṭaluli, mafurase/mafhungodavhi a maḍadzisi u engedzedza mafhundo, sa tsumbo, *Mukalaha mulapfu we a vha a tshi khou lwala o takuwa a tshimbila nga u ḥavhanya.*

Kuñwalele pharagirafu

- U ḥwala phara dzine dza vha na ḥoho ya fhungo na thikhedzo ya mafhundo kha zwibveledzwa zwi si zwa fikishini
- U dzudzanya fhungo nga thevhekano kwayo u itela u sika phara i pfalaho nahone yo teaho lushaka lwa tshibveledzwa tsha ḥitheretsha
- U shumisa thevhekano i pfalaho u ḥumekanya mafhundo kha phara
  - o thevhekano ya mihumbulu: tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisa, nz.
  - o nyengedzedzo: hone, arali ha, sa nyengedzedo, nz.
  - o pfanywa: zwi fanaho, u fana na, nga ndila i fanaho, nz.
  - o phambana: naho, kha ḥiñwe sia
  - o tshiitisi: mvelde/ ngauri, honeha, arali ho, nga u tevhekana
  - o nyimele: arali, arali ha nga, arali ho, nz.
  - o thevhekano kha tshifhinga: tshi tevhelaho, zwenezwino, nga murahu, hafhu, nga murahu, zwinozwino, nz.
- U shumisa maṭanganyi a pfalaho, masala na ndovhololo ya maipfi, pfanywa na mafhambanyi u itela u sika phara dici pfalaho (i. . phara ine ya vha na ḥumano ine ya dici ḥumekanya u itela uri i vhe na zwine ya amba).

Milayo ya kushumisele kwa luambo (Zwiga zwa u vhala na mupeleto)

- U ḥivha na u kona u shumisa zwiga zwa u vhala zwo shumiswa nga ndila yone: tshiawelo, khoma, kholoni, zwid̄evhe, haifeni, deshe, apositrofi, tshivhudzisi, tshigarukela, buraketse, zwid̄evhe zwiga zwa khouthesheni.

Tshaka tsha zwibveledzwa- zwivhumbeo na mbonalo dza luambo.

Vhadededzi vha tea u vhona uri vhagudi vha ñwale zwibveledzwa zwo vhalaho vhukati ha ñwaha. Hu tea u vha na u linganyiswa ha zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu na u ñwalela ndivho dzo fhambanaho: u humbula lwa akademi, vhusiki, vhushaka na zwi kwamaho mushumo. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa na thoho yo teaho zwa u ñwala ngazwo, sa tsumbo: maanea a u ḥata khani nga ḥoho: “*Sele dici khou dzhia ndango ya vhutshilo hashu*”.

Thebulu ire a fho fhasi i ḥalusa tshaka dza zwibveledzwa zwine vhagudi vha tea u funzwa kha Giredi 10-12; zwiñwe zwibveledzwa zwi nga ñi longelwa ho teaho.

Maanea, zwibveledzwa zwipfufhi na zwilapfu zwa vhudavhidzani (U humbula ha akademi na vhusiki)

Lushaka lwa tshibveledzwLa	Mushumo/Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonalo dza luambo
Ripoto/muvhigo wa mafhundo (tshilapfu)	U khethekanya na u ḥalutshedza zwithu	<ul style="list-style-type: none"> Mathomele, khethekanyo ya u tou angaredza, tsumbo, <i>Malisakholomo ndi zwiponi zwine zwa ja magufha</i>. Khethekanyo ya thekenikhaña (musi zwo tea) U dodomedza tshithu, hu tshi katelwa mbonalo dzoñthe kana zwiñwe zwazwo Zwipiña na mishumo yazwo Kutshilele na mushumo Hu nga kha ñi vha na zwibveledzwa zwa u tou vhona zwine zwa nga fhelekedza izwo 	<ul style="list-style-type: none"> U ñwala kha tshifthinga tsha zwino U ranga u sedzesha kha zwithu zwine zwa ñi shela mulenzhe zwa u angaredza, tsumbo, malisakholomo nga u tou angaredza U bva kha zwithu zwa u angaredza u ya kha zwo khetheaho Hu nga shumiswa ñivhaipfi ya thekeniki
Maitele a zwithu (tsumbo, ndaela, masia na milayo) (Zwipfufhi)	U ḥalutshedza kana u ñea ndaela ya kuitele kwa zwithu nga ndila ine ha vha na u lungekana	<ul style="list-style-type: none"> Tshipikwa: tshitatamennde tsha zwine zwa tea u swikelelwa, tsumbo, Khvara ya phothifolio i itiswa hani? Mutevhe wa zwishumiswa u ya nga u tevhekana hazwo, tsumbo, Mabammbiri mahulu a vhutsila, pennde na zwiñwe. Thevhekano ya maga u itela u swikelela tshipikwa, tsumbo, Tsha u thoma, penndani nga muvhala mudala bammbiri loñthe. Hu nga kha ñi vha na zwibveledzwa zwa u tou vhona zwine zwa nga fhelekedza izwo, tsumbo, bodo ya tshiñori, dayagiramu, nz. 	<ul style="list-style-type: none"> U ñwala zwi kha ndaela, tsumbo, Penndani nga muvhala mudala bammbiri loñthe. Nga u lunzhhekana, tsumbo, Tsha u thoma, tsha vhuvhili, ... Tshiñwe ..... U shumisa nomboro na buñethe u sumbedza thevhekano kana ndunzhendunzhe. U sedzesha kha zwithu nga u tou angaredza u firisa u shumisa madzina a vhatu kana zwithu. U sumbedza mushumo wa zwithu khathihi na zwiñtisi

A u ḥalutshedza (tsumbo, mumono wa vhutshilo ha tshisusu; ndila ine dainamo ya shumisa zwone) (Zwipfufhi)	U ḥalutshedza ndila ye zwithu zwa itea ngayo kana uri ndi nga mini maitele aya o itea	<ul style="list-style-type: none"> Tshitatamennde tsha u angaredza tsha u ḥivhadza ḥoho. Tsumbo, <i>Dainamo ndi mutshini une wa shandukisa fulufulu ja makhenikha!</i> <i>Ja vha fulufulu ja zwa mudagasi.</i> Maga kana zwiṭepe zwinzhi zwine zwa vha na ndunzhendunzhe zwine zwa ḥalutshedza ndila ye zwithu zwa itea ngayo kana uri ndi nga mini maitele aya o itea. Tsumbo, <i>Musi akisele ya dainamo i tshi fungwa, i ḥanganedza fulufulu ya zwa mekhenikha!</i>... Hu nga kha ḫi vha na zwibveledzwa zwa u tou vhona zwine zwa nga fhelekedza izwo, tsumbo, dayagiramu, nz. 	<ul style="list-style-type: none"> U ḥwalwa kha tshifhinga tsha zwino Hu nga shumiswa maṭanganyi (o ḥoweleaho na ane a sumbedza zwifhinga), tsumbo, tshiñwe, ha tevhela, ngauri, zwino, hezwi zwo itisa, nz. Hu nga shumiswa maambaitwa
Maanea a u kwengweledza/u ḥata khani (Zwilapfu)	U imelela mafhungo au hu ndingedzo dza u fhuredzela muvhali uri a ime na zwe zwa ḥwalwa	<ul style="list-style-type: none"> Tshitatamennde tsha vhuimo hau. Tsumbo, <i>Mavhengele a tea u valwa nga Swondaha.</i> Mbuno nnzhi dza u tikedza khani - hu nga vha u tou vhea mbuno nga nthihi nga nthihi kana ha tou dodombedzwa. Tsumbo, <i>Muthu muriwe na muriwe u tea u vha na duvha!</i> <i>Ja u awela.</i> Hezwi ndi zwa ndemesa kha vhashumi vha mavhengeleni ngauri.... Khwathisedzo - manweledzo na ndovhololo ya tshitatamennde tsha u vula vhuimo hau. Tsumbo, <i>Ro zwi vhona uri...., zwo ralo.....</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Tshifhinga tsha zwino Kha hu sedzeswe kha zwithu zwine zwa khou shela mulenzhe. Tsumbo, mavhengele, vhatu, nz. Mbuno, zwiitisi/masiandaitwa/maṭanganyi, tsumbo, <i>Hezwi zwi amba uri, hezwi zwi sumbedza uri, hunoha, ngauri, zwo ralo, nz.</i>
Nyambedzano/maanea a disikhesivi (Tshilapfu)	U ḥekedza mbuno dza thikhedzo dza mihumbulo yo fhambanaho.	<ul style="list-style-type: none"> Tshitatamennde tsha zwithu kana mafhungo; tshi nga bvukulula mbuno khulwane kana dza mutheo. Tsumbo, <i>Mafhungo a u ambara kana u sa ambara yunifomo ndi a ndeme nga maanda.</i> Hu na mbuno dza ndeme kha vhuvhili ha.... Mbuno dza u tikedza, hu tshi katelwa ngomu vhutanzi ha thikhedzo Mbuno dzi sa tikedzi kana u ima na izwo, hu tshi katelwa ngomu vhutanzi ha thikhedzo U khunyeledza –manweledzo na themendelo 	<ul style="list-style-type: none"> Tshifhinga tsha zwino Zwithu zwine zwa do shela mulenzhe zwa u angaredza, tsumbo, yunifomo ya tshikolo, matshudeni Mbuno, zwiitisi / masiandaitwa / maṭanganyi, tsumbo, hunoha, fhedzi, zwenezwo U bva kha zwithu zwa u angaredza u ya kha zwo livhiwaho khazwo
Maanea a u vhuisa muhumbulo	U sumbedza nyito na vhudipfi zwi sumbedzaho u nyanyuwa kha tshithu tsho khetheahor	Muṅwali a nga vhuisa muhumbulo kha muloro kana zwine a ḥodou vha, tsumbo: <i>Zwine nda humbulisa zwone mudededzi wanga wa khwine; Kuvhonele kwanga nga ha vhutshilo , Vhudipfi na nyanyuwo zwa vhune ndi zwone zwi itesaho mushumoni.</i> Tshipida tshihulwane tsha maanea a lushaka ullwu tshi nga vha tsha ḥhaluso	<ul style="list-style-type: none"> Masala a vhatu Divhaipfi i bviselaho khagala kuvhonele kwa ene mune

Tsedzuluso (Riviyu) (tsumbo, bugu kana filimu) (Tshilapfu)	U ንዑልደዛ, በኩል ስንጋና እና ተስፋይነት ነው እና የሚከተሉ የሚመለከት ነው እና የሚከተሉ የሚመለከት ነው	<ul style="list-style-type: none"> Nyimele: mafhungo a siangane. Tsumbo, muñwali, muoli, lushaka lwa mushumo Zwidodombedzwa zwa tshibveledzwa: u dodombedza zwipiða zwa tshibveledzwa kana, u fana na vhabvumbedzwa vhahulwane, zwiwo zwa ndeme na mbonalo dza tshitaela Tsheo: tsenguluso ya mushumo nga u amba vhupifiwa kana tsheo yau 	<ul style="list-style-type: none"> U ንዑል እና ተስፋይነት ነው እና የሚከተሉ የሚመለከት ነው እና የሚከተሉ የሚመለከት ነው U shumisa ñivhaipfi ya luambo lwa u sumbedza dzangalelo musi hu itwa tsenguluso ya tshibveledzwa. Tsumbo, a si u takadza, i fhodza mimuya, a si u seisa, ndi ya ndeme, yo pfuma mafhungo, a hu na i no nga yone
Maanea a nganetshelo	U mvumvusa	<ul style="list-style-type: none"> U ñivhadza vhabvumbedzwa na flethuvhupo na tshifhinga. Tsumbo, <i>Kalekalekale, muvhunduni wa Lukau ho vha hu na kuriwe kukegulu kwe kwa vha ku tshi dzula na muduhulu wakwo a no pfi Dokoloshi. Vhashayi vha vhashayi havho ndi i ða u vhone.</i> Zwiwo zwine zwa livhisa kha tserekano. Tsumbo, <i>Dokoloshi o gwanda tshelede yoþhe ye mme awe vha mu ñea i tshi bva kha ñawa dza madambi. Mme awe vha sinyuwa vhukuma.</i> Thandululo na mañhedzele: <i>Liriwe ñuvha Dokoloshi a vhuya na musuku wa Lidjavhathu. U bva jeneþo ñuvha ho mbo ñi vha ja maladze nga hu sa fheri.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> U ንዑል እና ተስፋይነት ነው እና የሚከተሉ የሚመለከት ነው U ንዑል እና ተስፋይነት ነው እና የሚከተሉ የሚመለከት ነው Zwiwo zwi dodombedzwa nga ndila ine ya vha na ndunzhendunzhe. Mañganyi aye a sumbedza tshifhinga. Tsumbo, nga murahu, luthihi, nz. U shumisa mufhindulano Luambo lwo shumiswaho u bveledza mutsindo kha muvhali, tsumbo, mañadzisi, mañaluli, zwifanyiso, nz.
Maanea a mbuletshedzo	U buletshedza zwithu zwa vha khagala	<ul style="list-style-type: none"> Vhuñalusi: u ñea mafhungo nga u tou angaredza nga ha þohoo. Tsumbo, <i>Ho vha hu na buka lihulu</i> U dodombedza: u dodombedza zwitälusi zwa þohoo. Tsumbo, <i>Ho vha hu khou sokou vthonala madumbu mahulu o rembedaþo o sokou lashulashu muñani</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Hu nga shumiswa tshifhinga tsha zwingo kana tsho fhiraho U ita kana u sika zwifanyiso nga maipfi U shumisa mañadzisi, mañaluli, nz U shumisa luambo lwo dzumbamaho, tsumbo, mafanyisi, mamethafore, maedzamuthu, ndovhololo ya mibvumo (pfalandoþe kana themba)

Zwibveledzwa zwilapfu na zwipfufhi zwa vhudavhidzani (Vhune/ Vhushaka)

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonabo dza Luambo
Dayari/ Dzhenala (Tshilapfu)	U rekhoda na u sedzulusa tshenzhemo ya vhune	<ul style="list-style-type: none"> I anzela u ñwalwa kha bugu yo khetheaho (Dayari/ Dzhenala) I ñwaliwa misi yoþe Zwi ñwalwaho zwi na datumu. Hu nga shumiswa lushaka lwa tshibveledzwa tshi sumbedzaho vhudifhinduleli ha vhune (sedzani afhofhasi) 	<ul style="list-style-type: none"> I anzela u ñwalwa nga tshifhinga tsho fhelaho Nga tshitaela tshi si tsha fomala Muñwali u tou ñiñwalela
Emeili (Tshilapfu)	U ñivhadza na u vhulunga vhushaka	<ul style="list-style-type: none"> Adiresi ya muñwalelwa - ine tshifhinga tshinzhi, ndi dzina na seva na shango hune imeli ya swikela hone. Tsumbo, vhanganir@yahoo.a... Cc: ha vha vha nga vha vhañwalelwa vhañe vha khou ñodiwa uri vha wane mulaedza wa imeli. Thoho: haya ndi manweledzo a mulaedza wa imeli. Mulaedza Dzina ja murumeli Dzhielani nzhele: Adiresi ya murumeli i mbo ñi sumbedza musi imeli i tshi ñanganedziwa. Murumeli a nga nanga u rumela zwiñwe zwidodombedzwa zwa vhuñumani mafheloni. Hezwi zwi pfi ndi tsaino. 	
Vhurifhi ha vhune (Tshilapfu)	U ñivhadza na khwathisa vhushaka	<ul style="list-style-type: none"> Diresi, datumu na theshano Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi a shanduka zwi tshi bva kha ndivho (tsumbo, u wana mafhungo, u fhululedza, u lilisa) Hu nga shuma na u amba nga ha iwe muñe U vala nga u saina 	<ul style="list-style-type: none"> Hu anzela u shuma tshitaela tshi si tsha fomaña fhedzi zwi nga shanduka zwi tshi ya nga ndivho, tsumbo, vhurifhi ha ndiliso vhu ha fomala Tshivhumbeo tsha luambo tshi ño shanduka zwi tshi ya nga ndivho
U amba nga ha tshenzhemo yau (Tshilapfu)		<ul style="list-style-type: none"> u fhaña fhethuvhupo kana u fhaña nyimele 	<ul style="list-style-type: none"> I anzela u ñwalwa nga tshifhinga tsho fhelaho Ambiwa kha muthu wa u thoma kana wa vhuraru, tsumbo, ha thoma, ha konou tevhela, nga murahu, phanda ha izwo, u fhedzani, zwenezwo i anzela u livha kha muthu kana tshigwada

Thambo (Tshilapfu)	U ramba muthu mutamboni kana u ita zwiñwe zwithu(zwine wa nga tenda kana wa hana)	<ul style="list-style-type: none"> Zwi nga dzhia tshivhumbeo tsha vhurifhi ha vhuñe kana u shumisa garaña. Zwi dzhenisa: Fhethu Datumu na tshifhinga Zwi ambaro zwo teaho Dzina ja murambi Hu dzheniswe na vha no fhindulwa i nga vha na makolo Phindulo i nga vha vhurifhi 	<ul style="list-style-type: none"> Hu nga shumiswa tshitaila tsha fomala kana tshi si tsha fomala I tea u vha pfufhi ya tou nemba I shuma nga milayo ya mafurase, tsumbo ndi tama u ni ramba Phindulo i na khuliso, tsumbo, <i>Ndi tama u ni ramba...</i>
Nganeavhu tshilo (Tshilapfu)	U lilisa vho welwaho	<ul style="list-style-type: none"> Dzina, datumu ya lufu, vhudzulo nga tshinga tsha lufu, mabebo, fhethu he mufu a bebwa hone, vho salaho, mufarisi na vhana) na madzina avho, tshifhinga tsha mbulungo, ḫuvha, fhethu Zwiñwe zwine zwa nga ḫadzisa ndi tsho laho mufu, ḫuvha ja tshihumbudzo 	<ul style="list-style-type: none"> Tshitaela tsha fomala Hu nga shuma matatathino kha nyambadzano Hu shuma mulayo wa luambo tsumbo zwo livha maluvha, vhathu vha nga nea
Mufhindulano (Tshilapfu)	Ndi rikhodo ya zwiitei zwi tshi itea, u ya nga kuvhonele kwa zwithu kwa muambi	<ul style="list-style-type: none"> Musi hu tshi ḫwalwa mufhindulano; Kha hu ḫwalwe madzina a vhabvumbedzwa kha tshanda tsha monde tsha siañari. Shumisa kholoni nga murahu ha dzina ja mubvumbedzwa ane a khou amba: Shumisa mutualadzi muswa u sumbedza muambi muswa. Tsivhudzo kha vhabvumbedzwa(vhavhalu) nga ha uri vha nga amba kana vha nga nekedzisa hani nyito i fanela u ḫwalwa i kha musi maipfi a sa a thu u ambiwa. Iani nyimele musi ni sa a thu thoma u ḫwala 	<ul style="list-style-type: none"> Musi mufhindulano u tshi kwama vha muña kana khonani dla tsini (tshitaela tsho doweleaho" tshi a shumiswa. Fomula yo doweleaho ya khumbelo, mbudziso, ndaela, tsivhudzo na ndivhuwo dzi a shumiswa. Musi u haseledza hu tshi kwama vhatsinda tshitaela tsha vhudavhidzani tshi sumbedza pfano na u pfectesana zwi shumuswaho kha khumbelo, budziso, ndaela na ndivhuwo.
Inthaviyu (Tshilapfu)	Muthu muthihi kana vhanzhi u vhudzisa mbudziso, u kwama kana u ḫathuvha muñwe / vhañwe vhathu.	<ul style="list-style-type: none"> Muambi muthihi u ḫokonya vhañwe nga u vha vhudzisa mbudziso. Phindulo/mawañwa tshifhinga tshinzhzi ha sumbedzi zwine muinthaviyuwi a khou ḫoda u sumbedza zwone muinthaviyuwi, zwi amba uri mbuno dzawe dzo khwathaho, pho ya vhukoni, vhutudzetedze hawé, n. madzina a muambi a ḫwalwa kha tshanda tsha monde tsha siañari. Hu shumiswe kholoni nga murahu ha dzina ja muambi a no khou amba Mutaladzi muswa u a shumiswa u sumbedza muambi muswa. 	I ḫwalwa nga tshifhinga tsha zwino

Tshipitshi (Tshilapfu)	U ɳea mulaedza, u funza, u tsivhudza na u mvumvusa tshitshavha	<ul style="list-style-type: none"> U thoma u ɻwala tshitaila tshire tsha ḍo shumiswa, tshi no sumbedza uri zwo itea lini, ngafhi, ngani na ndivho, nnyi (vhathetshesesi) na mini. Muñwali u kunga vhathetshesesi U fhaña mbuno zwavhuđi wo liitsa u shumisesa maipfi nga ndila yo kalulaho lune a sala a si tshe na ndeme U linganya tsatsaladzo na u ɳea ndila dza khwine dza kuitele kwa zwithu Magumo ndi a ndeme, a si manweledzo a zwe zwa ɻwalwa 	U shumisa mafhongo mapfufhi a re na mihibulo yo leluwaho na tsumbo dzi no ɖivhea
---------------------------	--	---	--

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (zwa mabindu)

Lushaka Iwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha vhudavhidzani	Mbonalo dza luambo
Vhurifhi ha zwa mabindu/ tshiofisi (Tshilapfu)	O fhambanana sa ha khumbelo ya mushumo kana basari, u swika kha mbilaelo nz.	<ul style="list-style-type: none"> iresi ya muñwali, datumu, diresi ya muñanganedzi, magumo Hu nga ɖi vha na ɻoho Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi fhambana zwi tshi ya nga ndivho sa tsumbo, vhurifhi vhu no ya kha editha Tsaini ya u vala 	<ul style="list-style-type: none"> Tshitaela ndi tsha fomala Hu tevhelwa milayo ya luambo sa, Aa, Wavho a fulufhedzeaho Nga u angaredza hu vhe vhupfufhi –vhu buletshedze/ vhu so ngo monamona
Kharikhulamu Vithae (Tshilapfu)	U ɳetshedza samari ya vhutshilo hau na ndalukano	<ul style="list-style-type: none"> Vhuñe: Dzina, ɖuvha ḥa mabebo, lushaka, Bugundaula, diresi, n. Ndalukano sa Gireidi yo phasiwaho Tshenzhemo ya mushumo Nđowelo/dzema/zwine a funesa Vha kwamiwaho Nzudzanyo ndi ya nderme 	<ul style="list-style-type: none"> I vhe pfufhi, u sa fhira masiañari mavhili Thoho na bulethe Tshitaila tshi tea u vha tsha fomaña nahone tsho livhaho
U ɻadza fomo (Tshilapfu)	Ho fhambana sa khumbelo ya mushumo, fhethu kha univesithi	Zwi fhambana u ya nga ndivho	Mudadzi wa fomo u tea u pfufhifhadza, fomala, vhudele Muñwalo u vhe u vhonalahi)
Adzhenda na minetse (Tshilapfu)	Adzhenda ya muñangano i ɳea tshivhumbeo tsha muñangano.	<ul style="list-style-type: none"> Dzina ḥa dzangano Datumu, tshifhinga na fhethu ha muñangano U ḥanganedza na pfarelo Mafhongo a takuwaho kha minetse dza muñangano wo fhiraho Zwiteñwa zwi no ḍo ambiwa Mañwe mafhongo 	<ul style="list-style-type: none"> Hu shuma maipfi a nyito sa, o ḥanganedzwa, ambiwa, Zwiteñwa zwi a nomboriwa Luambo Iwa fomala Milayo ya luambo i shume

	Minetse dza muṭangano dzi nea rekhodo ya muṭangano.	<ul style="list-style-type: none"> Dzina ja dzangano Datumu, tshifhinga na fhethu ha muṭangano U ḥangaedza na pfarelo Mafhungo takuwaho kha minetse dza muṭangano wo fhiraho Zwiteńwa zwi no do ambiwa Mańwe mafhungo 	<ul style="list-style-type: none"> Luambo lu pfufhifhadzwe Luambo lwa fomala Zwiteńwa zwi a nomboriwa Zwiteńwa zwi a nomboriwa Luambo lwa fomala Milayo ya luambo i shume
Fułaya (Tshilapfu)	U kwengweledza muthu u renga	<ul style="list-style-type: none"> Muelo mutuku tsumbo: Bammbiri ja A5 Thohwana dzi kungaho mańo, zwine zwa nga vha zwilogeni kana dzilogo Thalutshedzo pfufhi nga ha tshibveledzwa/ tshirengiswa Mutevhe wa mbuelo kana zwine zwa netshedzwa Zwidodombedzwa zwa vhukwamani tsumbo; lubuvhisia I fanela u vha na zwi vhonwaho nga mańo, na zwiteńwa zwa nyolo 	<ul style="list-style-type: none"> I amba na muvhali tswi Luambo lwo pfufhifhadzwaho
Khungedzelo (Tshilapfu)	U kwengweledza muthu u renga	I nga dzhia zwivhumbeo zwinzhi Hu shuma zwilogeni Hu anzela u vha na tshifanyso Hu shuma thekheniki dza khungedzelo Hu itwe makolo a kungaho mańo	Maambele na zwishumiswa zwa vhurendi zwi shumiswa u sia luambo lu humbuleaho sa mametafore, mafanyisi, ndo vhololo, mutevhetsindo, bbumelano
Emeili (Tshilapfu)	Kha hu sedzwe kha zwibveledzwa zwa vhuñe / vhudavhidzani na vhańwe/ vhushaka	Kha hu sedzwe kha zwibveledzwa zwa vhuñe/vhudavhidzani na vhańwe	Kha hu sedzwe kha zwibveledzwa zwa vhuñe/vhudavhidzani na vhańwe.

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (zwa mafhungo)

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha vhudavhidzani	Mbonalo dza luambo
Athikili ya gurann̄a (Tshilapfu)	U nea mulaedza, u funza, u tsivhudza na u mvumvusa tshitshav ha	<ul style="list-style-type: none"> U amba mbuno nga u pfufhifhadza, hedzi nga ngona U lingedza u amba zwa vhukuma u sa xedzi muvhali U ḥweledza nga ngona hu sina u kombamisa ngoho U nea ḥoho pfufhi na u engedza kuṭohwana ku no pfala U thoma nga mbuno dza ndeme dzi no amba uri:nnyi, mini, hani, lini, ngafhi, ngani, na kha vhuhulu vhufhio. 	<ul style="list-style-type: none"> Luambo lu pfalaho nahone lupfufhi I ḥwalwa nga vhuimo ha muthu wa vhurarū I nga shumisa mambaita na maambaitwa Zwi tshi ya nga zwi sedziwaho kha two zwine zwa ṭutula dzangalelo ja muvhali. I tea u vha na zwidēvhe, aambiwa, hupfiwa, witatamennde na kuvhonele kwa vhatu vha kwameaho kana vhomakone vha ḥoho yeneyo
Athikili ya magazini (Tshilapfu)	U ḫivhadza, u funza, u bonyolosa na u mvumvusa tshitshavha,	<ul style="list-style-type: none"> Ṯoho i tea u kunga na u takadza Tshitaila tshi fanela u vha tsha vhuṇe, tshi tshi amba tsho livhana na muvhali. Tshitaila tshi tea u buleyshedza na u shumisa luambo lwo dzumbamaho u itela u takadza kuhumbulele kwa muvhali Madzina, fhethu, zwifhinga, vhuimo na zwir̄eweho zwidodombedzwa zwi tea u dzheniswa kha atikili. Atikili i tea u ṭutula dzangalelo ja muvhali a tou fombe Nga ha tsedzuluso, a hu na tshivhumbeo tsho tiwaho tsha atikili ya magazini 	<ul style="list-style-type: none"> Zwidēvhe zwi bvaho kha vhatu, widēvhe two livhaho Pharagirafu ndapfu U ḥwala ha mbuletshedzo Hu nga shumiswa nga vhuunzhi luambo lwa fomała lwo ṭangana na lu si lwa fomała zwi katelaho kuambele kwa ḫuvha liñwe na liñwe Mbudziso dzi sa ḫodi phindulo Maipfi a nyanyuwo U shumisa imedzhari na mbuletshedzo
U nea masia (Tshipfufhi)	U vhudza muthu muñwe uri a nga yisa hani ffhethu	<ul style="list-style-type: none"> U shumisa nzudzanyo i lunzhedzanaho U laedza nga ha sia ḫo khetheaho U sumbedza vhukule ha vhukuma U nea vhuñanzi nga ha zwiimiswa zwi thusaho zwi wanalahō nđilani. 	U shumisesa Jimudi ja ndaela

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwine zwa tea u ḥwaliwa

Zwibveledzwa	Gireidi	Tshivhalo tsha maipfi
Maanea: Nganetshelo, mbuletshedzo, a u vhuisa muhumbulo, a u ḥata khani, a disikhesivi.,	10	150 - 200
	11	200 - 250
	12	250 - 300
Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani: Vhurifhi ha fomaļa/ hu si ha fomaļa (ha khumbelo/ ha mbilaelo/ ha u apulaya/ ha tshiofisi/ ha Ndivhuho/ ha u fhululedza/ ha u lilisa)/ marifhi a fomaļa na a si a fomaļa a rumelwaho kha midia/ kharikhujamu vithae na vhurifhi ha u fhelekedzwa nganeavhutshilo/ adzhenda na maambiba (minetse) zwa muṭangano/ muvhigo/ bugu kana tsedzuluso ya fiļimu/ athikhili ya gurannđa/ athikhili ya magazini/ tshipitshi/ mufhindulano/ inthaviwu zwa u tou ḥwala	10-12	120 - 150 (zwi re ngomu fhedzi)
Zwibveledzwa zwipfufhi zwa vhudavhidzani: Khungedzelo/Dayari/Posikaraṭa/Garaṭa dza thambo/U ḥadza dzifomo/masia/nganeavhutshilo/ndaela/fuļayasi/phosīṭara/Emeili.		80 - 100

3.4 ZWIVHUMBEO NA NA MILAYO YA KUSHNMISELE KWA LUAMBO - MUTEVHE WA REFERENTSIV TSUMBEDZI

Kha vhuimo uvhu vhagudi vha tea u vha vho no ḥowela zwithu zwa ndeme zwa girama: thiñwaipfi dza muambo(kilasi dza maipfi), milayo ya mapfanisi, kushumisele kwa tshifhinga, matikedzi na mamudi, na zwivhumbeo zwa mafhungo. Ngudo dza u funza zwivhumbeo zwa luambo lwo tou ima nga lwothe a dzi tei u dzeniswa kha tshifhinga tsha u funza: luambo lu funzwa lwo vanganywa na zwiñwe zwikili.

Ndi zwa ndeme kha ḥogisiso, tsenguluso na u linga zwibveledwa, zwothe zwa fikishini na zwi si zwa fikishini. Hafha vhagudi vha tea u sedza uri vhañwali vha shumisa hani, tsumbo, zwivhumbeo zwa girama; phatheni dza mafhungo dzine dza ḥoda u dzhielwa n̄tha(vhulapfu hadzo, u kunda na u sa kond̄a ha zwivhumbeo), u vha hone na u sa vha hone ha kiłasi dza maipfi(u vha hone na u sa vha hone ha mañaluli kana maiti); kushumisele ku so ngo ḥoweleaho kwa zwifhinga(tshifhinga tsha zwino madzuloni a tshifhinga tsho fhiraho tsho lavhelelwaho); u shumisa maambowi na maambelwa. U shumisa maambaita ho teaho. ga u sedza ndila ine zwivhumbeo zwa luambo zwa vha na mushumo muhulu ngayo kha u vhumba ḥalutshedzo, kha u bvisela khagala ngoho na ḥuñwedza u pfectesea ha tshibveledzwa na uri tshi shuma hani, vhagudi vha thoma u vhona vhuhulu ha girama na uri ndi nga mini i tshi ḥo di dzula i ya ndeme kha khuambele kuñwe na kuñwe kha tshivenda

Ndi zwa ndeme nga maanda kha zwine vha ñwala. a izwi u ñwala hu tshiñwe tsha nyito dza kiłasini tsha ndeme, ndi zwa ndeme uri vhagudi vha ite mvetomveto ya u ñwala maanea kiłasini, izwi zwi nea tshifhinga mudededzi tsha u sumbedza vhagudi vhukhakhi ha girama vhune vha khou vhu ita vha tshi ñwala. Nga u khakhulula afha, hu si musi mushumo wo no ḥekedzwa u itela u koreka, vhadededzi vha ḥo wana uri a vha tshena mushumo munzhi wa u koreka nahone vhagudi vha sumbedziwa vhukhakhi musi vha sa athu u fhedza u ñwala mushumo na uri vha khwinisa ngafhi. Vhagudi a vha takalelesi u lulamisa kha mishumo yavho yo vhuiswaho nahone a vha gudesi zwinzhi khayo. Maitele aya a nea mudededzi tshifhinga tsha uri a vhone arali huna vhukhakhi nga angaredza ha girama vhune ha nga funzwa kilasi yothe. Iñwe ndila ya u ḥumanya luambo na mushumo ya u ñwala ndi nga u humisela mishumo ye vha ñwala khavho, ine kushumisele kwa luambo kwa vha kwo khakhea, vha ita uri vhagudi nga vhavhili nga vhavhili vha koreke mishumo nahone vha ḥalutshedza vhagudi he vha khakha hone. Vhadededzi vha sedzesha kha vhukhakhi vhu anzelaho u itea, (tsumbo, u pañekanya/u fhandekanya maipfi zwi so ngo tea vha lulamisa vhukhakhi honoho. aitele avhuñisa a u shuma na zwivhumbeo zwa luambo ndi nga u ita mishumo ya u ñwala. Izwi zwivhili zwi a tikedzana; u bvelesa phanda ha tshithihi zwi amba u bvela phanda ha tshiñwe.

Thebuñu kha Aphendisi ya 1 i ñwala zwivhumbeo na milayo ya kufhumisele kwa luambo zwine vhagudi vha ḥo zwi shumisa musi vha tshi thetshesela, vha tshi amba na musi vha tshi khou ñwala. Zwivhumbeo izwi zwi tea u funzwa kha nyimele ya zwibveledzwa zwa oraña, zwa u vhona, zwa u ñwala n. Kha pulane ya u funza yo sumbedzwaho afho fhasi hu na mumono wo vhetshelwaho u funza luambo lwo tou ḥiimsa; tsumbo Vhege ya 7na 8, Gireidi ya 10. Honeha, ngudo nthihi kha vhege i nga shumisa kha u funza zwine zwa ḥodeisa zwone.

Tshivhumbeo tsha luambo tshi tevhelaho tshi ḥo gudiswa mafhuntoni a u vhala na a u ñwala, tsha dovha hafhu tsha vha tshipiña tsha mbekanyamushumo ya girama i sumbedzaho thevhekano. Zwiñwe zwa zwivhumbeo zwi ḥo vha zwo no gudiswa gireidi dza murahu naho zwi tshi nga ḥoka u vusuludzwa. Zwiñwe zwivhumbeo zwa girama zwi gudiswa kha Vhuimo ha FET.

ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA LUAMBO (TSHATI YA U TOLA)	
Mveledziso ya thiñwaipfi na kushumisele kwa luambo	
Mabulazwithihi (pfanywa)	
Mafhambanyi	
Pharonimi	
Pholisemi	
Homonimi	
Homofounu	
Ipfì jìthihi lo imela jìfurase (makateli)	
Figara dza muambo (jifanyisi, jìmetafore, jiedzamuthu, okizimoroni, methonimi, onomatopia kulilele, jìnanedzi haiphaboulu, mbambedzo, muhoyo, tshigodo, jìshandi mañhakhe-shanda, tshiga, jìnakisedzi, pharadokisi, phani, /maidioma/mirero, luambo lwa musanda	
Maipfi mapambiwa, maipfi maswa (khadzimiso) na vhubvo ha maipfi	
Zwipiða zwa ipfi: thangi, mudzi na mutshila	
ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA LUAMBO	
Zwivhumbeo zwa fhungo	
Madzina	<p>Zwi vhaleaho (tsumbo: tshidulo/ zwidulo) na zwi sa vhalei (tsumbo: muhumbulo) madzina</p> <p>Mbalo (vhuthihi na vhunzhi) tsumbo: tshidulo/ zwidulo</p> <p>Madzina ane a si shanduke kha mbalo musi a kha tshivhumbeo tsha vhuthihi tsumbo: vhutshilo, madi, nz</p> <p>Zwo ðoweleaho (tsumbo: musadzi) na madzina vhukuma (tsumbo: Maemu, Masindi, nz)</p> <p>Madzina khumbulelwa tsumbo: lufuno, nyofho, ñhompho, fulufhedzea</p> <p>Madzina a vhunzhi tsumbo: desike ya Takalani, desike dza vhagudi, zvitambiswa zwa vhana</p> <p>Madzina guþe na mañaluli tsumbo: guma la ñotshi, murivha wa zwiñoni</p> <p>Ndovhololo</p>
Masumbi	<p>Masumbi: tshino, itshi, tshiila, izwo, izwi (tsumbo: Heyo bugu ndi yanga ,Vhunzhi 1: woþhe, zwiñwe, vhunzhi, si na, si na (tsumbo: Vhagudi nga vhunzhi vho pferesa ngudo.)</p> <p>Vhunzhi 2: zwoþhe, kana, kana (tsumbo: Vhagudi vhoþhe vho ima.)</p> <p>Vhunzhi 3: vhunzhi, vhuthihi, zwinzhi-zwinzhi, zwiñukuþuku (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi vhanzhi.)</p> <p>Vhunzhi 4: zwiñwe, tshiñwe , tshiñwe na tshiñwe (tsumbo: Tshidina tshiñwe na tshiñwe tsho ima zwavhuði.)</p>
Masala/ Maðivhisi	<p>Masala/maðivhisi a vhatu sa nefhungo: Nne, iñwi/iwe, ene, tshone, riñe, vhone (tsumbo; Ene u khou vhala bugu) Masala a vhatu sa nyito yo livhaho kana i so ngo livhaho: nñe, iwe, iñwi ene, tshone, riñe, vhone (tsumbo: Ene o ñea nñe tshone.)</p> <p>Masala/ maðivhisi a vhu diambi: nnemune, iwemune/ iñwimune, enemune, rinevhañe, vhoiñwivhañe/ vhoiwevhañe (tsumbo: O ðitanzwa enemune nga tthisibe.)</p> <p>Masala/ Maðivhisi a vhushaka: tshine, ane, ane, tsha nnyi, ngafhi (tsumbo: Munna ane a vhonala o ima fasiñereni ndi Mudededzi wanga.)</p> <p>Masala/ Maðivhisi a mavhudzisi: nnyi, mini, tshifhio, tsha nnyi, (tsumbo: Ndi bugu ya nnyi?)</p>
Vhuñaluli/ Mañaluli	<p>Vhuimo ha mañaluli/ vhuñaluli tsumbo: Munna tshihulwane (hu sa athu u ña dzina); Mutukana o vha wa u silinga.</p> <p>Mañaluli ane a fhela nga –ho , tsumbo, mangadzaho, boraho, takadaho, Iwalaho, nz</p> <p>Mañaluli ane a vha na vhushaka, tsumbo; Mutukana ane a mangadza, mutukan ane a bora, musidzana ane a Iwala</p> <p>Mbambedzo ya mañaluli, dakalo, dakalo jìhulu, dakalo jìhulusa; thanya, thanyesa, thanyesesa; (tsumbo: Lo vha ñuvha la dakalo vhuñaluli hanga takales; Ndi ene ane a vha musidzana o thanyesesa.)</p> <p>Ndovhololo</p>

Maładzisi	<p>Maładzisi a maitele tsumbo: ḥangavhedza, zwavhuđi, vhurońwane, vhulenda, ḥavhanyedza</p> <p>Maładzisi a tshifhinga tsumbo: mulovha, matshelo, mahoļa, vhege yo fhelaho, ḥińwe ḫuvha</p> <p>Maładzisi a ḥavhanyedzo tsumbo: tshifhinga tshothe, kanzhi, dzulela, tshiřiwe tshifhinga, na luthihi</p> <p>Maładzisi a nyomedzelo/ u kana kana tsumbo: khwařisedzo, tshothe, ḥamusi, zwi nga itea</p> <p>Maładzisi a khonadzeo tsumbo: kha ḫi, ndi kha ḫi, na luthihi</p> <p>Maładzisi a tshikalo tsumbo: fhelela, , tshothe, zwothe, vhukuma, kha ḫi</p> <p>Mafurase a maładzisi tsumbo: ngadeni, n̄tha ha ḫafula, thungo ya bada</p>
Thangeladzina	<p>Fhethu na sia, tsumbo: n̄tha, fhasi, ngomu, nga fhasi, kha, n̄tha, murahu, vhukati, nga tsini</p> <p>Małaluli na thangeli tsumbo: u ofha, u shone, u borwa nga, u sa kona u lindela, u sinyutshela Dzina na thangeli tsumbo, thambo kha, u ya kha, tshiřitisi tsha, ḥompho kha, mahumbulwa kha</p>
Maiti	<p>Maitimapfukeli na maiti a sa pfukeli tsumbo: O renga peni/ ḫuvha ḫo kovhela.</p> <p>Maiti ane a vha na zwiitwa zwivhili (o livhaho na a so ngo livhaho) tsumbo: O fha ḫiwana bugu</p>
Zwifhinga kha maiti	<p>Tshifhinga tsha zwino, tsumbo: ndi tamba thenisi vhege ińwe na ińwe/Nowa ndi zwikokovhi.</p> <p>Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha ḫi ya phanda (kana tshi sa gumi), tsumbo: U khou ḫalela thelevishini zwino.</p> <p>Tshifhinga tshino tsho fhiraho, tsumbo: Ndo tshila Miluwani vhutshilo hanga hothe.</p> <p>Tshifhinga tshino tshine tsha kha ḫi ya phanda (tshi sa gumi) tsumbo: U khou ḫi guda nga maanda vhege yothe.</p> <p>Tshifhinga tsho fhelaho ,tsumbo: O vuwa thovhoni nga matsheloni.</p> <p>Tsifhinga tsho fhelaho tshine tsha kha ḫi ya phanda, tsumbo: Muža wo vha wo eđela musi mulilo u tshi ḥanga Tshifhinga tshino tsho fhelaho, tsumbo: O ya hayani ngauri o vha o hangwa khii dzawe.</p> <p>Tshifhinga tshino tsho fhelaho tshine tsha kha ḫi ya phanda (tshi sa gumi), tsumbo: Ndo vha ndo no lindela awara mbili musi a tshi swika.</p> <p>U sumbedza tshifhinga tshi ḫaho:</p> <p>đo + ḫiti, tsumbo: Mufumakadzi Vho Marandela vha đo funza Gireidi ya 10./ Ndi na fulufhelo uri no đo takadzwa nga baisikopo.</p> <p>U ya + dzinaliiti, tsumbo: Vha khou ya u dalela vhomakhulu wawe/ Ndi vhona u nga i khou ya u na matshelo.</p> <p>Tshifhinga tsha zwino tshine tsha shumisiwa u amba nga ha tshi ḫaho, tsumbo: Matshelo ndi holodei.</p> <p>Tshifhinga tshi ḫaho tshine tsha kha ḫi ya phanda/ tsumbo: Ndi đo vha ndi khou shuma vhege i ḫaho yothe.</p> <p>Tshifhinga tshino tshiđaho, tsumbo: Vhege Iđaho ndi đo vha ndo fhedza mushumo. Tshifhinga tshino tshiđaho tshine tsha kha ḫi ya phanda, tsumbo: ḥwaha u ḫaho ndi đo vha ndo funza kha hetshi tshikolo miňwaha ya mahumi mavhili</p>
Pfano/lipfanisi	<p>Pfano ya ḥefhongo tsumbo: U kha ḫi bva u swika zwino./ Vha kha ḫi bva u swika zwino; Ndo vha ndi tshi khou ḫuwa./ Vho vha vha tshi khou ḫuwa.</p>
U itea na u sa itea	<p>U sumbedza u itea/ u sa itea tsumbo Ndi a kona u amba Tshidzheremane./ A thi koni u amba Tshifura. U a kona u vhuelela mushumoni./A nga si kone u humela mushumoni.</p>
Mamudi? Pls check!	<p>U sumbedza thendelo tsumbo: Ndi nga shumisa nnđu ḥukhu? Ndi nga ḫuwa u ḥavhanya? Ndi nga vhudzisa mbudziso? Ee, vha nga kona.</p> <p>U sumbedza ndaela/ khumbelo: Vha nga vula fasitere./Ndi nga tendelwa u dzhena.</p> <p>U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzea tsumbo: Hezi zwi nga vhanga thaidzo. Ni khou amba ngoho. Vh nga vha khou amba ngoho Ho ngo kona u zwidivha.</p> <p>U sumbedza khonadzeo/ u sa konadzeatsumbo: Ri tea u swika ḥohoyandou nga 10 p. ./ Ri fanela u swika ḥohoyandou nga 10 p. ./A ho ngo tea u vha na thaidzo/A ho ngo fanela u vha na thaidzo.</p> <p>U sumbedza zwone zwone tsumbo: Vha fanela u vha vho hangwa.</p>

Mafhundo a nyimele	Nyimele ya u thoma i sumbedzaho khonadzeo tsumbo: Arali ya na , ri do imisa lwendo Nyimele ya vhuvhili i sumbedzahotshithu tshire tsha nga si sokou itea kana u konadzeatsumbo: Arali nda nga wina lotto ndi do rengela mme anga nndu ya kamara dza fumi. Nyimele ya vhuraru i sumbedzaho tshire tsha khumbulelwa tsumbo: Arali ndo vha ndo shumesa ndo vha ndi tshi do vha ndo phasa matiriki.
Maambaitwa	Tshifhinga tsha zwino, tsumbo: Gethe li valwa nga awara ya vhurathi madekwana mañwe na mañwe. Tshifhinga tsha zwino tshire tsha kha di ya phanda, tsumbo: Lufhera lu khou kuniswa zwino. Tshifhinga tshire tsha zwino, tsumbo: Suphamakete muswa wo vuliwa uno r̄waha. Tshifhinga tsho fhelaho, tsumbo: Laiburari yo vha yo valwa nga holodei. Tshifhinga tsho fhelaho tshire tsha khou ya phanda, tsumbo: Vho do tea u lindelwa ngauri modoro wo vha u kha di kuniswa. Tshifhinga tshire tsho fhiraho, tsumbo: O liswa mulimo nga khomba yawe. Tahifhinga tshiñaho: tsumbo: Nwakaní kijasi i do funzwa nga Vho-Mudau./Nwakaní laiburari ntswa i khou ya u fhatiwa.
Maambiwa/ Mafhundo a u tou vhiga	Mbudziso dza maambiwa, tsumbo: O mmbudzisa uri ndi ngani ndo lenga nga u ralo./ O mmbudzisa uri ndi takalela nyimbo-de. 'Uri' kijoso: O amba uri ha zwi ñivhi./O mmbudza uri o xedza bugu.
Zwiga zwa u vhala	kholoni, luñala, semikholoni, tshitopo, deshe, zwiga zwa khouthesheni, zwidewhe, tshivhudzisi, tshigarukela, nz.
Mupeletø	kupeletele, mubañekano wa maipfi (othogirafi), milayo na maitele a u peleta pfuhifhadzo/aburivesheni akhironimi
Ndivho ya kushumiselwe kwa luambo nga ndila ya vhudzivha	
<p>Luambo lwa u nyanyuwa na u fhuredzela, Luambo lwa u dzhia sia na luvhengelambiluni, na u sedza sia jithihi Mahumbulwa thangeli na u talutshedza zwine a bveledza U gaganya ndivho i katelaho kana u sa katela mafhundo Maambiwa thwii na a khumbulelwa Thalutshedzo dzine dza vha khagala na dzine dza sa vhe khagala Kuvhonele kwa muñwali.</p>	

3.5. PULANE DZA U FUNZA

Liñwalo ili ji amba uri mumono/sekele iñwe na iñwe i ño katela yunithi nthihi kana mbilil dzo livhaho kha tshiñwe na tshiñwe tsha zwikili: u thetshesela , u amba, u vhala, u ñalela, u ñwala, na kushumisele kwa luambo. Sekele iñwe na iñwe i ñea nyito dza uri vhagudi vha gude, vha vhale, vha ñalele zwibveledzwa zwa u ñwala na zwa u vhona. Kha sekele iñwe na iñwe nyito dzi ño ita uri vhagudi vha dziele nthia kushumisele kwa girama na tshaka dza ñitheretsha. Ñwaha u tshi fhela, sekele dzi linganaho 18 dzi ño katela zwipiða zwoðhe zwa kharikhulamu kha vhege dza 36. U engedza kha izwo, vhuimo ha vhuleme vhu ño vha vhu tshi khou engedzea themo nga themo, ñwaha nga ñwaha u swikela miñwaha miraru i tshi fhela lune vhagudi vha ño vha vho no ñilugisela u ñwala mulingo wa gireidi ya 12.

Ngauralo, u bvela phanda hu ño vha tshipiða tsha nzudzanyo ya mbekanyamushumo ya u guda. Tshivhumbeo itsi tshi ñea tshifhinga vhagudi na vhadededzi tsha u fhaña nyimele, u kuvhanganya ñivhaipfi, u ñowela zwivhumbeo zwa luambo kha vhege mbili vha sa athu u pfukela phanda kha zwiñwe zwikili. Nga tshifhinga tshenetshi tshithihi i ñea khonadzeo ya zwithu zwo fhambanaho nahone i nga kha ñi itwa uri i takadze tshigwada. Tsumbo: ‘Mutambo wa bola ya milenzhe’ yo vha theroy u funza yo ñoweleaho ya u funza nga tshifhinga tsha ‘Bola ya Lifhasi’, fhedzi i nga tevhelwa nga sekele ya mbingano dza mvelele kana maitele avhuði a mupo.

Thanganelano/ Mvanganyo ya u funza luambo: sekele ya u funza

U itela uri hu shumee, thanganelano i amba u ñanganyisa zwithu zwo fhambanaho: zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa nyito, zwibveledzwa na theroy. Musi hu tshi itwa mumono/sekele ya vhege mbili, mudededzi u tea u baðekanya dziñwe dza nyito kha ñoho nthihi, tsumbo , shango ja mishumo; zwithu tsumbo. Musi hu tshi dizainiwa sekele ya mvanganyo ya vhege mbili, mudededzi a nga ñi baðakanya nyito kha ñoho yo ñewaho (Lifhasi ja vhashumi) fhungo ja ndeme (tsumbo tshanduko ya kilima), bugu yo randelwaho, tshikili tshi bvaho kha kharikhulamu (tsumbo, dibeiti, maanea a u ñatakhani, zwivhumbeo zwa u ñata, kana tshibveledzwa kana tshigwada tsha zwibveledzwa tshi bvaho kha “Zwibveledzwa zwa shumiswaho kha u funza ha mvanganyo ha zwikili zwa luambo.” U tehekana ha ngudo kha sekele ya vhege mbili hu nga tevhela nzudzanyo iñwe na iñwe (tsumbo sekele i nga thoma nga u vhala ya bvela phanda nga nyambedzano (u amba, hune ha ño tevhelwa nga u ñwala). Hu nga vha tshibveledzwa tsha bugu yo randelwaho (ho teaho) kana tshiñwe tshibveledzwa tshi nga ñi shumiswaho kha nyito yo sumbedzwaho a fha fhasi.

Mudededzi u tea u nanga bugu dzo randelwaho vhagudi dza murole wonoyo. Izwi zwi nga vha tshigwada tsha zwirendo, nganea, na mutevhe wa nganeapfufhi, ñirama kana filimu. (Sedzani ‘Tshibveledzwa tsho shumiswaho kha mvanganyo ya u funza zwikili’). Izwi zwi bvelela sa U vhala na u ñalela kha Pulane ya u Funza sa **tshibveledzwa tsha ñitheretsha tsha 1-18 (Gireidi ya 12)**. Mudededzi a nga nanga u funza nzudzanyo iñwe na iñwe ya u funza zwibveledzwa kana u sielisana kha tshirendo na nganeapfufhi. Arali mudededzi a nga nanga tshibveledzwa tshilapfu tshi bvelaho phanda sa nganea, ñirama kana filimu u tsivhudziwa uri a nga tshi funza a sa imi u itela uri vhagudi vha sa ño hangwa zwidodombedzwa zwa puloto na vhabvumbedzwa. Arali nganea, ñirama kana filimu yo nangiwa mudededzi u ño tea u khethekanya tshibveledzwa nga yuniti dzine dza ño tendelana na tshifhinga kha pulane ya u funza, tsumbo yuniti dza fumi arali dzi tshi ño gudwa kha themo mbili dza u thoma kha gireidi ya 10. Yuniti idzi dzi nga ñi vha ndima dza 10, khethekanyo dza 10 kha ñirama kana mañano a 10 kha filimu zwi shumisaho zwitirathedzhi zwa u vhala wo tou fombe, u itela u ñodisia ñhalutshedzo na zwi ñiswaho nga tshibveledzwa. Khethekanyo dza nyengedzedzo dzi nga vhalwa sa tshuñwahaya kana sa mbekanyamushumo ya nyengedzedzo ya u vhala.

Kharikhulamu hei i sumbedza u dzhielwa nthia ha girama. Honeha, nyomedzelo i tshi ñi vha heneffa kha u i funza kha nyimele. Nga u pfuhifhadza luambo lu ño shumisa awara 1 kha vhege mbili.. U engedzedza kha izwi girama i tea u wana tshifhinga musi hu tshi khou itwa mushumo wa u khakhulula vhukhakhi ho itwaho hu tshi ñwalwa maanea.

Thero dzo dzinginywaho – Mutevhe wa tsunbedz/referentsi

<ul style="list-style-type: none"> • Vhudavhidzani • Mvelele • Miloro • Pfunzo • Fesithivala • Mutakalo • U qidivha • Mishumo/Tshelede • Mulayo • Zwa u qimvumvusa • Lufuno/Madakalo/Vhukonani 	<ul style="list-style-type: none"> • Muzika • Vhupo ha hashu • Shango la hashu • Mupo • Politiki • Lutendo • Mazhakandila • Mitambo • Thekhinojodzhi • Vhuendelamashango • Vhutshilo ha doroboni/Mahayani
---	--

U shandukisela Pulane ya u Funza u ya kha mishumo ya u funza na u guda

Tsumbo yo disendekaho kha Pulane ya u Funza ya Gireidi ya 10, Themo ya 1, Vhege ya 5 na ya 6
(Ngudo dza 11x50 minetse) = awara dza 9 dza u Funza

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U nwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
5 na 6	U nea kuvhonele kwa vhune. Kha zwigwada, mugudi muhwe na muhwe u nea kuvhonele kwawe nga ha tshifanyiso	<p>U vhala wo tou fombe. Tshibveledzwa tshi neaho kuvhonele kwa vhune. U divha na u talutshedza, maime a muhwal, tsumbo u bva kha magazini kana athikili ya guranna.</p> <p>U talutshedza na u tikedza maime/kuhumbelele kwawe</p> <p>Tshibveledzwa itshi tshi nga yelana na theroy tshifanyiso tsho shumiswaho kha u thetshelesa kana zwiñwevho</p>	<p>U qadza fomo</p> <p>U nwala vhurifi/imeili kha khonani u nea vhupiwa hawe KANA u nwala mufhindulano</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u nwala</p> <p>U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Luambo lwa u nyanyula, nyangaredzo, u vhona sia jithihi.</p> <p>Mafhundo a u vhiga</p> <p>Milayo ya zwiga zwa u vhala zwi shumiswaho kha mafhundo a u vhiga na mufhindulano</p> <p>Divhaipfi: I yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala</p>

Thero ya sekele / mumono: U nea na u nyanyuwa kha kuvhonele kwa vhune: Thero thukhu: fesheni na muvhili

Ngudo ya 1: (kanzhi ndi ya Ora)

- Marangaphanda: u fanyanyisa na tshenzhemo. Nyambedzano ya tshigwada. Sumbedzani kiłasi yothe kana u nea tshigwada tshifanyiso tshire vha do nea vhupfi / kuhumbulele kwavho, tsumbo, *tshifanyiso tsha thathu, u phula n̄devhe mabuli manzhi na ning, mavhudzi madala*, n.z. Nyambedzano ya tshigwada vha tshi fha na u imelala vhupfiwa havho kuvhonele kwavho kwa tshivhumbeo kha tshifanyiso. Mugudisi/mulangi wa tshigwada u nwala vhupfiwa / mihungulo u itela u fha divhaipfi.
- Divhaipfi i tshimbilelanaho na tshibveledzwa na kha u netshedzwa ha mihungulo. Fureme dza mafhungo u nea talutshedzo dzo dzikaho, n.z. kha adendamu.
- Tshuñwahaya: nwala phara ni tshi dodomedza vhupfiwa hanu na ha vhañwe (arali zwi tshi konadzea)

Ngudo ya 2: (kanzhi ndi ya u nwala)

- Sedzani tshifanyiso hafhu – humbudzani vhagudi nga dziñwe divhaipfi, thalutshedzo khulwane dza nyambedzano na vhupfiwa / mahumbulwa avho.
- Zwi bvaho kha vhañwe vhagudi: u vhalela n̄tha tshuñwahaya dzavho zwi tshi pfala kiłasini.
- U funza tshivhumbeo tsha vhupfiwa / kuhumbulele: tshitatamennde na mbuno zwi tikedzwaho nga zwidodombedza. Nyedziselo kha bodo nga zwi bvaho kha vhagudi.

Ngudo ya 3: (kanzhi ndi ya u nwala)

- Vhana vha nwala vhupfiwa havho kha phara nthihi/mbili. Vha shumisa Maitele a u nwala u nwala, u dovhola, u sedzulusa (tshivhumbeo tsha vhupfiwa). Vhagudi vha sedzulusa mishumo yavho (sedzulusa nga thanga dzavho vhone vhañe). Tshibveledzwa tsha u fhedzisela ndi vhurifhi kana imeilji i yaho kha khonani vha tshi kovhelana vhupfiwa / kuhumbulele.
- Humbudzani vhagudi nga tshivhumbeo tsha vhurifhi kana imeilji.
- Hohu u nwala hu nga nea khonadzeo ya u linga – mugudisi u dobedza maipfi/maka. U ita mutevhe wa vhukhakhi ho ñowelealo.

Ngudo ya 4: (kanzhi ndi ya u vhala)

- U vhala tshibveledzwa tshi ananaho na ther, tsumbo, *u nea vhupfiwa a tshi tenda kana u hanedza zwa u olwa thatuu, u nakisa muvhili, u phula mabuli n.z. Khamusi na athikili ya magazini.*
- U vhala nga o tou fombe a tshi vhala mbudziso dza tholokanyondivho (nga tou nwala kana u amba)
- U funza u nwala hu nyanyulaho, u angaredza na u sedza sia lithihi (nga u shumisa tshibveledzwa tsha tsumbo).

Ngudo ya 5: (zwo tanganelana)

- Dziñwe mbonalo dzo tanganelaho dza girama u bva kha tshibveledzwa.
- Nga-murahu ha u vhala hu livha kha maime a muñwali/vhupfiwa nga ha thatuu, u phula mabuli, mavhudzi o itwaho muvhala n.z. Ni zwi divha hani? Nda maipfi afhio?
- Girama ya ndulamiso ya maipfi o khakheaho a tshi nwaliwa u bva kha ngudo ya 3.

Ngudo ya 6: (kanzhi ndi ya u የwala)

- U ደadza fomo. Zwiteňwa zwothe zwi tea u vha zwone na u vha zwo fhelelaho na phindulo dzo የwala zwavhuđi.

Ngudo ya 7: (kanzhi ndi ya u vhala)

- Zwo ደisendeka kha bugu yo randelwaho
- Nyito ya u rangela u vhala: Neani vhupfiwa / muhumbulo. Kha vhagudi: Uri vhabebi vho teana u hanel a vhana vhavho u vhona dziňwe dza khonani dzavho (dza vhatukana kana dza vhasidzana?)
- U vhala mbudziso dzo ደisendekaho kha tshiřtori o tou fombe. U fhađa ደivhaipfi – maipfi a so ngo ደoweleaho kha tshibveledzwa (mushumo wa ትhalusamaipfi).
- NđivhO ya kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha. Ndi afhio maime / muhumbulo wa muňwali na vhupfiwa? Ni zwi ደivha hani? Ndi afhio maipfi o shumiswaho u amba izwi? Maime/vhupfiwa ha vhagudi ndi vhufhio?

Ngudo ya 8: (kanzhi ndi ya u amba na u thetshelesa) Zwo ደisendeka kha bugu ya u vhala yo randelwaho.

- U ንea vhupfiwa / kuhumbulele na u thetshelesa hu na ችhonifho.
- Mugudi muňwe na muňwe u ንea vhupfiwa hawe kha ther o bvaho kha nganeapfufhi kana bugu yorandelwaho, vha tshi shumisa tshivhumbeo tshi fanaho na tsha u የwala: vhupfiwa na thikhedzo/vhuļanzi vhu tikedzaho. KANA vhagudi vha ita nyedziselo vhukati ha vhaanewa vhavhili u bva buguni yavho.

Ngudo ya 9: (girama yo ተganganelaho) yo ደisendeka kha bugu ya u vhala yo randelwaho.

- Milayo ya maambaita na maambaitwa (ndovhololo).
- Vhagudi vha የwala vha ንekana phindulo ችhanu dza mubvumbedzwa muňwe na muňwe vhukati ha vhaanewa buguni yavho. Izwi zwi nga vha mushumo wa tshigwada.

Ngudo ya 10: (kanzhi ndi ya u የwala)

- (Arali vhagudi vha tshi ችoda nđowendowe nnzhi nga zwivhumbeo zwa maambaitwa, ngudo ya 10 i nga shumiswa sa ngudo dza u khunyeledza/ nyengedzo ya nyito madzuloni a u livha kha mufhindulano).
- U funza milayo ya mufhindulano i tshi fhambanywa na milayo ya mafhungo a u vhitgela.
- Vhagudi vha የwala lula zwe vha ንekana (ngudo ya 9) sa mufhindulano.

Ngudo ya 11: U linga ha foma

- Zwivhumbeo zwa girama u bva kha vhukhakhi ha u የwala kha (ngudo ya 9 na ya 10).
- U vhala tshibveledzwa o tou fombe (maipfi a 400 – 500) hu na mbudziso dza u pfectesera na ተhanganelano ya girama.
- Dzihwe mbudziso dici ተoda vhagudi vha tshi vhala na u linga vhupfiwa na u እea muhumbulo wavho.
- Milayo ya maambelwa na maambaitwa (ndovhololo).
- Vhagudi vha dovha vha የwala zwiñwe zwi re kha maambaitwa nga ndila ya maambelwa.

Kha masiařari a tevhelaho ho እetshedzwa Pulane dza u Funza dza Gireidi dza 10,11 na 12. Dzhielani nzhele uri hedzi dici tou vha TSUMBO dza nzudzanyo ya mafunzele a Luambo Iwa u Engedza Iwa u Thoma u buđekanya na የwaha wořhe.

3.5.1 PULANE YA U GUDA YA GIREIDI YA 10

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ḥwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
1 na 2	<p>U thetshelesa u itela u wana mafhungo: Tshigwada na kiłasi yothe: U ḥvhadza mugudingae a tshi shumisa vhutanzi ho newaho KANA U talela dokhumenthari</p>	<p>U vhala wo tou fombe. Tshibveledzwa tsha mafhungo Manweledzo a sa kondi a mbuno dza ndeme Mbuno na kuhumbulele kwawe U ḥvhadzwa ha thandela ya u vhala yo ṭandavhuwaho</p>	<p>U ḥwala phara ya mafhungo. U dzhiela n̄ha kuvhumbelwe kwa mafhungo na thalutshedzo U ḥwala vhurifhi ha vhukonani a tshi nea mafhungo U livhanya kha: Maitele a u ḥwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Zwitatamennde, tshivhumbeo tsha fhungo (Nefhungo -liiti -tshiitwa) U shumisa tshifhinga tsha zwino Divhaipfi: mathemē a thekhiniki a re na vhushaka na zwibveledzwa zwa u vhala</p>
3 na 4	<p>U thetshelesa u itela u nea muhumbulo U nea muhumbulo wawe kha kiłasi yothe (kha tshibveledzwa tsha litheretsha)</p>	<p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 1: U ḥvhadzwa kha zwithu. U sedza kha mbonalo nthihi yo topolwaho. U amba nga ha zwi diswaho ngayo. Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 2: U vhala wo tou fombe. U ḥvhadzwa u amba nga ha puloto kha dirama/nganea/ngaeapfufhi; tshifanyiso tsha muhumbulo (imedzhari) kha tshirendo na uri izwi zwi yelana hani na mafhungo.</p>	<p>U ḥwala phara ya khumbulelo / maanea u fphindula zwe zwa senguluswa kha tshibveledzwa tsha u vhala, sa tshirendo, dayari kana vhurifphi. U ḥwala vhurifhi ha vhukonani a tshi nea mafhungo U livhanya kha: Maitele a u ḥwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>U bvisela khagala nyanyuwo: mađadzisi na maṭaluli (ndovhololo) Dzilafho ja vhukhakhi ha girama nga murahu ha mushumo wavhagudi wa u ḥwala Divhaipfi: U vhumba mađadzisi (tsumbo, ḥavhanya -u tshimbila nga u ḥavhanya) na maṭaluli (tsumbo, mulapfu - mutukana mulapfu) Mbambedzo ya maṭaluli</p>

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ḥwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
5 na 6	U ḥea mihumbulo yavho. Kha zwigwada mugudi muṁwe na muṁwe u ḥea muhumbulo wawe wa tshinape kana tshifanyiso zwi katelaho zwidodombedzwa zwi so ngo ḥoweleaho, tsumbo, tshifanyiso tsha fesheni tshi re na thathuu.	U vhala wo tou fombe. Tshibveledzwa tshi neaho mihumbulo / maime, tsumbo, u bva kha magazini kana athikhili ya gurannda. u ḥivha na u ḥalutshedza maime a muṁwali. U ḥalutshedza na u imelela maime awe/ kuvhonele kwawe Tshibveledzwa itshi tshi nga yelana na theru kana tshifanyiso tsho shumiswaho kha u thetshelesa kana tshiṁwewho.	U ḥadza fomo u tshi itela muṭat̄isano U ḥwala vhurifhi KANA mufhindulano U livhanya kha: Maitele a u ḥwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ḥekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Luambo lwa u nyanyula, nyangaredzo, siteriothaiphi / u vhona sia ḥithihi. Mafhuno a u vhiga Milayo ya zwiga zwa u vhala zwi shumiswaho kha mafhuno a u vhiga na mufhindulano Divhaipfi: I yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
7 na 8	Tholokanyondivho ya u tou vhala hune vhaṁnewa a tou amba, mufhindulalo kana ḥirama u itela tholokanyondivho ya u thetshelesa.	Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 3: U bveledza vhabvumbedzwa kha nganea / nganeapfufhi/ kana ḥirama/ tshikho dza vhurendi kha tshirendo Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 4: U sauksana mulaedza	U ḥwala maanea a nganetshelo ane khao mugudi a ḥwala nga ha zwe a vhuya a ḥangana nazwo U livhanya kha: Maitele a u ḥwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ḥekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Mafhuno maambiwa na mafhuno maambelwa u itela u bveledza vhabveledzwa. U longa zwiga kha maipfi maambiwa na maipfi maambelwa (ndovhololo) Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ḥwala Divhaipfi: u ḥodisisa ḥhalutshedzo dza maipfi kha u vhala - ḥthalusamaipfi

GIREIDI YA 10 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
9 na 10	<p>U thetshelesa luimbo/maipfi a luimbo. U amba nga hazwo.</p> <p>U anetshela tshiṭori: u u nekedza thandela ya thandavhudzo ya u vhala</p>	<p>U vhala wo tou fombe.</p> <p>Tshibveledzwa tsha u tou vhonwa zwi yelenaho na muzika, tsumbo, girafu, daigiramu, zwinepe</p> <p>U vhala wo tou fombe. Gurann̄da/athikhili ya magazini i yelenaho na muzika u itela manweledzo nga u shumisa mbuno</p> <p>U vhala ho tandavhuwaho/tandavhudzeaho u itela u engedzedza ndivho ha bugu ya u vhala ndapfu nga holodeni</p>	<p>U ñwala tsedzuluso/riviyu ya luimbo/muzika/video</p> <p>U ita phosita/burotsha/fulaya u itela bepha la muzika</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala</p> <p>U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Ndovhololo ya maiti yo vangwa na u vhala na u ñwala u ṭalutshedza ṭhalutshedzo dza maiti mafhungoni</p> <p>Dzilafho la vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala</p> <p>Divhaipfi: I yelenaho na muzika/midia sa zwine a vthonalisa zwone kha tshibveledzwa tsha u vhala</p>

MISHUMO YA U LINGA YA FOMALA KHA THEMO YA 1			
Mushumo wa 1: U thetshelesa	Mushumo wa 2: U ñwala	Mushumo wa 3: U ñwala	Mushumo wa 4: Thesite ya 1
Orala: Tholokanyondivho ya u thetshelesa	Maanea	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu	Luambo kha nyimele: Tholokanyondivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 10 THEMO YA 2				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
11 na 12	<p>U ḥalutshedza tshibveledzwa tsha u vhona kha zwigwada - daigiramu, thebuļu, tshati ya phai nz.</p> <p>U shumisa ḥalutshedzo dza vhańwe u itela u pfukisela mafhungo kha tshibveledzwa tshińwe (tsumbo kha mepe wa muhumbulo, dadzani thebuļu nz.)</p>	<p>U vhala wo tou fombe. Thalutshedzo i bvaho kha bugupfarwa (dzi si ndaela)</p> <p>Thalutshedzoya ya thuňhuwedzo ya ene muñe)</p>	<p>U ñwala thalutshedzo ya uri zwithu zwi ngaho sa <i>baisigira</i> na <i>luřingokhwalwa</i> zwi shumiswa hani kana u shuma hani</p> <p>U ñwala ḥalutshedzo ya nyito dza iwe muñe, tsumbo: vhurifi ha u humbelu u sa vha hone</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Mađanganyi Zwiđanganyi zwi lunzhedzanaho zwi sumbedzaho zwiitisi (tsumbo ngauri, hone, ngauralo) na tshifhinga (tsumbo zwiļa, nga murahu)</p> <p>Thangeladzina (ndovhololo)</p> <p>Divhaipfi i yelenaho na zwibveledzwa zwa u vhala</p>
13 na 14	<p>Tshipitshi tsho ḥodisiswaho tsha fomaļa nga ha zwi kwamaho mafhungo e a tou dikhethela</p> <p>U thetshelesa kijipu ya u tou pfa/ tshibveledzwa tsho vhalwaho.</p>	<p>Tshibveledzwa tsha Jitheretsha tsha 5 U vhala wo tou fombe.</p> <p>U isa phanda / na therò;</p> <p>U vhambedza na u fhambanya.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Jitheretsha tsha 6 U vhala o tou fombe.</p>	<p>Pharagirafu pfufhi kha bugu yo randelwaho, tsumbo, ḥalutshedzani nga ha muanewa mukene ni tshi tikedza, u ḥalusa fhethuvhup ona zwine ha bveledza, u divha therò na zwine ya qisa</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Mapfanisi e kha nyimele - tsumbo dzi bvaho kha ndowendōye ya u thetshelesa kana tshibveledzwa tsha Jitheretsha</p> <p>Dzilafho ja vrukakhki ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala/ u thetshelesa</p>

GIREIDI YA 10 THEMO YA 2				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
15 na 16	<p>U ታlutshedza, u thetshelesa na u nyanyuelea kha miswaswo</p> <p>U vhalela kiłasi/tshigwada zwo የwaliwaho nga ha zwe a ተanganan nazwo</p> <p>Nyengedzedzo: u sedza khunguwedzo yo ደisndekaho kha miswaswo.</p>	<p>U vhala o tou fombe.</p> <p>Tshibveledzwa tsha miswaswo, tsumbo: khathuni, miswaswo ya khathuni/video dza miswaswo na u ደivha uri zwi ደisa mini</p> <p>U ደivha zwishumiswa zwi shumiswaho kha miswaswo, sa aironi, khudano, mathakhe na magumo/thasululo</p> <p>Tshibveledzwa tsha Itheretsha tsha 7 ndovhololo/ manweledzo/ ngudo dza u khunyeledza/ zwibveledzwa zwa u engedza ndivho</p>	<p>Zwiñwe nga ha iwe mune:</p> <p>U ታlutshedza nga ha tshivo tshi takadzaho.</p> <p>Redzhisiñara, tshitaila na ipfi</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እnekeda</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Mafhuno a nyimele o vanganywa na u የwala.</p> <p>Khakhululo-dzilafyo ya girama kha zwe vhagudi vha የwala</p> <p>Divhaipfi</p> <p>Luambo lu shumiswaho kha u funza khathuni, tsumbo/fureme, bulo ja maipfi</p> <p>Divhaipfi i yelenaho na tshibveledzwa / zwibveledzwa zwa u vhala.</p>
17 na 18	<p>Nyambedzano ya phanele/inthaviyu</p> <p>U thetshelesa u itela maime na vhuimo</p>	<p>U vhala u itela u dzhielesa nzhele tsatsaladzo.</p> <p>Tshibveledzwa tshine tsha ዓea kuvhonele kwa ene mune/maime/ mahumbulelwa zwi bvaho kha tshishumiswa tsha Itheretsha kana media</p> <p>Tshibveledzwa tshi vhonahaho tshi sumbedzaho kuvhonele kwawe tsumbo zwifanyiso, filimu khathuni, zwisumbedzi khungedzelo/ khunguwedzo nz.</p>	<p>U ita khungedzelo –zwi tshi katela zwishumiswa zwi vhonahaho. Thekhiniki dza u kwengweledza dici sa kondi</p> <p>U የwala themendelo ya bugu i tshi bva kha mbekanyamushumo ya Thandavhudzo ya u vhala</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እnekeda</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3))</p>	<p>Figara dza muambo na thikho dza vhurendi zwi shumiswaho u kunga muhumbulo na u kwengweledza, tsumbo, ወfanyisi, alitharesheni, ndovhololo.</p> <p>Vhungani, zwiitisi na mvelele na mañanganyi</p> <p>Divhaipfi i yelenaho na zwibveledzwa zwa u vhala</p> <p>Luambo lu shumiswaho kha u funza khungedzelo, sa khophi, formula ya AIDA, nyandadzo</p> <p>Divhaipfi i yelenaho na zwibveledzwa zwa u vhala</p>
19 na 20	Milingo ya vhukati ha የwaha			

Mishumo ya u Linga ya Fomaña kha THEMO ya 2		
Mushumo wa 5: U amba/	Mushumo wa 6: Itheretsha	Mushumo wa 7:
Oraña: Tshipitshi tsho lugiselwaho	Itheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi	Milingo ya vhukati ha የwaha: Bammibi ja 1 – Luambo kha nyimele Bammibi ja 2 – Itheretsha Bammibi ja 3 – U የwala (Hu nga di የwaliwa nga Shundunthule/Fulwi)

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
21 na 22	<p>U vhalela ntha ha tshibveledzwa ho lugiselwaho hu neaho kuvhonele kwave ku tshi tikedza u ḥa khani</p> <p>U thetshelesa kuvhonele kwave ni ite/ñwale mutevhe wa mbuno</p>	<p>U vhala u itela u ñweledza: khani i sa kondi u tshi ima na kana u hanedza fhungo</p> <p>Sedzulusani ndivho ya u katela kana u sia nnda mañwe mafhongo</p>	<p>U ñwala nga mutevhe wa u ḥa khani: itani mutevhe wa phara dzi imaho kana dzi hanedzaho likumedzwa na ḥoho</p> <p>Vhurifhi ha tshiofisi/ bisimusi: Vhurifhi ha mbilahelo hu na zwitisi u itela u tikedza mbilahelo</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3))</p>	<p>U dovhola zwi tanganyi zwi sumbedzaho vhu umani na mañganyi</p> <p>U angaredza na siteriothaiphi/u vhona zwithu nga ḥi jithihi</p> <p>Khakhululo-dzilafyo ya girama kha zwe vhagudi vha ñwala na kushumele kha milingo ya vhukati ha ñwaha</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala</p>
23 na 24	<p>U amba na u Thetshelesa U ñivhadzwa ha maitele a fomaña a dibeithi</p>	<p>Tshibveledzwa tsha Ijitheretsha tsha 8</p> <p>U ñivhadza mafhongo</p> <p>Hu sedziwa kha tshitalusi tshithihi</p> <p>U amba nga zwine tsha disa/bveledza.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Ijitheretsha tsha 9:</p> <p>U vhala wo tou fombe.</p> <p>U ñivha na u amba nga ha puloto kha qirama/ nganea pfufhi; zwifanyiso zwa muhumbulo kha tshirendi na uri izwi zwi tshimbilelana hani na mafhongo</p>	<p>U ñwala nga ha u tata: pharagirafu dzi na vhu tanzi ha u dodombedzwa / zwi tikedzaho kuvhonele kwave</p> <p>Tshibveledzwa/maanea a mbuleshedzo</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Tshivhumbeo tsha phara: Fungothangeli na vhu tanzi vhu tikedzaho.</p> <p>Zwifinga zwa maiti</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala</p> <p>Luambo lu shumiswaho kha kutshimbidzele kwa dibeithi tsumbo: U hanedza, likumedzwa, phurophosala/ jidzinginywa</p>

GIREIDI YA 10 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
25 na 26	Tshipitshi tsho lugiselwaho tsha fomala/tshipitshi tsho todisiswaho U lingwa nga mugudingae nga ha ndowendowe ya u thetshelesa (u ታቃwedza Thandavhudzo ya u vhala na ተከሳሽo ya ene muñe)	U vhala wo tou fombe kha ታዕሮ yo khetheaho U vhambedza redzhisi tara, tshitaila na ipfi hu na zwivhumbeo zwi fanaho, tsumbo: marifhi.	U የwala imeili . U የwala thambo (ya formala kana i si ya fomala) U livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እኑ kedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Pfufhifhadzo, u ita uri zwiga zwi u የwala zwibveledzwa, tsumbo: Kuvhekanyele: fonto, tshikiriputi, zwiterwa zwi nakisaho sa vhudavhidzani vhu vhonalah, tsumbo thambo ya fomala Khakhululo-dzilafyo ya girama kha zwe vhagudi vha የwala Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
27 na 28	U thetshelesa ደrama ya radioni/tshipitshi tsho rekhodiwaho/u ita nyedziselo/u tamba nga u vhala	Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 10: U vhala wo tou fombe. U bveledza vhabvumbedzwa kha nganea, nganeapfufhi kana ደrama; zwishumiswa zwa thikho dza vhurendi kha zwirendo Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 11 U vhala wo tou fombe. U sedzulusa mulaedza	U የwala kuvhonele kwawe na u tikedza Redzhisitara, tshitaila na vhuđipfi U livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እኑ kedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Thouni, vhudipfi, zwi diswaho nga zwenezwo Maiti a mamudi Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
29 na 30	Matshimbidzele a muṭangano	Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 12: U vhalawo tou fombe. U isa phanda na u senngulusa thero. U vhambedza na u fhambanya Tshibveledzwa tsha u engedzedza ndivho, tsumbo fanthasi, miloro, fikishini ya saintsi kha media muñwe na muñwe.	U የwala ndivhadzo ya mutangano, adzhenda na minetse U livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እኑ kedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Luambo lu shumiswaho u funza matshimbidzele a muṭangano , sumbo mudzulatshidulo, muñwaleli , . Dzilafho እንደ vrukakhi ha girama kha zwe vhagudi vha የwala Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u Linga ya Fomała kha Themo ya 3		
Mushumo wa 8: U amba kana u vhala	Mushumo wa 9: U ንwala	Mushumo wa 10: Thesite ya 2
Orala: U vhala ho lugiselwaho/ u amba hu so ngo lugiselwaho/ u amba hu si ha fomała tshigwadani	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi	Luambo kha nyimele: Tholokanyonđivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Litheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 10 THEMO YA 4				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
31 and 32	U thetshelesa nga vhuroñwane tshibveledzwa tsho rekhodiwaho kana tsho vhalwaho u itela u vhona maitelele a u dzhia sia kana luvhengelambiluni. Nyambedzano	U vhala u itela kushumisele kwa luambo nga ndila ya vhudzivha/tsatsaladzo , tsumbo, u vhiga ha u dzhia sia Zwithu zwa ndeme zwa u vhala: Ndi nnyi ane a vhuyelwa nga zwi bvaho kha tshibveledzwa itshi? Ndi nnyi a no tshinyalelwa? Hani?	U ñwala: U ñwala vhurifhi vhu yaho kha gurannda. U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhohola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Maitita na maitiitwa Thalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
33 na 34	U thetshelesa: U itela ndowendowe ya u ñwala notsi U thetshelesa u itela u wana mihibulo mihibulwane tsumbo, zwitorini nz.	Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 13. Úvhala ha u tou fombe. Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 14 Ndovhololo/samari/magumo a ngudo/tshibveledzwa tsha u Engedzedza ndivho:	U ñwala : U ñwala notsi mafhungoni o fhelelaho. U ñwala Samari, Ndovhololo tsumbo:mafhungoni o fhelelaho, u shumisa pfanywa na maipfi a ene mune. U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhohola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo ya maitiita na maitiitwa Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala Divhaipfi i yelanaho na u vhala
35 na 36	U thetshelesa u itela u takalela, tsumbo, muzika, u vhala ho rekhodiwaho, nyimbo, u renda tshirendo	Tshibveledzwa tsha Litheretsha(u engedzedza ndivho) u itela u takalela na u diphiña.	Vhurifhi ha u takalela/u livhuwa/u bvisela khagala dakalo U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhohola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Kuambele kwa vhulenda na mafurase o qoweleaho a u livhuwa. maitele o teaho a mvelele a u amba na vhathu. Ridzhisita Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala.

GIREIDI YA 10 THEMO YA 4				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
37 na 38	Ndovhololo: Nyambedzano i si ya fomaļa ya kiļasi na tshigwada hu tshi itwa ndugiselo dza milingo	Tshibveledzwa tsha Litheretsha (nyengedzedzo ya ndivho) u itela ndovhololo	Ndugiselo ya mulingo. U ñwala zwi tshi bva kha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa vhusiki. –u nanga tho ho na u amba nga hayo/u ita mapa wa muhumbulo U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Mushumo wa dikishinari/u ita ndowendowe ya maidioma/mirero/maambele. Dzilafho la vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala
39 na 40	Milingo ya mafheleloni a ñwaha			

Mishumo ya u linga ya fomaļa kha themo ya 4**Mushumo wa 11: Milingo ya mafheleloni a ñwaha**

Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele

Bammbiri 2 – Litheretsha

Bammbiri 3 – U ñwala

Bammbiri 4 – *Orala

*Maraga dza oraļa dz ibvaho kha u amba ho fhambanaho, u thetshelesa na /kana u vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela-vho mushumo wa tshipitshi tsho lugiselwaho, muñwe mushumo u vhe wa u thetshelesa, na muñwe-vho, sumbo, u vhala ho lugiselwaho / tshipitshi tshi so ngo lugiselwaho /u amba hu si ha fomaļa kha mushumo wa tshigwada.

3.5.2 PULANE YA U FUNZA YA GIREIDI YA 11

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshela & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
1 and 2	Tholokanyondivho ya u thetshela u itela mafhungo KANA U talela dokumenthari ya TV.	U vhala wo tou fombe. Tshibveledzwa tsha mafhungo tsha u ñwala kana tsha u vhona Manweledzo a sa kondi nga ha mbuno dza ndeme Mbuno na muhumbulo wawe U ita mahumbulelwa wa dzhia tsheo. Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 1 U ñivhadza mafhungo/ makumedzwa. U sedza kha mbonalo nthihi yo topolwaho. U amba nga zwi bveledzwaho ngayo.	U ñwala pharagirafu ya mafhungo . U sedza kha kuvhumble kwa fhungo na u bviselwa khagala, milayo ya pharagirafu tsumbo, mihibulo mihilwane, zwidodombedzwa zwi tikedzaho, n. U ñwala tshitatamennde a tshi nea mafhungo tsumbo tshi yaho mapolisani, U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Tshitatamennde, tshivhumbeo tsha fhungo (Nefhungo - Liiti - tshiitwa) U shumiswa ha zwitalusi Divhaipfi i yelana ho na tshibveledzwa tsha u vhala
3 and 4	U vhalela njha hu so ngo lugiselwaho ha pharagirafu hu bvaho kha u vhala ha phurogireme ya u engedzedza Nyambedzano ya tshigwada kha zwibveledzwa zwa u vhona sa khathuni	Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 2: U vhala wo tou fombe. U ñivha na u amba puloto kha dirama/nganea/ nganeapfufhi; tshifanyiso tsha muhumbulo (imedzhari) kha tshirendo na uri zwi yelana hani na mafhungo U vhala ha nyengedzedzo nga u tou ita. U dalela laiburari/u ña na magazini/guranna	U ñwala phara/maanea ya khumbulelwa/ zwi tshi yelana na mafhungo a wanalaho kha tshibveledzwa tsha Litheretsha, tsumbo tshirendo, dayari kana vhurifhi. U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	U bvisela khagala nyanyuwo Madadzisi na mañaluli (Ndovhololo) Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala U shumisa thesarasi - bugu ya pfanywa U vhumba mafhambanyi e mafhungoni, sa: <i>u takala - u dinalea, ima-dzula</i>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
5 na 6	<p>U thetshelesa u itela u manweledzo: tshibveledzwa tsha mafhuno tshipfufhi. U ደivha mulaedza muhulwane, u humbula nga ha ቃhoho</p> <p>Oraja: Inthaviyu (matshimbidzele a inthaviyu kana nyedziselo</p>	<p>U vhala wo tou fombe, Manweledzo a bvaho kha tshibveledzwa tsha mafhuno</p> <p>U ደivha zwidodombedzwa zwa ndeme na zwi si zwa ndeme.</p>	<p>U የwala manweledzo nga maitele a mbuno</p> <p>U ታንዳቃሁዳ notsi dza vha kha tshibveledzwa tsho fhelelaho, tsumbo u pharafureisa mihibumbulo muhulwane i bvaho kha tshibveledzwa kana inthaviyu</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala</p> <p>U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እ nedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Madzina</p> <p>Dzilafho ገ vrukakhha ha girama kha zwe vhagudi vha የwala</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na zwibveledzwa zwo vhaliwaho</p> <p>Mushumo wo disendekaho nga dikishinari</p>
7 and 8	<p>U vhalela n̄ha ho lugiselwaho –ndima i bvaho kha bugu yo ranelwaho</p> <p>KANA</p> <p>U vhalwa ha tshirendo ho lugiselwaho</p> <p>KANA</p> <p>Tshipida tsha ደrama</p> <p>U dzhiela n̄ha kuambele, thouni, u awela tshikhala, u ታንጋና maō mubulo wa ipfi na ngafhadzo</p>	<p>Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 3: U sika vhabvumbedzwa kha nganea, nganeapfufhi, ደrama; zwishumiswa zwa u ደfhiswa luambo kha kha tshirendo</p> <p>Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 4:</p> <p>U saukanya mulaedza wa tshibveledzwa tsha litheretsha.</p>	<p>U የwala nganetshelo ine vhabvumbedzwa vha ታንጋና vha amba</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala</p> <p>U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እ nedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Maambiwa na maambelwa u bvedza vhabvumbedzwa.</p> <p>U longa zwiga kha Maitiita na maitiitwa (Ndovhololo)</p> <p>Dzilafho ገ vrukakhha ha girama kha zwe vhagudi vha የwala</p> <p>Divhaipfi: ትhalutshedzo dzo ታđisiswaho dza maipfi kha u vhala - mushumo wa dikishinari</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
9 na 10	<p>U thetshelesa zwibveledzwa zwo fhambanaho na u amba nga hazwo, tsumbo: luimbo,</p> <p>U የekedza thandela ya u vhala ho engedzedzwaho</p>	<p>U vhala wo tou fombe.</p> <p>U vhambedza na u fhambanya mulaedza / tshitaila, mutevhetsindo nz.</p> <p>Zwa nyimbo mbili</p> <p>U vhala ha nyengedzedzo ha mushumo munzhi wa bugu dzo randelwaho une vha ደo shuma nga holodeni</p>	<p>U ita thebulu/ u dzhenisa mafhongo a mbonalo dici hanedzanaho</p> <p>U የwala inthaviyu/ mufhindulano/ vhurifhi hu yaho kha guranna</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala</p> <p>U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u የekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Zwishumiswa zwa mibvumo tsumbo: raimi, rifureini, mutevhetsindo, alitheresheni,</p> <p>Kuambele kwo ደoweleaho na raimi</p> <p>Dzilafho ገa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha የwala</p> <p>Divhaipfi: ine ya vha na vhushaka na nyimbo sa zwine zwa vhonealisa zwone kha tshibveledzwa tshiñwalwa tsha u vhala, tsumbo: Maipfi a kale a si tsha shumisiwa, tsumbo ive, na pfufhifhadzo ya maipfi</p>

Mishumo ya u linga ya fomaña kha themo ya 1			
Mushumo wa 1: U thetshelesa	Mushumo wa 2: U የwala	Mushumo wa 3: U የwala	Mushumo wa 4: Thesite ya 1
Oraña: Tholokanyo-ndivho ya u thetshelesa	Maanea	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu	Luambo kha nyimele: Tholokanyon÷ivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 11 THEMO YA 2				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
11 and 12	<p>U ḥalutshedza tshibveledzwa tsha u vhonwa nga zwigwada –mapa, tshati, pulane, zwifanyiso, thebulu, dayagiramu nz.</p> <p>U shumisa ḥalutshedzo dza vhařwe u itela u pfukisela mafhungo kha tshivhumbeo tshiřwe tsha tshibveledzwa, tsumbo, u pfukisela kha mapa wa muhumbulo, u dzhenisa zwo ḥahelaho kha thebulu, nz.)</p>	<p>U vhala wo tou fombe.</p> <p>Masia u bva kha tshibveledzwa tsha iitheretsha tshi sumbedzaho ndinganyelo, vhukule nz.</p> <p>Tshibveledzwa tsha u vhonon fhethu ha nnyi na nnyi hu takalelwaho</p> <p>Tsumbatshifhinga ya bisi kana zwiřwe zwinamelwa</p>	<p>U ñwala masia a livhisaho fhethu hu funiwoha nga vhatu vhanzhi/zwiimiswa zwa vhupo honoho zwi thusaho vhatuuri vha wane fhethu, tsumbo: <i>luvhande lwa bola lu re tsini, fhethu hu dzulaho vhadivhalea, nz.</i></p> <p>Thaluso ya mbuno ya fhethu hu takalelwaho nga vhatu yo ditika nga tshibveledzwa tsha u vhonwa KANA mufhindulano wa u thusa muthu a sa divhei(u shumisa adendamu kha u haseledza ha duvha iřwe na iřwe)</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Thangeladzina (ndovhololo)</p> <p>Mađadzisi</p> <p>Mbambedzo ya mařaluli</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa kana zwibveledzwa zwa vhala</p> <p>Maipfi a sumbedzaho sia, tshikhala, ndinganyelo nz.</p>
13 na 14	Tshipitshi tsho ḥodisiswaho tsha fomala	<p>Tshibveledzwa tsha iitheretsha tsha 5:</p> <p>U vhala wo tou fombe.</p> <p>U sedzulusa theron vhabvumbedzwa u tshi ya phanda. U vhambedza na fhambanya</p> <p>Tshibveledzwa tsha iitheretsha tsha 6:</p> <p>U vhala wo tou fombe.</p>	<p>Pharagirafu kha mushumo wo randelwaho, tsumbo, ngano dza phukha kana ngano dza tsiko tsumbo: <i>U ḥalusa muanewa na u imelela vhuřanzi, u ḥalusa fhethuvhupo na zwine ha qisa, u divha theron zwine ya qisa</i></p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Lipfanisi kha nyimele - tsumbo u bva kha nđowenđowe ya u thetshelesa kana tshibveledzwa tsha iitheretsha zwa 5 na 6</p> <p>Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u u thetshelesa/ u vhala</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 2				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
15 na 16	Nyedziselo ya kutshimbidzele kwa muṭangano kiṭasini une wa vha na ḥoho i bvaho kha tshibveledzwa tsha u vhala.	U vhala wo tou fombe. Tshibveledzwa tsha mafhungo , sa tsumbo: gurannda kha mafhungo a tshitshavha, tsumbo: <i>u talela ha mađi, u bvisa/ kumba tshika/mashika</i> U vhala na u ṭalela ha nyengedzedzo. U ṭuṭuwedza u vhala na u ṭalela zwipiđa zwa mafhungo/gurannda	U የwala adzhenda ya muṭangano wa tshitshavha malugana na tshibveledzwa tsho vhaliwaho U የwala notsi dza muṭangano Nga murahu ha nyedziselo hu የwälwe maambiwa a muṭangano/minetse U livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ኃekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Tshivhumbeo tsha pharagirafu: fhungo ja ḥoho na zwidodombedzwa zwa u tikedza Milayo i yelanaho na minetse: tshifhinga tsho fhelaho, u nombora, fomala, luambo lu sa monimoni Divhaipfi i yelanaho na u tshibveledwa tsha u vhala Luambo lu shumiswaho u guda maitele a u tshimbidza muṭangano, tsumbo: <i>adzhenda, mudzulatshidulo, minetse/maambiwa, mafhungo a bvaho kha maambiwa</i>
17 na 18	Matshimbidzele a dibeithi U thetshelesa u itela maime na u dzhia/imelela vhuimo	U vhala u itela kushumisele kwa luambo nga ndila ya tsatsaladzo/vhudzivha, Tshibveledzwa tshi neaho kuhumbulele kwawe/maime/u anganya zwi bvaho kha litheretsha kana tshiko tsha midia, tsumbo: khathuni dza zwa połotiki, khungedzelo, muvhigo wo nyanyula Khungedzelo i shumisaho zwishumisawa zwinzhi zwa vhudavhidzani zwo fhambanaho , u bva kha magazini/ gurannda/ TV	U sika khungedzelo - ho katelwa zwishumisawa zwa u vhonwa. Thekhiniki ya u kwengweledza tsumbo: Themendelo ya vhomakone, masiandaitwa, nyangaredzo, nz. Khungedzelo ine i nga ḍi vha ya radioni, tshikiriputi kana ya magazini U pulana, u ita U livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ኃekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Luambo lwo dzumbamaho na zwishumisawa zwa u difihisa luambo u fhureledza u itela u ṭuṭula dzangalelo ja u thetshelesa na u kwengweledza, tsumbo: <i>lifanyisi, aljitheresheni, ndovhololo</i> Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala/ Luimbo lu shumiswaho u guda maitele a khungedzelo, tsumbo khophi, kudzudnyele kwa mafhungo kha bugu,
19 na 20	Milingo ya vhukati ha የwaha			

Mishumo ya u linga ya fomala kha themo ya 2		
Mushumo wa 5: U amba	Mushumo wa 6: Litheretsha	Mushumo wa 7: Milingo ya vhukati ha ñwaha
Orala: Tshipitshi tsha fomala tsho ñodisiswaho	Mbudziso dza phindulo pfufhi	Bammbiri Ja 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri Ja 2 – Litheretsha Bammbiri Ja 3 – U ñwala (U nga ñwalwa nga Shundunthule/Fulwi)

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
21 na 22	Nyambedzano ya phanele/inthaviyu .	<p>U vhala u itela manweledzo. Tshibveledzwa tsha disikhesivi tshi vheaho u ūta u amba u tshi ima na ūtoto kana u tshi hanedza kha tshiiimo tshi no lingana/</p>	<p>U ñwala khanedzano i no ima na kana i no hanedza na ūdzinginywa/ ūkumedzwa U sika thebulu ya khanedzano kha tshibveledzwa tsha u vhala</p> <p>U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Ndovhololo ya zwitanganyi zwi lunzhedzaho na mañanganyi Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala na kushumele kwa kha milingo ya vhuka ti ha ñwaha</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala</p>
23 na 24	U ita nyambedzano ine ya tshimbilelana na Tshibveledzwa tsha litheretsha tsho vhaliwaho kana tshibveledzwa tsha u vhonwa	<p>Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 7: U ñivhadza mafhungo U sedza kha mbonalo nthihi i ūtusaho. U amba nga ha zwine ya nga ūisa/ bvededa.</p> <p>Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 8: U vhala wo tou fombe. U ñivha na u amba nga ha puloto kha ñirama/ nganea/ nganeapfufhi: Imedzhari kha tshirendo na uri zwi yelana hani na mafhungo</p>	<p>U ñwala: Tshibveledzwa tsha mbuletschedzo/ nganetshelo/ u vhisua muhumbulo/ disikhesivi U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Zwifhinga zwa maiti Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
25 na 26	Tshipitshi tsho lugiselwaho /tsho ḥodisiswaho tsha fomaña. U linga ha mugudingae ha ndowendowe ya u thetshelesa (u itela u alusa u vhala ho nyengedzo na u ita ḥodisiso)	U vhala wo tou fombe. Zwibveledzwa zwinzhizwinzhizwipfufhi zwa midia: ndivhadzo, khungedzelo dzo khetheaho, nganeavhutshilo. U vhambedza redzhisitara, tshitaila na vhudipfi zwi na zwivhumbeo zwi fanaho, tsumbo: Marifhi	U ñwala ndivhadzo/nothisi U ñwala vhurifhi ha fomaña ha u vhudzisesa zwi tshi yelana na u fhindula ndivhadzo, na khungedzelo dzo khetheaho nz. U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Tshivhumbeo tshire re na vhushaka na tshibveledzwa tsha u ñwala Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala Pfufhifhadzo i shumiseswaho kha khungedzelo zwo khetheaho, akhironimi nz.
27 na 28	U thetshelesa tshibveledzwa tsha u engedzedza ndivho u itela u diphina/u takalela, tsumbo: luiimbo, u vhala tshirendo, filimu, dirama ya radioni/u tmbo mutambo wa u vhala	Tshibveledzwa tsha litheretshatsha 9 : U vhala wo tou fombe. U sika mubvumbedzwa kha nganea/ nganeapfufhi kana qirama; zwishumiswa zwa u difhiswa luambo lwa u fhuredzela kha tshirendo Tshibveledzwa tsha u engedzedza ndivho tsumbo: Fanthasi Muloro, fikishini ya saints kha zwiko zwo fhambanaho	U ñwala tshibveledzwa tshipfufhi zwi tshi yelana na u fhindula kha tshifanyiso, tsumbo: tshirendo, pharagirafu mbuletshedzo, u dadza dayari U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Tshifanyiso, tshiga, phindulo dzi re khagala na dzo dzumbamaho Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tshs u vhala

GIREIDI YA 11 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
29 na 30	U vhalela n̄tha ho lugiselwaho ha marifhi a yaho kha guranna	<p>U vhala wo tou fombe u itela u divha kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha kha marifhi a yaho kha guranna (ndivho na vha ḥanganedzaho mafhungo: mbuno na muhumbulo). U sedza kha u rina madzina (vhatu vha riñwa hani madzina?) Ndi zwifhio zwi dzeniswaho kana zwi salaho nñda, masala (Ndi vhone vhonnyi?</p> <p>Tshibveledzwa tsha litheretsha tsha 10: U vhala wo tou fombe. U sengulusa mulaedza</p>	<p>U ñwalela guranda vhurifhi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala. U dzhiela nzhele vhuimo ha ene muñe na vhudipfi</p> <p>U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Thalutshedzo i re khagala na yo dzumbamaho Mahumbulelwa Thalutshedzo yo dzumbamaho Dzilafho ḥa vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p>

Mishumo ya u linga ya fomaña kha themo ya 3		
Mushumo wa 8: U amba na u vhala	Mushumo wa 9: U ñwala	Mushumo wa 10: Thesite ya 2
Orala: U vhala ho lugiselwaho/ u amba hu so ngo lugiselwaho/ u amba hu si ha fomaña tshigwadani	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi	Luambo kha nyimele: Tholokanyonđivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Litheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
31 na 32	<p>U thetshelesa nga vhurolwane tshibveledzwa tsho rekhodiwaho kana tsho vhaliwaho u itela maitele a u dzhia sia na luvhengelambiluni</p> <p>Nyambedzano/ Dibeithi</p>	<p>U vhala u itela kushumisele kwa luambo nga ndila ya vhudzivha/tsatsaladzo, tsumbo, tshipitshi tsha politiki, u vhiga hu dzhiaho sia.</p> <p>Zwithu zwa u vhala zwa ndeme:</p> <p>Ndi nnyi ane a vhuelwa u bva kha tshibveledzwa itshi? Ndi nnyi ane a tshinyalelwaka kana u lozwa? Hani?</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 11:</p> <p>U vhala wo tou fombe. U sedzulusa therou tshi ya phanda. U vhambedza kana u fhambanya.</p>	<p>U የwala tshibveledzwa u itela u bvisa luvhengelambiluni na u dzhia sia/ U የwala maanea a u ታታ</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እ nedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Maitita na maitiitwa</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p> <p>Thesarasi - sinonimi/ pfanywa</p>
33 na 34	<p>U thetshelesa: ndowendowe ya u dzhia notsi dza kuitele kwa zwithu. U thetshelesa u itela u pfa thehekano.</p>	<p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 12:</p> <p>U vhala wo tou fombe.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 13:</p> <p>U vhala wo tou fombe</p>	<p>U የwala tshibveledzwa tshi ተalusaho kuitele kwa zwithu, tsumbo: Ndaela dzine dza vha na vhushaka na thekhinolodzhi ntswa</p> <p>U sumbedza nga daigiramu, bodo ya tshiñori nz.</p> <p>Ndovhololo ya u የwala manweledzo hu tshi khou shumiswa tshibveledzwa tsha kuitele kwa zwithu, tsumbo: Mafhungo o fhelelaho, hu tshi khou shumiswa pfanywa na maipfi a iwe muñe</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እ nedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Maiti</p> <p>Nzudzanyo i lunzhedzanaho</p> <p>Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha የwala</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p>

GIREIDI YA 11 THEMO YA 4				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
35 na 36	U thetshelesa tshibveledzwa tsha oraļa u itela u takalela, tsumbo, muzika, u vhala ho rekhodiwaho, nyimbo, u renda tshirendo	Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 14 Ndovhololo/manweledzo/ngudo ya u vhina/tshibveledzwa tsha u engedzedza ndivho	Vhurifhi ha u takalela/ u livhuwa/ u sumbedza u diphiña U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Maitele a vhulenda na ndowelo ya maitele a u livhuwa. U amba na vhatu nga maitele o teaho mvelele yavho Redzhisitara Divhaipfi i tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
37 na 38	Ndovhololo: Nyambedzano ya kiłasi na tshigwada i si ya fomaļa musi hu tshi khou lugiselwa mulingo:	Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha ndovhololo/mvusuludzo	Ndugiselo ya mulingo. U ñwala zwi tshi bva kha zwe a nanga kha tshaka dza tshibveledzwa tsha vhusiki –nganetshelo, mbuletshedzo, u ḥata khani, disikhesivi na a u vhuisa muhumbulo. U nanga ḥoho U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Mushumo wau shumisa dikishinari Maidioma/mirero/kuambele kwa vhatu Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
39 na 40	Milingo ya mafheleloni a ñwaha			

Mishumo ya u linga ya fomaļa kha Themo ya 4**Mushumo wa 11: Milingo ya mafheleloni a ñwaha**

Bammbiri ja 1 – Luambo kha nyimele

Bammbiri ja 2 – Litheretsha

Bammbiri ja 3 – U ñwala

Bambiri ja 4 – Oraļa*

*Maraga dzo kuvhanganyiwaho dza ñwaha dza mushumo wa Oraļa wa u amba na u thetshelesa na kana u vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa u amba wo lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na miřiwe, tsumbo u vhala ho lugiselwaho/ u amba hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaļa kha mushumo wa tshigwada.

3.5.3 PULANE YA U GUDA YA GIREIDI YA 12

Pulane heyi ya የwaha i ነkedza mushumo mułuku une wa fanela u itiwa na u lingiwa.

Kha Gireidi ya 12 zwibveledzwa zwa u guda ha fomała (bugu dzo randelwaho) zwo vhaliwa u bva kha 1 - 18, sa tsumbo: awara dzine dza nga lingana mbili nga sekele ndi dza u gudisa tshirendo tshithihi kana nganeapfufhi nthihi kana yuniti nthihii ya nganea kana ደrama. Arali ደrama kana nganea zwoo nangiwa, mudededzi u tea u khethekanya mushumo wa bva yuniti dzo teaho dzine dza fanela u itiwa nga tshenetsho tshifhinga.

Kha Gireidi ya 12 hu fanela u fhedzwa tshifhinga tshinzhi hu tshi khou itiwa ndovhololo na u lugisela vhagudi mulingo wa u fhedzisela wa nnđa.

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
1 na 2	Nyambedzano ya tshiigwada: U amba nga ha mbonalo dza zwibveledzwa zwa ሥtheretsha/ athikili dza gurannda kana dza magazini. U amba nga ha ndivho na tshivhumbeo U ታmania na phurodzhekiti ya u vhala ha nyengedzedzo zwi angaredzaho u vhala gurannda/zwiipiqa zwa mafhungo a u vhala, nz.	U vhala wo tou fombe. Ndovhololo ya manweledzo hu tshi khou shumiswa tshibveledzwa tshine tsha bva kha gurannda/muvhigo/media U vhala nga ንትा u itela muhumbulo muhulwane na u vhala nga ንትा u itela zwidodomedzwa zwo ketheaho Tshibveledzwa tsha ሥtheretsha tsha 1: U ደvhadza zwitalusi/ mafhungo U sedza kha mbonalo nthihi yo topliwahona tshitaila kha khethekanyo iñwe na iñwe. U amba nga zwi bveledzaho ngayo, ther, mulaedza muhulwane u iswaho kha vhatthu u fana na kha ደrama/nganea/ nganeapfufhi.	Notsi dza manweledzo na manweledzo a u fhedza. (khonadzeo ya u linga) U የwala vhurifhi vhu yaho kha gurannda KANA u የwala ndivhadzo/nothisi i yaho kha gurannda kana magazini: KANA riviyo/ tsedzuluso U livhanya kha: Maitele a u የwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ነkedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Zwivhumbeo zwa fomała, tsumbo: U shumisa thangi ya Vho- na dzina kha u hulisa; tsumbo; Vho Tshikovhi), luambo lu so ngo ታmbaho, luambo lwa u ነኑudza (sa: <i>vho lovha/vho ri sia</i> , u fhirisa u tou ri <i>vho fa</i>) Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala Luambo lu yelanaho na u የwala gurannda

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
3 na 4	<p>U thetshelesa u itela thodisiso: thandela ine vhagudi vha vhudzisa mbudziso dza vharwe na tshitshavha vha dzi ñwala kha muvhigo.</p> <p>Tshipitshi tsha foma; U nea muvhigo wa u tou amba</p>	<p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 2: U vhala wo tou fombe hu yelanaho na tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedza nz.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 3: U vhala wo tou fombe hu yelanaho na tshibvumbedza, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedza, nz.</p>	<p>U ñwala mutevhe wa mbudziso dzo teaho u itela u bvukulula mafhungo</p> <p>U ñwala muvhigo wa mafhungo wo faredzaho manweledzo a mvelelo dza muvhigo wa thandela ya thodisiso</p> <p>U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	Ndovhololo: Maambaitwa Tshipitshi tshi so ngo livhaho Zwivhumbeo zwa mbudziso Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala
5 and 6	<p>Tholokanyonqivho ya u thetshelesa: inthawiwna ha nganeavhutshilo ya vhuñe; u vhala nganeavhutshilo ya vhuñe, kana tshipida tsha video nga ha nganeavhutshilo ya vhuñe</p> <p>U engedzedza nqivho: u talela filimi nga ha nganeavhutshilo ya vhuñe/filimu/dokumenthari</p>	<p>U vhala wo tou fombe ha nganeavhutshilo ya vhuñe. U sedza kha kuhumbulele kwa muthune muñe, muanetsheli na maime, figara dza muambo, tshivhumbeo, vhabvumbedza, u topola zwi bveledzwaho nga u vanga luambo. (musi two tea)</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 4: U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedza nz.</p> <p>U talutshedza zwivhumbeo zwa nda na zwa ngomu zwa zwirendo, tsumbo: thikho dza vhurendi na zwa luambo lwa kuambele</p>	<p>U ñwala tshiwo nga ha nganeavhutshilo ya vhuñe (nganetshelo)</p> <p>U ñwala phara ya Litheretsha nga ha zwithu zwe a zwi vhala kha bugu yo randelwaho</p> <p>KANA Nganetshelo ya nganeavhutshilo ya vhuñe.</p> <p>U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	Ndovhololo: Maiti, zwifhinga, lipfanisi Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

GIREIDI YA 12 THEMO YA 1				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
7 na 8	<p>Nyambedzano ya mushumo wa tshigwada ya fomaña nga ha zwithu zwi yelanaaho na bugu yo randelwaho</p> <p>U amba nga ha theru na milaedza zwi yelanaaho na zwibveledzwa zwa u vhonwa</p>	<p>U vhala wo tou fombe. Tshibveledzwa tsha u tou vhona tsha mafhungo a malugana na ngudo yo randelwaho, tsumbo, mapa wa vhupo he ha dodomedzwa kha nganea/nganeapfufhi, daigiramu, ya tshiteidzhi video ya nganea, nz.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 5:</p> <p>U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz.</p>	<p>U ñwala maanea: a nganetshelo/a u vhuisa muhumbulo/a mbuletshedzo/a u tata khani/disikhesivi</p> <p>U shandukisa tshibveledzwa tsha u tou vhona (kha hu ñolwe u vhala) tsha ya kha tshiñwe tshivhumbeo, tsumbo, tsha u tou ñwala kana u vhona, sa phosíta, mapa wa muhumbulo, daigiramu, tshati, nz.</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Tshivhumbeo tsha pharagirafu kha u ñwala maanea a disikhesivi. Zwiñganyi zwa thevhekano zwine zwa sumbedza zwiitisi (tsumbo, <i>ngauri</i>, <i>ngauralo</i>, <i>zwenezwo</i>, <i>hunoha</i>, nz.) na tshifhinga (tsumbo, <i>ha ña (tevhela)</i>, <i>tshiñwe</i>, <i>nga murahu</i>)</p> <p>Thangeladzina (ndovhololo)</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p> <p>Luambo lwo shumiswaho lwa tsenguluso ya litheretsha lwo teaho tshibveledzwa tshine tsha khou vhalwa</p>
9 na 10	<p>U vhalela n̄ha ha tshibveledzwa tsha litheretsha KANA tshibveledzwa tshi bvaho kha Internet</p> <p>Oraja:U ñivhadza muambi</p>	<p>U vhala wo tou fombe ha tshibveledzwa tshi shumisaho zwishumiswa zwinzhi zwa vhudavhidzani zwo fhambanaho u itela ñodisiso u bva kha, tsumbo: siatari la webu, ensaikulopedia, mushumo wa referentsi/ bugupfarwa.</p> <p>U sedzulsa n̄dila ine zwishumiswa zwa u tou vhonwa na zwa u ñwalwa zwa thusedza ngayo u bvisela khagala thalutshedzo.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 6: U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo: luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, muanewa nz.</p>	<p>U ñwala emeili (adiresi/thoho/mulaedza) KANA u ñwala siatari la webu (tshiga, swayo, ogo, mbonalo ya nzudzanyo, zwifanyiso zwa humbulela zwa u vhona na zwine zwa ñisa)</p> <p>Hu dzhielwe nzhele mbonalo dza u tou vhona</p> <p>Vhurifhi ha fomaña U ñwala vhurifhi ha u ita khumbelo, tsumbo:donesheni, dambedzo nz.</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p> <p>Luambo lwo shumiswaho lwa malugana na zwishumiswa zwnzhi zwa vhudavhidzani na zwibveledzwa zwa u tou vhona. Maipfi a yelanaho na tshimiswa tshenetsho/dzhagoni</p> <p>Nðowendowe yakushumisele kwa dikishinari</p>

Mishumo ya u linga ya fomała kha Themo ya 1			
Mushumo wa 1: U thetshelesa	Mushumo wa 2: U ንwala	Mushumo wa 3: U ንwala	Mushumo wa 4: Thesite ya 1
Orała: Tholokanyonđivho ya u thetshelesa	Maanea	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu	Luambo kha nyimele: Tholokanyonđivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

GIREIDI YA 12 THEMO YA 2				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U የwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
11 na 12	<p>U thetshelesa inthaviyu ya mushumo/tshibveledzwa tsha malugana na inthaviwu ya mushumo na u የwala notsi.</p> <p>U amba nga ha zwivhuya zwi wařwaho nga muinthaviyuwiwa na u kovhekana mihumbulo na kilasi kana tshigwada.</p> <p>U engedzedza nđivho: U vhala ha nyengedzedzo: u talela/thetshelesa inthaviwu ya mafhungo</p>	<p>U vhala wo tou fombe. Khungedzelo ya mushumo, bazari kana tshiimiswa tsha pfunzo ya n̄tha. Kha hu dziele tshivhumeo, zwidodombedzwa na kushumisele kwa luambo/ mafurase o ćoweleaho</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 7:</p> <p>U vhala wo tou fombe zwi tshi tea tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa nz.</p>	<p>U የwala Iuřwalo Iwa u fhelekedza na CV, tsumbo: u itela khumbelo ya mushumo kana bazari kana u ታganedzwa zwi tshi kwama khungedzelo</p> <p>Ndovhololo:Tshivhumbeo tsha vrurifhi na mafurase o doweleaho a ya u vula na u vala</p> <p>Tshivhumbeo tsha pharagirafu</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala</p> <p>U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እkedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Maambaitwa</p> <p>Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha የwala</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala na inthaviwu dza mushumo</p>
13 na 14	<p>Nyedziselo ya inthaviwu ya mushumo. Hafha hu nga edziselwa nga vhudalo na mirađo ya kilasi vha tshi dzhia mishumo ya u vha vhone vhaŋe vha khou inthaviwu, kana mudededzi a nga dzudzanya mbudziso dzine vhagudi vha tea u vhaelana nga tshawh u itela u fhindula</p>	<p>U vhala wo tou fombe tshibveledzwa tsha mafhungo nga ha inthaviwu u bva kha magazini/inthanethe, nz.</p> <p>U vhala ha nyengedzedzo: u ታoda mushumo/ bazari/ khungedzelo KANA u vhala burotsha/ fuļaya ya zwiimiswa zwa pfunzo dza n̄tha</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 8: U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho/ figara, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz.</p>	<p>Ndovhololo ya manweledzo: U የwala manweledzo nga ha tshibveledzwa tshi shumiswaho kha ታhoho dzo khetheaho tsumbo, inthaviyu</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u የwala</p> <p>U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u እkedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Ndovhololo: maiti a mamudi u lugisela mushumo wa nyedziselo ya inthaviwu ya mushumo - kushumisele kana mushumo wa maiti a mamudi o fhambanaho</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p>

GIREIDI YA 12 THEMO YA 2				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
15 na 16	Tshipitshi tsho ñodisiswaho tsha fomaña nga ha tshipida tsha media ya u tou vhona, tsumbo, lushaka lwa filimu, ngona dza mveledziso, ñvhazwakale, U ita litambwa kana u edzisela zwipitshi zwa fomaña: u ñvhadza tshi/muambi, na u na ndivhuho	U talela luta kana tshipida tsha kha filimu KANA u vhala riviу ya filimu/dokhumenthari/ mbekanyamushumo dza TV Tshibveledzwa tsha Litheretshatsha 9: U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa nz.	U ñwala vhirifihi ha u kwengweledzakana pharagirafu ya u kwengweledza tshi themenndela filimu ye wa vhuya wa i talela KANA u ñwala riviу ya filimu. U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Ndovhololo: U ñwala ha u nyanyula Mañaluli na mađadzisi Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala Divhaipfi ya thekeniki ya malugana na mveledziso ya filimu
17 na 18	Nyambedzano dici si dza tshiofisi dza kilasi na zwigwada zwiñe zwa nga itelwa u lugisela mulingo	Tshibveledzwa tsha Litheretshatsha 10: U vhala U tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa nz. Kha hu shumiswe mabammbiri a milingo yo fhiraho kana ya kale u ita ndovhololo ya zwipiда zwa ngudo yo teaho, u itela u ñilugisela mulingo wa ngangomu	Kha hu shumiswe mabammbiri a milingo yo fhiraho kana ya kale u ita ndovhololo ya ngudo ya luambo, u itela u ñilugisela mulingo wa nnnda U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u nekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Kha hu shumiswe mabammbiri a milingo yo fhiraho kana ya kale u ita ndovhololo ya ngudo ya luambo, u itela u ñilugisela mulingo wa nnnda Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala Ndovhololo ya luambo lu shumiswaho zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo
19 na 20	Milingo ya vhukati ha ñwaha			

Mishumo ya u linga ya fomała kha THEMO ya 2			
Mushumo wa 5: U vhala	Mushumo wa 6: U amba	Mushumo wa 7: Litheretsha	Mushumo wa 8: Milingo ya vhukati ha ኮwaha
Orała: U vhala ho lugiselwaho	Orała: Tshipitshi tsho lugiselwaho	Mbudziso dza phindulo pfufhi	Bammbiri ወ 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ወ 2 – Litheretsha Bammbiri ወ 3 – U ኮwala (U nga ኮwalwa nga Shundunthule kana Fulwi) KANA U ኮwala thesite.

*Milingo ya vhukati ha ኮwaha: Kha Gireidi ya 12 muñwe wa mishumo kha Themo ya 2 kana ya 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Kha nyimele ine mulingo muthihi fhedzi kha milingo mivhili ya nga ngomu wa ኮwalwa kha Gireidi ya 12, muñwe wa milingo u tea u imelwa nga thesite ya mafheleloni a themo (Mushumo wa 8 na wa 10).

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
21 na 22	U vhalela ntha dirama/mufhindulano. Ü dzhiela nzhele kubulele, u awela, u t̄avhanya kana u ongolowa, thounu na kuambele	<p>U vhala ha u tou fombe kha. mufhindulano /dirama une wa vha na maipfi a shumisaho n̄qila dzo fhambanaho dza u shumisa luambo (tsumbo: dailekiti, luambo lwa tshitarañani maipfi a bvaho kha dzinwe nyambo, sa Eish! Ndo fhurwa nga mungana, nz.</p> <p>Kha hu dzhielwe nzhele milayo ya mufhindulano/ dirama (arali zwo nangiwaho hu dirama, kha hu tou pfi fombe kha sumbandila ya tshteidzhi, a sayidi, zwiambaro, zwidolo, nz. zwo teaho mushumo uyo)</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 11: U amba nga ha zwiñalusi U sedza kha mbonalo nthihi yo nangiwaho. U ita nyamedzano nga zwi ñiswaho ngayo.</p>	<p>U ñwala khanedzano: u ita mutevhe wa mbuno dza u tikedza kana u sa tikedza l̄ikumedzwa kana fhungo l̄ine ja khou ambiwa nga halo, tsumbo, <i>Mañamba na luambo lwa tshitarañani zwi tea u tendelwa kilasini</i>.</p> <p>Vhagudi vha tea u nea masia othe a khanedzano</p> <p>U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>U ita ndovhololo ya zwiñanganyi zwi lunzhedzanaho na mañanganyi</p> <p>Nyangaredzo na u sedza sia l̄ithihi ja tshithu</p> <p>Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala na kha mabammbiri a milingo ya vhukati ha ñwaha a luambo</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p>
23 na 24	U kovhekana tshenzhemo ya u vhala ha u engedzedza tsumbo:bugu yo themendeliwaho, u nea laiburari ya mihibulo nga ha tshikolo /lushaka/ tshitshavha	<p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 12: Ü vhala ha u tou fombe ho teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, nz.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 13: Ü vhala, a u tou fombe ho teaho tshibveledzwatsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, nz.</p>	<p>U ñwala: U ñwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi-u ñadza dayari, fuñayasi, posñara, masia, ndaela, khungedzelo.</p> <p>U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>Netshedzo ya thandela, tsumbo, fomethe, nyolo</p> <p>Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala</p> <p>Divhaipfi i yelanaho na tshibveledzwa tsha u vhala na thandela ya ñhodsiso</p>

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
25 na 26	U thetshelesa mafhundo kha radio/ TV u itela u wana mafhundo a u dzhia sia	<p>U vhala wo tou fombe u itela ndivho ya kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha / tsatsaladzo, tsumbo: tshipitsi tsha politiki, u vhiga hu dzhiaho sia.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 13: U vhala ha u tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa nz.</p>	<p>U ñwala zwe zwa tanganiwa nazwo zwa tshiwo tsha politiki tsha u dzhia sia u fana na kha guvhanganorali, mizavhalazo na migwalabo (nganetshelo)</p> <p>U ñwala vhurifhi ha fomula hune ha vha hu khou newa thikhedzolu u humbela pfarelo malungana na vhudi fari vhu si havhuçi</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)</p>	<p>U shumisa masala na madzina, tsumbo vhagwalabi <i>vhala</i>, u sumbedza "vhuiimo"</p> <p>U ita thevhekano</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p>
27 na 28	Nyambedzano ya mafhundo ane a vha na vhushaka kha ngudo ya zwibveledzwa zwo randelwaho	<p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 15: U vhala ha u tou fombe, hwo teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa, nz.</p> <p>Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 16: U vhala, u tou fombe, hwo teaho tshibveledzwa tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, vhabvumbedzwa, nz.</p>	<p>U ñwala maanea - a u taña khani/ u vhuisa muhumbulo/ disikhesivi /a nganetshelo /a mbuletshedzo</p> <p>U livhanya kha:</p> <p>Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovhola, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza</p> <p>Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3))</p>	<p>Zwipida zwa tshitaela zwa fomaña: divhaipfi, mafhundo malapfu, u sa shumisa pfufhifhadzo</p> <p>Dzilafho ja vhukhakhi ha girama kha zwe vhagudi vha ñwala</p> <p>Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala</p>

GIREIDI YA 12 THEMO YA 3				
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)
29 na 30	U thetshelesela tshibveledwa u itela u takalela na u diphina, tsumbo, muzika, nyimbo, vidio dza muzika, nz.	Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 17 : U vhala wo tou fombe hwo teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa, nz. Tshibveledzwa tsha Litheretsha tsha 18: U vhala wo tou fombe ho teaho tshibveledzwa, tsumbo, luambo lwo dzumbamaho, tshivhumbeo, mubvumbedzwa, nz.	Nyolo ya phosita/vidio/khavara ya CD Livhanga kha: Maitele a u ñwala U livhanya kha: Maitele a u ñwala U pulana, u ita mvetomveto, u dovholah, u dzudzanya, vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho na u ñekedza Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa na mbonalo dza luambo (kha hu sedzwe 3.3)	Zwipida zwa tshitaila zwa malugana na mushumo wo tou ñwaliwaho Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala

Mishumo ya u linga ya fomaña kha THEMO ya 3

Mushumo wa 9: U ñwala	Mushumo wa 10: *Milingothangeli
Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi	Bammbiri ja 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri ja 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala (U nga ñwalwa nga Thangule/Khubvumedzi) KANA Thesite yo ñwaliwaho

**Milingothangeli: Kha Gireidi ya 12 muñwe wa mishumo kha Themo ya 2 kana Themo ya 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Kha nyimele ine mulingo muthihi kha mivhili ya nga ngomu ya ñwalwa kha Gireidi ya 12, muñwe wa milingo u tea u imelwa nga thesite mafheleloni a themo (mushumo wa 8 na 10).

GIREIDI YA 12 THEMO YA 4								
Vhege	U thetshelesa & u Amba Awara 1	U vhala & i Talela Awara 4	U ñwala & u Nekedza Awara 3	Zwivhumbeo na milayo zwa luambo Awara 1 (thanganelano na u vha khagala)				
31 na 32	Nyambedzano dzi si dza fomaña dza kilasi na tshigwada dzi shumiswaho hu tshi lugiselwa mulingo	U shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho u dovhola u guda tshibveledzwa litsetsha nga ndila ya fomaña na u shumisa zwitirathedzhi zwa u vhala wo tou fombe hu tshi lugiselwa mulingo wa nnđa	U shumisa mabammbiri a milingo yo fhelho u dovhola zwivhumbeo i ndugiselo ya miulingo wa nnđa. litsetsha nga ndila ya	U shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho u dovhola luambo hu u lugisela mulingo wa nnđa Divhaipfi zwi tshi yelana na tshibveledzwa tsha u vhala/ndovhololo ya mulingo wa luambo lu shumiswaho kha u guda luambo				
33 na 34	Nyambedzano i si ya fomaña ya kilasi na tshigwada i shumiswaho hu tshi lugiselwa mulingo.	U shumisa mabammbiri a milingo yo fhiraho u itela u dovhola u vhala tshibveledzwa tsha fomaña na zwitirathedzhi zwa u vhala wo tou fombe hu tshi lugiselwa mulingo wa nnđa	U shumisa mabammbiri a milingo yo fheleho u dovhola zwivhumbeo i ndugiselo ya mulingo wa nnđa. litsetsha nga ndila ya	U shumisa mabammbiri a milingo yo fhelaho u dovhola luambo i ndugiselo ya mulingo wa nnđa Divhaipfi i yelanaho na u vhala ubva kha mulingo yo fhiraho/ndovhololo ya luambo shumiswaho kha. Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo				
35 na 36	MILINGO YA NNĐA							
37 na 38	MILINGO YA NNĐA							
39 na 40	MILINGO YA NNĐA							
Milingo ya mafheloni a ñwaha: Bammbiri ja 1 – Luambo kha nyimele Bammbirila 2 – Litheretsha Bammbiri ja 3 – U ñwala Bammbiri ja 4 – *Orala								
*Maraga dzo kuvhanganyiwaho dza orala dza ñwaha ndi mushumo wa oraña wa u amba na u thetshelesa. na kana u vhala Maraga dza u fhedzisela dzi fanela u katela mushumo muthihi wa thsipitshi tsho lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na miñwe, sa u vhala ho lugiselwaho, thsipitshi tsho stet ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaña kha mushumo wa tshigwada.								

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA ENGEDZA LWA U THOMA

4.1 Marangaphanda

U linga ndi maitele o dzudzanywaho ane a ḋo dzula a tshi khou itea hu tshi topolwa, u kuvhanganya na u ṭalutshedza mafhuno nga ha kushumele kwa vhagudi, hu tshi khou shumiswa zwivhumbeo zwo fhambanaho zwa u linga. Zwi katela maga mana: u bveledza na u kuvhanganya vhutanzi ha tswikelelo; u sedzulusa vhutanzi uho; u rekhoda mawañwa na u shumisa mafhuno aya u itela u pfectesa na u ḋo thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u vha ha inifomaña (U linga ha vhugudisi) na ha fomaña (U linga ha u Guda). Kha nzulele dzothe idzi mbili vhagudi vha tea u vhigelwa murahu tshifhinga tshothe u itela u khwañhisedza tshenzhemo ya u guda.

U linga zwikili zwa luambo zwi tea u ṭanganywa/vanganywa. U linga tholokanyondivho zwi tea u ṭumanywa na kushumisele kwa laumbo. U linga u ḥwala zwi tea u dzenisa ḫohoho dzine dza vha dza zwithu zwi no bvelela kha vhutshilo ha vhukuma.

4.2 U linga ha ḋuvha ḥinwe na ḥinwe kana hu si ha fomaña

U linga ha vhugudisi hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhuno tshifhinga tshothe nga ha vhukoni ha mugudi vhune hu nga shumisa kha u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaña ndi mushumo wa ḋuvha ḥinwe na ḥinwe wa u lavhelesa mvelephanda ya vhana. Izwi zwi itwa nga ndavheleso, nyambedzano, tsumbedzo dza phrakhithikhala, khoniferentsi dza mudededzi na vhana, u ṭangana hu si ha fomaña kiłasini, nz. U linga hu si ha fomaña hu leluwa u fana na u ima nga tshifhinga tsha ngudo, u lavhelesa fhano kana u amba na vhana uri u guda hu khou bvela hani phanđa. U linga hu si ha fomaña hu tea u shumisa u vhiga mawañwa na u thusa u pulana kufunzele, fhedzi a hu tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhonala zwi zwine zwa vha thungo na mishumo ya u guda i no khou itea kiłasini. Vhagudi kana vhagudisi vha nga kona u koreka iyi mishumo ya u linga.

U ḫilinga na u linga khonani zwi dzenisa vhagudi kha ndingo. Izwi ndi zwa ndeme sa izwo zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihibulo nga ha vhukoni havho. Mvelele dza mishumo ya u linga i si ya fomaña dza ḋuvha ḥinwe na ḥinwe a dzi rekhodiwi lwa fomaña nga nndani ha musi arali mudededzi a tshi ḫoda u ita zwenezwo zwa u linga. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaña dza ḋuvha ḥinwe na ḥinwe a dzi dzhielwi n̄tha kha u phasisa na kha ḫanziela.

4.3 U linga ha fomaña

Mishumo yothe ya u linga ine ya vhumba Mbekanyamushumo dza u linga dza fomaña dza ḥwaha dzi dzhiwa sa u linga ha fomaña. Mishumo ya u linga ya fomaña i a korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaña nga mudededzi lwa u phasisa na ḫanziela. Mishumo yothe ya u linga ya fomaña i tea u modarethiwa u itela uri nangoho vhunzani hu dzule hu ha maimo a n̄tha na u vhona uri maimo o teaho o swikelelwa.

U linga ha fomaña hu nea vhagudisi n̄diya ya sisitemethikhi ya u ḫaṭhuvha yavhuđi ine vhagudi vha khou bvelela ngayo kha gireidi na kha ther. Tsumbo ya u linga ha fomaña ndi thesithe, milingo, mishumo ya phrakhithikhala, thandela, u ḫetshedza ha Oraļa, tsumbedzo, kushumele, nz. Mishumo ya u linga ya fomaña i vha tshipida tsha Mbekanyamushumo ya U linga ya ḥwaha wothe kha gireidi iñwe na iñwe kha ther iñwe na iñwe.

Thebuļu dzi i tevhelaho dzii nea thodea dza u linga ha fomaļa kha Nyambo dza u Thoma dza U Engedzedza:

Thebuļu ya 1: Nyangaredzo ya thodea dza U linga ha fomaļa Gireidi ya 10 - 11

U linga ha fomaļa		
Vhukati ha īwaha	Mulingo wa mafheloni a īwaha	
25%	75%	
U linga ho teiwaho tshikoloni (SBA) -	Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a īwaha	
25%	62, %	12, %
<ul style="list-style-type: none"> • Thesithe 2 • Mushumo ya 7 • Milingo 1 (vhukati ha īwaha) 	Milingo ya u īwala Bammbiri 1 (Awara 2) – Luambo kha nyimele Bammbiri 2 (Awara 2) – Litheretsha Bammbiri 3 (Gireidi ya 10 – Awara 2, Gireidi ya 11 – Awara 2,5) – U īwala	Mishumo ya u linga ha Oraļa: Bammbiri 4 U thetshlesia Tshipitshi tsho lugiselwa U vhala ho lugiselwa/u amba hu so ngo lugiselwa/u amba hu si ha fomaļa vhukati ha tshigwada Mishumo ya Oraļa yo itwaho vhukati ha īwaha i vhumba ndingo ya nnđa ya mafheloni a īwaha.

Thebuļu ya 2: Nyangaredzo ya thodea dza ya U Linga Gireidi ya 12

13 na 14		
Vhukati ha īwaha	Mulingo wa mafheloni a īwaha	
25%	75%	
U linga ho teiwaho tshikoloni (SBA) -	Mabammbiri a mulingo wa mafheloni a īwaha	
25%	62, 5%	12,5 %
<ul style="list-style-type: none"> • Thesithe 1 • Mishumo 7 • Milingo 2 (vhukati ha īwaha na wa u lingeda) 	Milingo ya u īwala B Bammbiri 1 (Awara 2) – Luambo lu kha nyimele Bammbiri 2 (Awara 2) – Litheretsha Bammbiri 3 (Awara 2,5) – U īwala	Mishumo ya U linga ha Oraļa: Bammbiri 4 U thetshlesia Tshipitshi tsho lugiselwa U vhala ho lugiselwa/u amba hu so ngo lugiselwa no/u amba hu si ha fomaļa vhukati ha tshigwada Mishumo ya Oraļa yo itwaho vhukati ha īwaha i vhumba ndingo ya nnđa ya mafheloni a īwaha.

Zwivhumbeo zwa u linga zwo shumiswaho zwi tea u elana na miīwaha ya muthu na maimo a u bveledzisa. Nyolo ya mishumo iyi i tea u katela magudiswa (zwi re ngomu) khathihi na u dzenisa mishumo yo fhambanaho u itela u bveledza zwipikwa zwa ngudo iyi.

U linga ha fomaļa hu tea u thusa kha u fhambana ha maimo a u ȏivha na vhukoni ha vhagudi, sa zwe zwa sumbedzisva afha fhasi:

Thebuļu ya 3: Maimo a Vhukoni

Maimo	Mushumo	Phesenthedzhi Mushumo
Maimo a kupfesesele Mbudziso dza thalutshedzo dici re khagala/ dici so ngo dzumbamaho (Vhuimo ha 1) U dzudzanyulula (Vhuimo ha 2)	<p>Nyito</p> <p>Mbudziso dici no amba nga mafhongo o buletshedzwaho nga maanda ngomu mafhungoni.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ambani zwithu/vhathu/fhethu/elemennde ... • Ambani mbuno/vhungane/ndivho/mihumbulo ... • Ḷivhani vhungane/vhathu/zwiitisi... • Itani mutevhe wa ndivho/mbuno/madzina/vhungane ... • Ḷalutshedzani fhethu/muthu/muanewa ... • Ambani hafhu nga zwo iteaho/tshipida/tshenzhemo <p>Mbudziso dzine dza ḥoda u sengulusa, u ḥanganya na u vhekanywa/dzudzanyululwa ha mafhongo a re khagala afho kha tshibveledzwa</p> <ul style="list-style-type: none"> • U ḥweledza mbuno khulwane/mihumbulo/vhudzi na vhuvhi... • U kuvhanganya elemennde dici no fana/zwiitisi... • U amba zwi no fana/phambano ... • U nea muhangarambo malugana na... 	Pheshentedzhi ya nyito Maimo 1 na 2: 40%
U humbulela (Vhuimo ha 3)	<p>Mbudziso dzine dza ḥoda vhagudi vha tshi shumisa tshenzhemo yavho kha mafhongo a so ngo tou ambeswaho ngao kha mañwalwo, nga u tou lungekanya zwipida zwo fhambano zwa tshibveledzwa kana u wana vhushaka ha zwo ḥwalwaho kha tshibveledzwa kana u wana vhushaka ha zwo ḥwalwaho kha tshibveledzwa na tshenzhemo ya zwo no gudiwaho na u swikelela kha magumo.</p> <ul style="list-style-type: none"> • U Ḷalutshedza muhumbulo muhulwane ... • U vhambedza mihibulo/vhuvha/nyito ... • Ndi ifhio ndivho/vhuvha/thuṭhuwedzo/vhungane ha muñwali (kana muanewa) ... • Ḷalutshedzani zwiitisi/mvelelo dza... • Ndi ifhio nzumbululo ya nyito/zwo ambiwaho/vhuvha (nz.) nga ha muñalutshedzi/muñwali/muanewa... • Ḷimethafore/lifanyisi/tshivhumbeo zwi kwama hani kupfesesele kwañu ... • Ndi zwifhio zwine na humbula uri zwi ḥo vha mvelelo (nz.) zwa nyito/nyimele ... 	Vhuimo ha 3: 40%

U thathuvha/ saukanya (Vhuimo ha 4)	<p>Mbudziso hedzi dici amba nga khatulo ho sedzwa ndeme. Dzi dzhenisa khatulo nga ha vhungoho, u fulufhedzea, mbuno na kuvhonele, vhundeme, kupfalele na kuhumbulele na mafhungo sa u todea na u tanganedzea ha tsheo na nyito u ya nga ha ndeme ya kutshilele.</p> <p>Ni humbula uri zwe zwa bvelela ndi zwa ndeme/ngoho/zwi a konadzea ...?</p> <p>U ta ta ha mu nwali ndi ha ndeme/u pfala/a vhu hanedzei...</p> <p>Ambani/ni nee mihumbulo lwa u sasaladza nga ha nyito, ndivho, tshiitisi, vhuvha, mahumbulwa, masiandaitwa ...</p> <p>Ni a tendelana na muhumbulo/tshitatamennde/ndavheleso/thaluso</p> <p>Nga kuvhonele kwanu, mu nwali/mutalutshedzi/muanewa u kha ngoho a tshi humbulela/imelela uri (ni tikedze phindulo yanu/ni nee vhungane ha phindulo yanu)</p> <p>Naa vhuvha/kutshilele/nyito ya muanewa ndi hone kana u tanganedzea kha i nwi. Ni nee thikhedzo kha phindulo yanu.</p> <p>Nyito/vhuvha/zwiitisi zwa muanewa zwi sumbedza mini nga ha ene mu ne musi ho sedzwa matshilele a tanganedzeaho?</p> <p>Ambani nga u sasaladza/ni nee mahumbulwa nga ha ndeme ya khatulo kha manwalwa</p> <p>Mbudziso idzi dzo livhiswa kha u sedza u kwamea ha ndeme na ha muhumbulo wa mutshudeni nga tshi nwalwa. Dzi livha kha kufhindulele ku no nyanyula kwa zwi re ngomu, u dibadekanya na vhaanewa na zwiwo na u mangala kushumisele kwa luambo nga mu nwali (sa u nanga maipfi na zwifanyiso zwa muhumbulo).</p> <p>Ambani nga ha phindulo yanu kha manwalwa/ tshiwo/ nyimele/ khu dano/ thaidzo ...</p> <p>Ni a pfela vhutungu muanewa? Ndi nyito/tsheo ye na vha ni tshi do vha no dzhia arali no vha ni kha nzulele/nyimele i no fana na iyo?</p> <p>Ambani ni nee maipfi nga kushumisele kwa luambo nga mu nwali ...</p> <p>Ambani nga ha kushumisele kwa tshitaila/ mathomo/ magumo/ tshifanyiso tsha muhumbulo/ Jimethafore/kushumisele kwa thekhiniki ya vhurendi/ zwishumiswa zwa manwalwa nga mu nwali ...</p>	Maimo a 4 na a 5: 20%
U takalela (Vhuimo ha 5)		

4.4 Mbekanyamushumo ya u linga

Mbekanyamushumo ya U linga yo dzudzanywa/disainiwa uri i phaðaladze mishumo ya u linga ya formula kha therodzoðhe tshikoloni u budekanya na themo yoðhe.

4.4.1 Nyangaredzo ya ðodea

Thebuþu dici tevhelaho dici nea nyangaredzo ya ðodea ya Mbekanyamushumo ya u Linga ya themo iñwe na iñwe kha Luambo Iwa U Engedzedza Iwa u Thoma:

Thebuþu ya 1: Nyangaredzo ya u linga ha formula Gireidi ya 10 - 11

Mbekanyamushumo ya u linga			
LTT (SBA) nga THEMO			
Themo ya 1:	Themo ya 2:	Themo ya 3:	Themo ya 4:
Thesithe ya u ñwala nthihi (1) + mushumo miraru (3)	Mishumo mivhili (2) + Mulingo muthihi wa vhukati ha ñwaha u na: Mabammbiri mararu (3): Bammbiri 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Litheretsha Bammbiri 3 – U ñwala	Thesithe nthihi (1) ya u ñwala + Mishumo mivhili (2)	Mulingo muthihi (1) wa mafheloni a ñwaha wa nga ngomu u na: Mabammbiri mararu (3) Bammbiri 1 – Kushumisele kwa luambo kha nyimele Bammbiri 2 – Litheretsha Bammbiri 3 – U ñwala + Bammbiri 4 – Oraþa

Maraga dza Themo (Themo dza 1 - 3):

Kha Themo iñwe na iñwe, tanganyani maraga dzo waniwaho na ðhanganyelo/maragaguþe ni ise kha % dici vhe maraga dza themo..

Maraga dza u phasisa:

- Tanganyani maraga dzo waniwaho na maragaguþe/ðhanganyelo dici bvaho kha mishumo ya u linga ya u bva Themo ya u thoma u ya kha ya vhuraru ni kone u isa kha 25%,
- Isani Bammbiri 1 kha 20%,
- Isani Bammbiri 2 kha 17,5 %,
- Isani Bammbiri 3 kana 25%,
- Isani Maraga dza Oraþa (Bammbiri 4) kha 12,5 %

Thebu_u ya 2: Mbekanyamushumo ya U Linga Gireidi ya 10-11

Mishumo ya u linga ha foma _a kha THEMO ya 1			
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3	Mushumo 4
*Ora _a : Tholokayondivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U ho lugiselwaho/tshipitshi tshi hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha foma _a tshigwadani (20)	U ñwala: (Maraga dza 50) Maanea Gireidi 10: nganetshelo/thaluso/ disikhesivi/ Gireidi11: Maanea a nganetshelo/thaluso/ disikhesivi/ u $\ddot{\text{t}}$ ata/u vhuisa muhumbulo	U ñwala: (Maraga dza 30)	**Thesite ya u thoma (1) (Maraga dza 40) Luambo kha nyimele: Tholokanyondivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

Mishumo ya u linga ha foma_a kha THEMO ya 2

Mushumo wa 5	Mushumowa 6	Mushumo wa 7
*Ora _a : Tholokayondivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha foma _a tshigwadani (20)	Litheretsha: (Maraga dza 35) Mbudziso pfufhi	Milingo ya vhukati ha ñwaha: (Maraga dza 250) Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele (80) Bammbiri 2 – Litheretsha (70) Bammbiri 3 – U ñwala (I nga ñwalwa nga Shundunthule/Fulwi) (100)

Mishumo ya u linga ha foma_a ya Themo ya 3

Mishumo ya u linga ha foma _a kha themo ya 3		
Mushumo wa 8	Mushumo wa 9	Mushumo wa 10:
*Ora _a : Tholokayondivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha foma _a tshigwadani (20)	U ñwala: (Maraga dza 20) Khungedzelo/Dayari/Gara _a ya poswo/ Thambo/U $\ddot{\text{q}}$ adza fomo/Masia/Ndaela/ Fu _a yasi/Phos _a tara/imeili	**Thesite ya vhuvhili (2): (Maraga dza 40) Luambo kha nyimele: Tholokanyondivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo KANA Litheretsha: Mbudziso pfufhi (maraga dza 35)

Mishumo ya u linga ha foma_a kha THEMO ya 4

Mushumo 11: Milingo ya mafheloni a ñwaha

Bammbiri 1 – U vhala na u $\ddot{\text{t}}$ alela
 Bammbiri 2 – U ñwala
 Bammbiri 3 – *Ora_a Bammbiri 1:Luambo kha nyimele (80)
 Bammbiri 2 – Litheretsha (70)
 Bammbiri 3 – U ñwala (100)
 Bammbiri 4 – Ora_a* (50)

*Maraga dza ñwaha dza mushumo wa Ora_a wa u amba na u thetshelesa. Maraga dza u fhedzisela dzi fanelu u katela mushumo muthihi wa u amba wo dzudzanyelwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na mi_awe, sa u vhala ho dzudzanyelwaho, u amba hu so ngo dzudzanyelwaho/u amba hu si ha foma_a kha mushumo wa tshigwada.

**Thesite 1 i nga sethiwa kha maraga dza 40 kana, arali dzi nnzhi, dzi fanelu u iswa kha maraga dza 40. Ngeno

Tholokanyondivho, Manweledzo na Luambo kha nyimele u ḫanganya hu tshi themendelwa, vhagudisi vha kombetshedzwa u dizaina ḫhanganyelo ya zwithu zwi tshimbilelanaho na mbekanyamushumo ya thesite, tshifhinga tsho newaho nz.) zwa henefho tshikoloni.

Thesite i re kha mbekanyamushumo ya u linga i so ngo vhumbwa nga dziñwe thesite ḫukhu. . Thesite iñwe na iñwe i tea u angaredza mushumo munzhi wa magudiswa, i fanela u fhedza minete ya 45 - 60 , na u sumbedza vhuimo ha u ḫivha/vhukoni ho fhambanaho sa zwine zwa itwa kha mabammbiri a milingo.

Thebuju ya 3: Nyangaredzo ya mbekanyamushumo ya ḫodea dza u linga Gireidi ya 12

Mbekanyamushumo ya U Linga		Mulingo wa nn̄da	
LTT (SBA) nga Themo			
Themo ya 1:	Themo ya 2:	Themo ya 3:	Themo ya 4:
Thesithe ya u ḫwala nthihi (1) + Mishumo miraru (3)	Mishumo miraru (3) + Mulingo muthihi wa vhukati ha ḫwaha u na: Mabammbiri mararu (3): Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri 2 – ḫitheretsha Bammbiri 3 – U ḫwala KANA Thesite yo ḫwaliwaho	Mulingo muthihi (1) wa u lingedza u na: Mabammbiri mararu: Bammbiri 1 – Luambo lu kha nyimele Bammbiri 2 – ḫitheretsha KANA + Mushumo muthihi (1)	Mulingo wa nn̄da muthihi (1) u na: Mabammbir mararu: Bammbiri 1 – Luambo kha nyimele Bammbiri 2 – ḫitheretsha Bammbiri 3 – U ḫwala + Bammbiri 4 – Oraļa:

Maraga dza Themo (Themo dza 1 - 3):

- Kha Themo iñwe na iñwe, ḫanganyani maraga dzo waniwaho na ḫhanganyelo/maragaguę ni ise kha % ya maraga dza Themo.

Maraga dza LTT (SBA):

- ጀanganyani maraga dzo waniwaho na ḫhanganyelo/maragaguę dza mishumo ya u linga ya u bva kha Themo ya 1 u swika kha Themo ya 3 ni ise kha 25%

Mulingo wa nn̄da

- Isani Bammbiri 1 kha 20%,
- Isani Bammbiri 2 kha 17,5%
- Isani Bammbiri 3 kha 25%
- Isani maraga dza Oraļa (Bammbiri 4) kha 12,5 %

Thebuļu ya 4: Mbekanyamushumo ya u linga Gireidi ya 12

Mishumo ya fomaļa ya Themo ya 1			
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3	Mushumo 4
* Oraļa: Tholokayonđivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaļa tshigwadani (20)	U ţwala: (Maraga dza 50) Maanea Nganetshelo/mbuletshedzo/ disikhesivi/ u ţata / u vhuisa muhumbulo	U ţwala: (Maraga dza 30) Tshibveledzwa tshilapfu tsha vhudavhidzani: Marifhi a vhukonani/marifhi a fomaļa(khumbelo/mbilahelo/ khumbelo ya mushumo/ vhividudzi/ndivhuwo/u fhululedza/u pfela vhuļungu/ marifhi a fomaļa na a si a fomaļa a yaho kha gurannađa/liňwalovhuņe na vhurifhi ha u fhelekedza/ nganeavhutshilo/ adzhenda na minetse dza mitangano (zwi vhudzisva zwo tangana)/ripoto(ya fomala na i si vhu si ya fomaļa)/riviyu/ athikili dza gurannađa/ athikili dza magazini / tshipitshi tsha fomala na tshi si tsha fomala tsho ţwala waho/ mufhindulano / inthaviyu	** Thesite ya u thoma (1): (Maraga dza 40) Luambo kha nyimele: Tholokayonđivho Manweledzo Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo

Mishumo ya u linga ha fomaļa kha THEMO ya 2			
Mushumo wa 5	Mushumo wa 6	Mushumo wa 7	Mushumo wa 8
* Oraļa: Tholokayonđivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaļa tshigwadani (20)	* Oraļa: Tholokayonđivho ya u thetshelesa (10)/ u amba ho lugiselwaho (20) / TSHITHIHI TSHA ZWI TEVHELAHO: U vhala ho lugiselwaho/a hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomaļa tshigwadani (20)	Litheretsha: (Maraga dza 35) Mbudziso pfufhi	*** Milingo ya vhukati ha ţwaha: (Maraga dza 250) Bammibri 1 – Luambo lu kha nyimele (80) Bammibri 2 – Litheretsha (70) Bammibri 3 – U ţwala (I nga ţwala waho/ Shundunthule/ Fulwi) (100) KANA Thesite yo ţwaliwaho

Mishumo ya u linga ha fomaļa kha THEMO ya 3	
Mushumo wa 9	Mushumo wa 10
U ţwala: (Maraga dza 20) Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi: Khungedzelo/Dayari/Garača ya poswo/Thambo/U ćadza fomo/Masia/Ndaela/Fulayasi/Phosītara/imeili	*** Milingothangeli: (Maraga dza 250) Bammibri 1 – Luambo lu kha nyimele (80) Bammibri 2 – Litheretsha (70) Bammibri 3 – U ţwala (I nga ţwala waho/ Khubvumedzi) (100) KANA Thesite yo ţwaliwaho

***Oraļa:** Vhagudi vha tea u ita tshipitshi tshithihi tshi so ngo lugiselwaho,mushumo muthihi wa u thetshelesa na muňwe muthihi,sa tshipitshi tsho lugiselwaho/tshi so ngo lugiselwaho/u amba ha inifomaļa/ tshigwadani vhukati ha ţwaha. .

****Thesite 1** i nga sethiwa kha **maraga dza 40** kana, arali dici nnzhi, dici fanela u iswa kha maraga dza 40. Ngeno

Tholokanyondivho, Manweledzo na Luambo kha nyimele u tanganya hu tshi themendelwa, vhagudisi vha kombetshedzwa u dizaina thanganyelo ya zwithu zwi tshimbilelanaho na mbekanyamushumo ya thesite, tshifhinga tsho newaho nz) zwa henehfo tshikoloni.

Thesite i re kha mbekanyamushumo ya u linga i so ngo vhumbwa nga dziñwe thesite thukhu. Thesite iñwe na iñwe i tea u angaredza mushumo munzhi wa magudisha, i fanela u fhedza minete ya 45 - 60 , na u sumbedza vhuimo ha u ñivha/vhukoni ho fhambanaho sa zwine zwa itwa kha mabammbiri a milingo.

***Milingo ya Vhukati ha ñwaha na ya Mafheloni a ñwaha: Kha Gireidi ya 12 muñwe wa mishumo kha Themo ya 2 na/kana Themo ya 3 u tea u vha mulingo wa nga ngomu. Arali zwa nga itea ha tou ñwalwa muthihi kha iyo milingo mivhili ya nga ngomu, uyo muñwe mulingo u tea u thivhiwa/imelwa nga thesite mafheloni a Themo (Mishumo ya 8 na 10).

4.4.2 Milingo

Tshivhumbeo tsha Mabammbiri a Mulingo 1, 2 na 3

BAMMBIRI	KHETEKANYO			MARAGA	TSHIFHINGA			
1. Kushumisele kwa Luambo kha nyimele	A:Tholokanyondivho (Zwibveledzwa zwo vhalaho zwi a kona u shumiswa hu tshi katela na zwibveledzwa zwa u vhonwa na zwa girafiki)			30	Gireidi 10-12 Awara 2			
	<ul style="list-style-type: none"> Vhagudi vha tea u ñivha na u ñalutshedza ndeme ya zwi ñiswaho nga thekiniki sa kushumisele kwa tshaka na saizi dza fonto, ñhoho na khephusheni, nz. 							
	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)						
	10	400-500						
	11	500-600						
	12	600-700						
	B:Samari/Manweledzo: Ndima a i tei u bva kha tholokanyondivho.			10				
	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa	Vhulapfu ha samari/ manweledzo (maipfi)					
	10	u ya henehfa kha 200	60 - 70					
	11	U ya henehfa kha 230						
	12	U ya henehfa kha 250						
	C: Zwivhumbeo na milayo zwa luambo (zwi tea u lingiwa kha nyimele)			40				
	<ul style="list-style-type: none"> Divhaipfi na kushumisele kwa milayo ya luambo Zwivhumbeo zwa fhungo Ndivho ya kushumisele kwa luambo lwa vhudzivha 							
2. Litheretsha	Dziñwe na dziñwe kha MBILI dici tevhelaho: Nganea/ñirama/Nganeapfufhi(mbudziso ndapfu/pfuh)/vhurendi (mbudziso pfufhi kha zwirendo zwivhili zwo gudelwaho)			(2x35 =70)	Gireidi 10-12 Awara 2			

BAMMBIRI	KHETEKANYO		MARAGA	TSHIFHINGA																
3. U ñwala	<p>A: Maanea: Lushaka luthihi lwa maanea Nganetshelo/mbuletshedzo/u ṭata khani/u vhuisa mihumbulo/disikhesivi</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Gireidi</th> <th>Vhulapfu ha maanea (maipfi)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>10</td> <td>150-200</td> </tr> <tr> <td>11</td> <td>200-250</td> </tr> <tr> <td>12</td> <td>250-300</td> </tr> </tbody> </table> <p>Hu lingwa zwi tevhelaho:</p> <ul style="list-style-type: none"> Zwi re ngomu na vhupulani (60%) Luambo, tshitaila na u dzudzanya (30%) Tshivhumbeo (10%) <p>B: Tshibveledzwa tshithihi - Tshibveledzwa tshilapfu tsha vhudavhidzani: Marifhi a vhukonani/marifhi a fomaña(khumbelo/ mbilahelo/khumbelo ya mushumo/vhubindudzi/ndivhuwo/u fhululedza/u pfela vhuñungu/ marifhi a fomaña na a si a fomaña a yaho kha gurannda/ liñwalovhuñe na vhurifi ha u fhelekedza/nganeavhutshilo/ adzhenda na minetse dza mitangano (zwi vhudzisa zwe ṭangana)/ripoto(ya fomaña na i si vhu si ya fomaña)/riviyu/athikili dza gurannدا/ athikili dza magazini / tshipitshi tsha fomala na tshi si tsha fomala tsho ñwalwaho/ muhindulano / inthaviyu</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Gireidi</th> <th>Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>10-12</td> <td>120 - 150 (zwi re ngomu fhedzi)</td> </tr> </tbody> </table> <p>Hu lingwa zwi tevhelaho:</p> <p>Magudiswa vhupulani na tshivhumbeo(60%) Luambo, tshitaela, a nzudzanyo(40%)</p> <p>C: Tshibveledzwa tshithihi - Tshipfufhi tsha vhudavhidzani: Khungedzelo/U ḡadza dayari/Posikaraña/Khadi dza thambo/U ḡadza fomo/Ndaela/Masia/Ndaela/Fulayasi/Phosítara</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Gireidi</th> <th>Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>10-12</td> <td>80-100</td> </tr> </tbody> </table> <p>Hu lingwa zwi tevhelaho:</p> <p>Zwi re ngomu,vhupulani, na tshivhumbeo (60%) Luambo, tshitaila na nzudzanyo (40%)</p>	Gireidi	Vhulapfu ha maanea (maipfi)	10	150-200	11	200-250	12	250-300	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)	10-12	120 - 150 (zwi re ngomu fhedzi)	Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)	10-12	80-100	(50)	100	Greidi 10 Awara 2 Gireidi 11-12 Awara 2,5
Gireidi	Vhulapfu ha maanea (maipfi)																			
10	150-200																			
11	200-250																			
12	250-300																			
Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)																			
10-12	120 - 150 (zwi re ngomu fhedzi)																			
Gireidi	Vhulapfu ha tshibveledzwa (maipfi)																			
10-12	80-100																			
(30)	(20)																			

Magudiswa a no tea u katelwa

U linga zwi kwama zwi re ngomu/magudiswa u ya nga ha ḥiñwalo ili. Nga ñwambo wa nyaluwo ya vhugudi ha magudiswa u buðekanya na gireidi dzoþhe, magudiswa/zwi re ngomu na zwikili zwi ðo tea u lingiwa kha mabammbiri a nnđa mafheloni a Gireidi ya 12.

Mishumo ya u linga ya Orała: Bammbiri 4

Mishumo ya u linga ya orała ye ya itwa vhukati ha የwaha i vha tshipiда tsha u linga ha nnđa mafheloni a የwaha kha Gireidi ya 12. I ita maraga dza 50 kha maraga dza 300 kha u linga ha nnđa ha mafheloni a የwaha. Zwidodombedzwa zwa mishumo ya orała, ine ya langulwa vhukati ha የwaha, ndi zwi tevhelaho:

BAMBIRI 3	ZWIDODOMBEDZWA	MARAGA	
Orała	<p>*Orała i do setiwa nga ngomu, ya lingiwa nga ngomu, ya modareithiwa nnđa.</p> <ul style="list-style-type: none"> • U amba: Tshipitshi tsho lugiselwaho <p>U linga: Zwikili zwa u ደodisisa, u pulana na u vhekanya magudiswa, thounu, u amba na zwikili zwa u እekedza, kushumisele kwone kwa luambo lwa tsatsaladzo, kunangele kwa maipfi, u ola na kushumisele kwa odio na thusedzi dici katelaho odio na zwa u vhona</p>	20	50
	<p>U vhala ho lugiselwaho/u amba hu so ngo lugiselwaho/u amba hu so ngo lugiselwaho tshigwadani</p> <p>U linga: Magudiswa/zwi re ngomu, thouni, u amba, na zwikili zwa u እekedza, nđivho ya kushumisele kwa luambo wa vhudzivha.</p>	20	
	<p>U thetshelesa</p> <p>U linga: U thetshelesa nga vhuroñwane u itela u pfesesa, u wana mafhungo na u ታຫuvha</p>	10	

*Maraga dza orała dza የwaha dici itwa nga mushumo wo kuvhanganyiwaho wa u amba na u thetshelesa. Maraga dza u fhedzisela dici fanela u katela mushumo muthihi wa u amba ho lugiselwaho, mushumo muthihi wa u thetshelesa na muñwe hafhu, sa u vhala ho lugiselwaho/u amba hu so ngo lugiselwaho/u amba hu si ha fomała kha mushumo wa tshigwada.

4.5 U rekhoda na u vhiga

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a የwala na u vhulunga vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela nđivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhulamu na Tshitatamennde tsha Pholisi tsha U linga. Rekhodo dza vhukoni ha mugudidzi tea u እea vhuñanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha gireidi na u lugisela u aluwa kana u pfukela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i teavho u shumiswa kha u khwathisedza mvelaphanda yo itwaho nga vhadededzi na vhagudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u davhidzana na vhagudi, vhabebi, zwikolo na vhañwe vhashumisani nga ha vhukoni ha vhana. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhigwa nga nđila nnzhi. Izwi zwi katela garaña dici mivhigo, miñangano ya vhabebi, mañuvha a u dalela zwikolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhagudisi, u foinela, mañwalo, lubammbiri lwa mafhungo a kiłasi kana tshikolo, nz. Vhagudisi vha gireidi dzothé vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga ther. Maimo a vhuswikelel/vhukoni ho fhambanaho na phesenthedzhi dici hone zwo dzula sa zwe zwai sumbedzwa kha Thebuļu i re afha fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U ELA	U TALUSA VHUKONI	PHESENTHEDZHI
7	Vhukoni ha matħakheni	80 - 100
6	Vhukoni ha nħthesa	70 - 79
5	Vhukoni ha nħha	60 - 69
4	Vhukoni vhu fushaho	50 - 59
3	Vhukoni ho linganelaho	40 - 49
2	Vhukoni ho linganelahonyana	30 - 39
1	U sa kona	0 - 29

Vhagudisi vha do rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha bammbiri ja u rekhodela; vha vhiga phesenthedzhi u ya nga theru kha garaġa dza u vhiga dza vhagudi.

4.6 U modereitha ndingo

U modareitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavħuđi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa tshikoloni, tshiġirikini, vunduni na kha maimo a lushaka. Maitele a u modereitha o anganyelwaho na o teaho a tea u vha hone u itela ndeme ya u linga theru dzothe.

4.6.1 U linga ha fomaġa LTT (SBA)

Thesithe na milingo zwa gireidi ya 10 na ya 11 i modereithiwa nga ngomu. Mueletshedzi wa theru u tea u modareitha tsumbo ya mishumo yo nanguludziwaho musi a tshi dalela zwikolo zwawe u khwathisedza maimo a mishumo na u modereitha ha nga ngomu.

Thesithe na milingo ya Gireidi ya 12 i modereithiwa kha Vundu. Maitele aya a do langulwa nga Muhasho wa Pfunzo wa Vundu .

Vhaeletshedzi vha theru vha tea u modareitha tsumbo dza thesite na mabammbiri a mulingo zwi sa athu u r̠walwa nga vhagudi u khwathisedza vhuimo na u gaida vhagudisi kha u sej̄a mishumo iyi.

4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraļa

- Gireidi ya 10 na ya 11:** Mishumo muñwe na muñwe wa Oraļa une wa do shumiswa sa tshipiða tsha Mbekanyamushumo ya U linga u tea u nekedzwa kha muhulwane wa theru u itela u modareithiwa u sa athu u lingedzwa nga vhagudi. Vhagudisi vha linga mishumo ya u linga ya oraļa ya gireidi ya 10 na ya 11. Vhaeletshedzi vha theru vha tea u modareitha tsumbo yo nanguludzwaho ya mishumo ya u linga ya oraļa kha madalo avho tshikoloni u khwathisedza vhuimo ha mishumo na u modareitha ha nga ngomu.
- Gireidi ya 12:** Mishumo ya Oraļa i tea u sej̄iwa nga ngomu, ya lingwa nga ngomu ya modareithiwa **nnda**. Mishumo wa oraļa muñwe na muñwe une wa tea u shumiswa sa tshipiða tsha Mbekanyamushumo ya U linga u tea u nekedzwa kha muhulwane wa theru u itela u moderethiwa u sa athu u lingedzwa nga vhagudi. Vhagudisi vha linga mishumo ya u linga ya Oraļa kha madalo avho tshikoloni u khwathisedza vhuimo ha mishumo na u modareitha ha nga ngomu. Tsumbo ya vhagudi vho tou nanguludzwaho u bva kha tshikolo tshiñwe na tshiñwe vha tea u moderethiwa u khwathisedza vhuimo ha vhukoni havho ha oraļa.

4.7 Nyangaredzo

Liñwalo ilí li tea u vhalwa khathihi na:

4.7.1 *Pholisi ya Lushaka mayelana na Mbekanyamushumo na Thodea dza kuphasale kha Tshitatamennde tsha Kharikhulamu ya Lushaka Gireidi 10-12; na*

4.7.2 Liñwalo ja pholisi, *Phurotokholo ya Lushaka ya U Linga Gireidi T-12.*

GUŁOZARI

Akhironimi:	pfufhifhadzo i buleaho sa ipfi, u fana na TSHIKEVHA (Tshikhriste, Kereke, Vhana). HIV a si akhironimi, ngeno AIDS hu akhironimi sa izwi i tshi vhalea sa ipfi.
Alitheresheni:	ndovhololo ya themba kana pfalandothe dzi fanaho, kanzhikanzhi dzi vha dza mathomoni. Ndovhololo ya themba ndi asonentsi ngeno ya pfalandothe hu khonsonentsi.
Analodzhi:	u wana zwi fanaho kha zwithu zwo ḋoweleaho u vhonala zwi sa fani
Anekidouthu:	nganeapfufhi yo ḋisendekaho nga tshenzhemo ya muthu
Animesheni:	ndi thekhiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi neaho muhumbulo wa u ri zwi khou tshimbila
Asonentsi:	(thevhekano ya pfalandothe)– ndovhololo ya pfalandothe kha maipfi mavhili kana u fhira
Cliché:	fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga ndila yo kalulaho lune wa xedza ḥhalutshedzo (sa “rainbow nation”)
figara dza muambo:	maipfi kana mafurase a shumiswaho nga ndila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa ḥifanisi, ḥiedzamuthu, ḥimethafore
fonimi:	ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“t” na “th” ndi fonimi dza Tshivenda)
fonto:	muelo kana lushaka lwa kuñwalele kwa małejdere lwo shumiswaho hu tshi thaiphawa
foregrounding:	ipfi ḥi tshi shumiswa kha luambo lwa ḁuvha ḥiñwe na ḥiñwe ḥi tshi amba u vhewa ha mubvumbedzwa
homonimi:	ipfi ḥi fanaho mubvumo na tshivhumbeo na ḥiñwe hone ḥi tshi amba zwi sa faniho nało(tsumbo o “fula” ḥinngo na ḥito ḥaweh ḥi khou “fula”)
khanganyiso (ambiguity):	ḥhalutshedzo mbili dzi ḋiswaho nga kushumisele kwa ipfi kana fhungo
Kharikhatsha:	u ola mubvumbedzwa nga u tou ḓwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula
Khepisheni:	ḥohoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe etc
Khuđano:	khakhathi i re hone vhukati ha vhabvumbedzwa kana vhukati ha vhatu na vhulombo ho vha livhaho
Khudzaipfi:	u amba nga ndila ine vhagudi vha tea u pfa hu si na u kondelwa.
Khumbulela:	u kona u vhala ha u tou humbulela zwa vhukati ha mitala nga ndila ine zwa sia u na muhumbulo nga ha tshithu
Kuhumbulele kwa vhusiki:	maitele a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga ndila ya vhusiki na ndila i so ngo ḋoweleaho hu na muhumbulo wa u ḫodou zwi pfectesa khwine na u ḫidzhenisa khazwo nga ndila ntswa nahone ya u fhaṭa
Kuimele:	ndila ine muthu a ima ngayo kana u ḋihwala ngayo musi a tshi amba
Ḯiedzamuthu:	afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili
Lifanyisi:	u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiñwe, o hula sa ndou.
Ḻimetafore:	ndi musi hu tshi shumiswa tshiñwe tshithu u amba nga ha tshiñwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho
Ḻimudi:	ipfi ḥi shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u ḓwala. ḥi sumbedza zwine mubvumbedzwa a ḫipfisa zwone kana tshimo tsha muhumbulo wawe. Ḯimudi ḥi dovha ḥa amba fhethu-vhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, video na zwiñwe-vho
Ḻinakisedzi:	u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga ndila ya u zwi nakisa

Linanedzi:	u pima zwithu nga ndila yo fhiraho mpimo
Lishandi:	ndi ipfi lline ja shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga iñwe ndila maipfi kana mutalo wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutalo wa u thoma
Litanganyi:	ipfi li shumiswaho u tanganya matavhi a mafhundo kha mutualadzi
Luambo lu nyanyulaho:	luambo lu karusaho zwipfi zwihiwlwane
Luambo lwa U engedzedza:	(kha hu sedzwe na Luambo lwa u Engedzedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha di shumiswaho nga ndila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha di vha na luambo lwa hayani lu fhiraho luthihi.
Luambo lwa u fhuredzela:	ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswaho kha u fhuredzela
Luambo lwa u U engedzedza:	luambo lu gudiwaho lu tshi Engedzedza lwa Hayani
Luambotavhi:	ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lu ne lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele
Lushaka lwa tshishumiswa tsha litheretsha:	Lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha litheretsha tsha wela khalwo
Luvhengela mbiluni:	U sa kona u kondelela kana u dzula wo nea khatulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi.
Luvhengelambiluni:	u sa kondelela kana u tshavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo di dzula wo mu fara nga mbilu
Maaravhi:	maipfi ane a shumiswaho kha u aravha kana u didzhenisa kha zwithu
Mafhambanyi (antonimi):	maipfi a re na tshalutshedzo dzi hanedzanaho
Maimo a u linga:	ndi luambo, ndivho, zwikili na vhudi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi
Maipfi mavhumbwa:	maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha manwe kana kha midzi
Marivalwa a u pfukisela:	lushaka lwa zwi nwaliwaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaña, maambiwa)
Mathakheni (tshiu ludzani):	tshipida tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u da mafheelon.
Mathakheshandwa:	musi zwo lavhelelwaho zwa nthesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikelelwaho kana zwi shushaho zwa puloto ya zhibveledzwa zwo dzhenelelwaho nga zwa madakalo kana mafhundo o bvaho kha muñodo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.
Mepe wa muhumbulo:	ndi girafu i imelaho thero kana thoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga ndila ya girafu
Milayo:	maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswaho kha luambo
Milayo ya u sielisana:	milayo ine vhathu vha tendelana hu ndingedzo ya u tshumisano kha zwo livhiwaho khazwo
Miswaswo (anecdotes):	u anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.
Moudu/Ndila:	Ndi ngona, maitele ane ngayo mulaedza wa nga pfukisela ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u nwala, u amba, u vhona (u katela nyolo). Mafhundo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha uja, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara
Muhoyo:	ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayo muhumbulo muhulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou todou ambiwa
Muhoyo wa dirama:	afha ndi musi vhataleli vha tshi divha zwinzhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa do bvelela khae ngeno ene muñe a sa zwi divhi
Muta wa maipfi:	Tshigwada tsha maipfi ane a vha na vhushaka kana mudzi muthihi, une ngawo ha nga tsumekanywa thangi na mitshila yo fhambanaho.

Mutaladzi wa u thoma nganetshelo:	ndi u anetshela kana tshiṭori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwi imelelwa u ri hu vhe na u ḫumana vhukati hazwo
Mutevhetsindo:	mibvumo i re na vhushaka hone i na ḫhalutshedzo dici sa fani kha vhurendi
Ndunzhendunzhe:	mihumbulo muhulwane i re na vhushaka i ḫumekanyaho. Phara i vha na ndunzhendunzhe musi mitaladzi yoṭhe yo ḫumekana nga ndila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.
Nganetshelo:	U anetshelwa ha zwiwo nga ndila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u ḫwala
Nyedziselo ya zwiitwana:	(Caricuture)- musi mubvumbedza a tshi edzisela zwiito zwa muṇwe nga ndila yo kalulaho e na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa
Nyimele:	tshibveledza tshi shumiswa kana u ḫanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo
Nyolo:	Zwibveledza zwa vhutsila ha u ola
Onomatopia:	u shumiswa ha maipfi nga ndila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala
Oximoroni:	ndi u ḫanganelana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole uri hu bvelele zwi ḫodwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa ḫidazisi ji tshi khou ḫalula dzina ji ambaho zwo fhambanaho
Pfanywa (sinonimi):	ipfi jiine ja vha na ḫhalutshedzo i fanaho kana i ḫodaho u fana na ya jihiwe tsumbo, vheula/palula.
Pfufhifhadzo:	tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khaledza ipfi
Phambana:	u sedza ndila ine zwithu zwa fhambana ngayo
Phani:	u tamba nga maipfi ane a fana kana u yelana kha mibvumo
Pharanomi:	maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi
Pholisemi:	maipfi a fanaho tshivhumbeo a fhambana ḫhalutshedzo ngeno hu na vhushaka khao
Puloto:	ndunzhendunzhe ya mafhuno kana zwiwo kha marwalwa a nganetshelo na matambwa. Ndi pulane ya zwibveledza nga maanda kha dirama kana nganea.
Puloto ḫukhu:	ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya dirama kana nganea.
Raimi/pfanapheleledzo:	maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfalandoṭhe.
Ridzhisitara:	maipfi, tshitaila na girama zwo shumiswaho nga muambi na vhaṇwali kha nyimele dzo fhambanaho.
Sinthekisi:	ndila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwihiwane zwa girama
Thanganedzo:	nga vhoṭhe/mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwé nga vhoṭhe khathihi na vhabolefhalí
Thempo:	luvhilo lune maipfi a ambiwa ngayo.
Theo (appropriacy):	arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi yelana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho
Thero:	muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledza
Thoni/khalo:	thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani
Thumanyo:	u ḫumanywa ha mafhuno kana dziphara hu tshi khou shumiswa zwiṭanganyi zwi fanaho na maṭanganyi, masala na ndovhololo.
Tshifanyiso tsha muhumbulo:	maipfi ane musi o shumiswa a qisa tshiṇwe tshifanyiso mihumbuloni yashu
Tshiga:	ndi tshithu tshire tsha imela tshiṇwe kha zwibveledza tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.
Tshigodo:	kuambele kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muṇwe vhutungu kana u ita muṇwe tshiḍahela.

Tshitatamennde tsha maimo a fhasi:	tshitatamennde tshi so ngo tou khwañhaho tshoñhe lune tsha bvisela khagala zwithu nga ndila yo leluwaho.
U dzhia sia (u sedza sia jithihi):	ndowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itsaho uri muthu a sa nee khatulo yo teaho u linga hu u ñodou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi
U wa ha tshithu:	nyito dzine dza itea nga murahu ha mañhakheni
Vhudzi (aesthetic):	zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako
Vhudivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho:	musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou Engedzedza Iwawe Iwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo Iwawe Iwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo Engedzedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo Iwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo Iwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo Iwa u funza lu tshi vho ñodou dzhia vhuiimo ha luambo Iwa u thoma Iwa mugudi zwi vhidzwa u pfi Thuso ya vhudivhi ha nyambo mbili
Vhudivhi- Nyengedzo ha Nyambo Nnzhi (Additive Multilingualism):	-u guda dziñwe nyambo nga nñha ha Luambo Iwa Hayani
Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho:	zwibveledzwa zwi ne zwa shumiswa kha jifhasi ja vhukuma, sa magazini na dzigurannda.
Zwikili zwa u ñathuvha ipfi:	zwiñirathedzhi zwa u shumana na zwine maiipfi a so ngo ñoweleaho a amba zwone.
Zwiko zwa mafhungo zwinzhi:	Thanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ñwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, video na zwiñwe-vho.
Zwiko:	hu wanalaho mafhungo kana zwithu

